

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXIII.

Fasc. 8.

HOMOKI-NAGY MÁRIA

**Egyes szerződési típusok a dél-alföldi
mezővárosok joggyakorlatában**

SZEGED
2003

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis

LÁSZLÓ BLUTMAN, LÁSZLÓ BODNÁR, JÓZSEF HAJDÚ, ÉVA JAKAB,
JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA, JÁNOS MARTONYI,
FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY, BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY,
IMRE SZABÓ, LAJOS TÓTH, LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BLUTMAN LÁSZLÓ, BODNÁR LÁSZLÓ, HAJDÚ JÓZSEF, JAKAB ÉVA,
KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS, MARTONYI JÁNOS,
NAGY FERENC, PACZOLAY PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF,
SZABÓ IMRE, TÓTH LAJOS, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324-6523 Acta Univ.
ISSN 0563-0606 Acta Jur.

A magyar magánjog fejlődését elemezve sokszor érte és éri Werbőczy Istvánt az a kritika, hogy munkájával konzerválta a magánjogi szabályokat és ezért a XVI. század elejére kialakult szokásjogi normák érvényesültek a későbbi századokban is.^{*} Miközben az igaz, hogy egyes magánjogi szabályok szinte változatlanul érvényesültek évszázadokon át, ugyanakkor a mindennapi élet kikényszerítette, hogy a korábbiaktól eltérő, adott esetben teljesen új szabályok jelenjenek meg. Ebben a folyamatban különösen fontos szerepet játszottak a jobbágyság körében kialakuló szokások, amelyek a mezővárosok önkormányzatának fejlődésével, a mindennapi élet dokumentálásával egyre inkább megismerhetőkké váltak.

Miután a mezővárosok lakossága a saját maguk közül megválasztott főbíróval illetve az esküdtek által tartották a kapcsolatot földesuraikkal, a dél-alföldi mezővárosokban a XVIII. századra kialakult az a gyakorlat, hogy a mezőváros jobbágy-parasztágának egymás között kötött jogügyleteit vagy azok jelentős részét beírták a jegyző által vezetett és a főbíró által hitelesített bevallások könyvébe vagy a mindennapok jegyzőkönyvébe attól függően, hogy az egyes mezővárosokban milyen gyakorlat alakult ki.

Ezen jegyzőkönyvekbe foglalt szerződések mellett, a mindennapok joggyakorlatának másik megismerési forrása a mezővárosokban megszervezett bíróságok jegyzőkönyvei vagy más fennmaradt iratai. Éppen a XVIII. századra szerezték meg egyes mezővárosok azt a kiváltságot, hogy a jobbágy-parasztág körében jelentkező magánjogi viták egy részét a helyben megszervezett bíróságok vagy ahogy többször nevezték a „becsületes törvényszékek” hatáskörébe utalták azzal a feltétellel, hogy ha az ítélet valamelyik félnek nem tetszett, akkor az úriszékhöz fellebbezhetett. Így a magánjogi joggyakorlat megismerésének harmadik forrását az úriszéki joggyakorlat anyagai jelentik.

Jelen tanulmányban kizárólag a mezővárosokban vezetett jegyzőkönyvekben rögzített bevallásokat illetve a mezővárosi bíróságok fennmaradt iratait elemeztem kifejezetten azzal a szándékkal és céllal, hogy a jobbágy-parasztág élő és fejlődő magánjogi viszonyait szabályozó normákat feltárjam. Így vált lehetővé az, hogy különösen a kötetmi jogi viszonyok körében olyan színes szabályokat lehessen feltárni, melyekről Werbőczy a Tripartitumában még nem említett. Olyan alapvető szabályok alakultak ki és érvényesültek, melyek a magyar magánjog fejlődése szempontjából döntő jelentőséggel bírtak.

Szabó István a falu, a mezőváros önkormányzatának kialakulásának kapcsán a következő megállapítást tette: „a falu közösségének az önkormányzati síkon mozgó tevékenysége három irányú volt: 1. Gondoskodni kellett az együttélés által megkívánt belső rendről; 2. a falu közös vagyonának és közös jövedelmének a fenntartásáról, kezeléséről, 3. a faluközösség egyes tagjainak birtokába vagy használatába jutó ingatlanok felosztásának lebonyolításáról.”[†]

Ebből az önkormányzatiságból fejlődött ki és erősödött meg az a gyakorlat, mely az igazságszolgáltatás terén jelentkezett, s amely lehetővé tette, hogy a magyar magánjog

^{*} Ez a tanulmány az OTKA T 030142 támogatásával készült, melyért külön köszönetet mondok.

[†] SZABÓ ISTVÁN: *Tanulmányok a magyar parasztiség történetéből*. Budapest. 1948. 275–276.

fejlődése szempontjából nélkülözhetetlen mezővárosi joggyakorlat megismerhető legyen. Jelen tanulmányban a dél-alföldi mezővárosok XVIII. századi szerződési joganyagát vizsgálom a leggyakrabban előforduló szerződési típusok elemzésével. Ezt a joggyakorlatot alapvetően a szokásjog határozta meg. Miután jogdogmatikai szempontból ezek a szabályok nem kerültek kidolgozásra, az egyes szerződési típusok szabályainak bemutatásával utalok az általánosan érvényesülő szerződési szabályokra is. Nem minden a jobbágy-paraszttság körében előforduló szerződési típust elemzek, hanem csak azokat, melyek meghatározóak voltak a jobbágy-paraszttság életében, valamint összehasonlítási alapot szolgáltathatnak a későbbiekben a nemesi magánjogban is érvényesülő szabályokkal.

Az adás-vétel (emptio-venditio)

„E városba bevett és mai napig gyakoroltatott szokás, hogy az eladó és vevő lakosok között (sok történhető villongásoknak eltávoztatása végett) a megvett jószág vagy dolog felől, város bírójának hitével contractus csináltasson és abban mindkét résznek kívánsági feltétlessenek.”²

A XVIII–XIX. századi Magyarország jobbágy-parasztságának mindennapi életében leggyakrabban előforduló szerződési típus az adás-vételi szerződés volt. A mezővárosokban megtalálható „felvallások könyvei” tanúskodnak arról, hogy a jobbágy-paraszttság életviszonyaiban milyen változások következtek be, milyen mértékben tudtak több vagyonna szert tenni vagy éppen milyen mértékben szegényedtek el, mely a meglévő jószágok elidegenítéséhez vezetett. A paraszttság körében kötött adás-vételi szerződések elemzése több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt megállapítható, milyen típusú vagyontárgyakat értékesítettek a korabeli mezővárosok lakói, ugyanakkor a mindennapi élet jogviszonyaira is fény derül, s rögzíthetők az alkalmazott szokásjogi normák. Ez összehasonlítási alapot is teremt a nemesi magánjog és a paraszttság körében élő és alkalmazott szokásjogi normák között.

Az adás-vételi szerződést a szerződő felek megegyezése hozta létre. Ezt igen gyakran a következő formával jutatták kifejezésre: „önkényes, szabad akaratunkból származott erős és megmásolhatatlan egyezsége léptünk.”³ Szerződést csak *cselekvőképese* személyek köthettek, ezért ha a szerződést kötő fél a teljes kort még nem töltötte be vagy elmebeteg volt, helyette törvényes képviselője volt jogosult eljárni. Amennyiben kiskorú személy volt az eladó fél, a nemesi jogban is élő szokás szerint 24. életévének betöltésétől számított egy éven belül kérhette a korábban törvényes képviselője által megkötött szerződés érvénytelenítését. Major Katalin 1799-ben fordult a város előljáróságához mondván, hogy gyermekkorában meghalt előbb az apja, majd az édesanyja is. Ezt követően két nagybátyja a leányt megillető szülői házat titokban elidegenítette, őt kényszerítették annak elhagyására, most azonban követeli vissza a vevőtől a házat. A törvényszék ítélete szerint: „felperes Major Katalin, törvényes idejét még el nem ért idejében azaz 14. esztendő korában a felperes házat elidegeníteni testvérbátyjainak nem lett volna szabad.”⁴ Egy hasonló korú gyermek által kötött szerződést Kecskemét városában a következőképp rögzítettek. „Kovács István 14. esztendő gyermek, személy szerint

² Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Fiókleveltára (továbbiakban: CsMLSz.) V.A. 102. b/1. 320/1780.

³ CsMLSz. V.102.o.1. 1825. június 2.

⁴ CsMLSz. V.A.102.b/4. 773/1799.

előttünk állván bevallotta hogy atyjáról maradt 8 fogás földjét, Kovács Pál és Kovács János szomszédságában eladta örökképpen bátyjának Kovács Ferencnek kinek atya az ő atyjával egy testvér volt.”⁵ Miután ezen esetben osztályos atyafiak között történt az alku, szintén a nemesi jogból ismert szabály szerint, az osztályosok kölesönös öröklési joggal bírtak az osztályrészekre, bár a jegyzőkönyv nem részletezi az adás-vétel hátterét, de feltételezhető, hogy a kiskorú érdekeit kevésbé látták veszélyeztetve a bírák, másrészt 24. évének betöltésétől számított egy éven belül élhetett visszavásárlási jogával. Egy másik esetben elutasította a törvényszék a felperes keresetét, amikor arra hivatkozva kérte a szerződés érvénytelenítését, hogy azt ő gyermekkorában kötötte. Csakhogy a szerződés megkötése és annak érvénytelenítésére irányuló kérés között mintegy 32 esztendő közben már eltelt: „mivel az esztendőnként megkívántató contradictio által jussát fenn nem tartotta Kis Mihály [vevő] csaknem 32 esztendeje békességes birtokában volt, Székely János pretensioja erőtlenné tétetik, Kis Mihály a szőlő békességes birtokában meghagyatik.”⁶

A szerződés *tárgya* minden forgalomképes dolog lehetett, amely a jobbágytság körében az ingóságokat jelentette feltétel nélkül, bár leggyakrabban a paraszti élet mindennapjaihoz nélkülözhetetlen dolgok, mint az állatok vagy a gabonafélék képezték az alku tárgyát. A fennmaradt szerződések többsége viszont azt bizonyítja, hogy ingatlan jószágok is gyakran cseréltek gazdát, azaz mind az urbáriális telek, mind a ház a hozzátartozó gazdasági udvarral, a szőlő vagy a veteményes kert egyaránt lehetett adás-vétel tárgya. Az ingatlan dolgok adás-vételénél több cogens szabályt kellett a parasztságnak is figyelembe venni, s talán ez is a magyarázata annak, hogy aránylag több szerződés maradt fenn ezek közül az utókor számára. Miután évszázadokon át élt az a szabály, hogy a jobbágyot munkája bérén kívül más nem illet meg (HK.III.30.7), joggal vetődik fel a kérdés, miképpen lehetséges az, hogy a jobbágy-paraszttság a tulajdonát nem képező ingatlanokat is elidegeníthette. A dél-alföldi mezővárosokban ezt a kérdést úgy oldották meg, hogy általánosan érvényesült az a követelmény, hogy az ingatlan adás-vételi szerződést mindig be kellett íratni az adott város jegyzőkönyvébe. E bejegyzéssel a város bírájának jóváhagyását is megszerezték és a mindenkori földesúr tudomására is hozták a birtokos személyének a megváltozását. Valójában korlátozott tulajdonjogról van szó, s ezen feltételek betartása mellett, már szinte mindegy, hogy urbáriális telket vagy saját maga által vásárolt veteményes kertet idegenít-e el a jobbágy.⁷ Figyelemreméltóbb az a tény, hogy ezen szerződések elemzésénél egyértelműen megállapítható, hogy a jobbágy-paraszttság számára ugyanolyan jelentőséggel bírt a dolog jogi természete, ősi vagy szerzett volta, mint a nemesi jogban. A nézeteltérések elkerülése miatt, szinte minden szerződésben rögzítették, hogy ősi, azaz örökölt jószág vagy szerzett, azaz vásárolt jószág tulajdonjogát akarják-e másra átruházni: „a Berken 5 pásztából álló szőlejét, melyet magok szerettek, eladta.”⁸; ör. Munder Mihály özvegye azon malmot, melyet férjével együtt laktában épített és annak halála után neki egészen öröksége lett eladta.”⁹; „a maga munkája által épült két darab szőlejét, mely 110 útból áll [...] eladta 100 Talléron.”¹⁰;

⁵ Bács-Kiskun Megyei Levéltár (továbbiakban: BKML.) IV.1504/u.1. 1773. október 21.

⁶ CsMLSz. V.A.102. b/1. 208/1775.

⁷ Ez az indoka annak, hogy a XVIII/XIX. században kétségtelenül meglévő tisztázatlan tulajdoni és birtokjogi kérdéseket ennél részletesebben e tanulmányban nem elemzem.

⁸ CsMLSz. V.102. o.1. 1813. március 22.

⁹ BKML. IV.1504/u.1. 1760. január 21.

¹⁰ BKML IV.1504/u.1. 1759. május 26.

„Bogarasban lévő két és fél pászta szőlőjüket, mint édesattyokról maradt örökségeket örök áron eladták.”¹¹; „Tarczali Sámuel hitvese Márton Erzsébet, néhai édesatyánkról Márton Józsefről osztályképpen reám maradt az ún. Csödöri telken lévő négy és fél zsák alja földemet az öcsémnek Márton Dávidnak és örököseinek tulajdonosi jusszon el- és átadtam.”¹²; „Enyedi Mihály fiával Józseffel személyesen megjelenvén ősi mezei kertföldüket eladták.”¹³; „Ezelőtt három esztendőkkkel Sípos Péter úr 3 pászta szőlőjét nem magam, hanem József nevezetű fiam számára 320 forintért megvettem örök áron, mely szőlőbe nem a magam pénzét hanem József fiamét adtam. Így azon Sípos Péter úrtól vevődött 3 pászta szőlőhöz a többi fiaim sem éltemben, sem holtom után legkisebb jussokat sem tarthatják.”¹⁴

Részben a szerződések, részben a perek során született ítéletek indoklásában hivatkoztak arra, hogy milyen feltételeket kellett betartani ahhoz, hogy a jobbágyság között kötött adás-vételi szerződések érvényesek legyenek.

A felek személyesen és képviselők útján egyaránt köthették a megegyezéseket. Amennyiben képviselőt vettek igénybe, akkor mindig rögzítették, hogy mi ennek az oka, az-e, hogy a fél nem töltötte még be a teljes kort, vagy az-e az indok, hogy idős, beteg kora miatt már nem tudott személyesen megjelenni az előjáróság előtt, ezért valamelyik gyermeke képviseli; „özv. Palicska Jánosné leánya Palicska Kata, Juhász György hitvese édesanyja nevében és Dénes József maga személyében megjelent.”¹⁵ Az is gyakran előfordult, hogy a házastársak képviselték egymást: „Ifj. Pap Mihályné férje képében megjelenvén”¹⁶; „Paréj András kecskeméti lakos, úgy mindazonáltal mint idevaló születésű házastársának Dobos Annának teljes hatalmú birtokosa.”¹⁷ Sőt gyakori volt a mezővárosok lakóinál, hogy katonának ment férfiakat szüleik vagy testvéreik képviselték az előjáróság előtt: „Kotymán Ferenc gyermekei, Ferenc, aki regimentbeli katona, ennek személyében Kovács István tutor úr, Kotymán Sára és Kotymán István előttünk személyesen megjelenvén.”¹⁸ De természetesen az is gyakori volt, amikor nem a családtagok képviselték egymást, hanem egy harmadik személy: „Kolosvári István személye szerint, Ladányi Gergely, mint Kolosvári Mihály plenipotentiarusa megjelent.”¹⁹ A képviselőt sajátos formájából származott per Papp Miklós orosházi kereskedő, Csúcs János szentesi gazda és Orosz Mihály dohánykertész között, aki Csúcs Jánosnak volt a felesége. A gazda azt engedte meg felesének, hogy a dohány mázsáját 7 forintért árulhatja. A kertész azonban 6 forint 45 krajcárért az első kereskedőnek, Papp Miklósnak odaígérte a dohányt, aki foglalót is adott és a kertész azt állította, hogy „a mindennapi szükségétől szorongatva más bizonytalan vevő után nem várakozhat, azon 15 krajcárt, ha a gazda el nem engedi, kész lesz a magáéból megfizetni.” Csúcs János, amikor értesült a felesége által kötött megállapodásról, azonnal megüzente az orosházi kereskedőnek, hogy a kertész által kötött alkut megváltoztatja és nem adja a dohányt, sőt a gazda megdorgálta a kertészt, visszaküldte a foglalót és még levelet is küldött a kereskedőnek azzal, hogy ne számítsa a dohányra, majd néhány héttel később a gazda egy másik kereskedőnek 8

¹¹ CsMLSz. V.102. o.1. 1788. április 21.

¹² CsMLSz. V.102. o.1. 1825. június 2.

¹³ BKML. IV. 1504/u.3. 1791. április 29.

¹⁴ CsMLSz. V.102.o.1. 1808. január 29.

¹⁵ CsMLSz. V.102. o.1. 1788. március 4.

¹⁶ CsMLSz. V.102. o.1. 1817. október 15.

¹⁷ Pest Megyei Levéltár Nagykőrösi Főosztály (továbbiakban: PMLN) V.202. 1807. Bőjtelő hava 3.

¹⁸ CsMLSz. V.102. o.1. 1827. március 8.

¹⁹ BKML IV.1504.u/3. 1789. július 2.

forintért adta el a dohány mázsáját. Mindebből jól látszik, hogy a képviselő túllépte megbízásának kereteit. Miután a gazda időhalasztás nélkül értesítette a kereskedőt, hogy a képviselője által kötött szerződés feltételei számára elfogadhatatlanok, sőt a foglalt is visszaküldte, a kereskedőnek okozott kárért kizárólag a dohánykertész volt felelős. A város törvényszéke joggal mondhatta azt ítéletében: „a kertésznek egyedül a maga dohányának eladására volt teljes hatalma, miután azt a kereskedő elfogadta azon dohányért tett első alku szerinti visszatérítését és háromszori útjának megtérítésére köteleztetik.”²⁰

Az adás-vételi szerződések megkötésének a Dél-Alföldön *szigorú alaki szabályai* voltak, melyekre gyakran magukban a szerződésekben vagy az egyes ítéletekben utaltak. Ez olvasható egy 1784-ben született ítéletben is, mely a szerződés érvényességéről beszél, mondván: „az a tisztartó úr engedelmével, a szomszédoknak megkínálásával valamint a város protocollumába való beíratással történt.”²¹ Ugyanezt rögzítették egy szerződés szövegében is: „az eladó örökösén és megmásolhatatlanul, az Uraság hitével és a szomszédok ellenkezése nélkül eladta a házát.”²² Az ítélet szövegéből és a szerződésben rögzített záradékból megállapítható, hogy a szerződés tartalmát a felek szabad megegyezése alakította ki, de az érvényességéhez legalább három feltételt is be kellett tartani, egyrészt a földesúr és a mezőváros bírójának engedélyét, a város jegyzőkönyvébe való beíratást valamint az osztályos atyafiakat és a szomszédokat megillető elővásárlási jog figyelembevételét, mely az érintettek megkínálásával, értesítésével történhetett. Itt szintén a nemesi jogból is ismert joggyakorlattal találkozunk²³ (HK.I.60.1.)

Az adás-vételi szerződés megkötésének feltételei között szigorú formai szabályként érvényesült, hogy a szerződést az adás-vétel tárgyát képező ingatlan fekvése szerint illetékes mezőváros jegyzőkönyvébe be kellett jegyeztetni. Ez biztosította azt az írásbeli formát, amely a későbbi esetleges viták során bizonyítékként szolgálhatott a felek számára. Telekkönyv a mezővárosokban a XVIII. században nem létezett, így a nemesi jogból ismert hiteleshelyi eljárást ezek a jegyzőkönyvek pótolták. E bejegyzések utaltak a szerződésben meghatározott feltételek teljesítésére is, különösen akkor, ha a felek részletfizetésben egyeztek meg, vagy az adás-vételt kölcsönszerződéssel kapcsolták össze, mert a vételár teljes összegének kifizetését, a kikötött kamatok teljesítését, szintén bejegyezték ezekbe a protocollumokba. Valójában azt mondhatjuk, hogy egy egy ilyen jegyzőkönyv az adott mezőváros mindennapi életének, az ott történt ingatlancseréknek, osztályos egyezségeknek hű tükrö.

Miután a jobbágy-paraszttság körében mind a törvényes örökösöket, mind a szomszédokat *elővásárlási jog* illette meg, érdemes megvizsgálni, milyen módon érvényesült ez a mindennapi gyakorlatban.

A bejegyzett szerződésekben a következő formában jelezték az érintettek, hogy ennek az érvényességi feltételnek milyen módon tettek eleget: „öt pásztaból álló szőlejt, melyet magok szerzettek, gyermekeik megegyezésekkel és tudokkal Dunaháti Mészáros

²⁰ CsMLSz. V.A.102. b/2. 527/1792. Hasonló bejegyzés található: CsMLM. V.A.101. b/1. 1806. február 11.

²¹ CsMLSz. V.A.102.b/2. 411/1784.

²² CsMLSz. V.102. o.1. 1787. szeptember 26.

²³ DEGRÉ ALAJOS: *A szomszédok öröklése és a szomszédi elővásárlási jog kialakulása.* (Üllés emlékkönyv) Budapest. 1942. 122–141.; KÁLLAY ISTVÁN: *Úriszéki bíráskodás a XVIII–XIX. században.* Budapest. 1985. (továbbiakban: Kállay.) A felvallással kapcsolatban nem helyes a szerző azon állítása, hogy ha a falusi előjárás előtt a felek, „az eladó és a vevő együtt jelent meg [...] ennek megtörténte után a vásárló általában teljes tulajdonosa lett annak, amit vett.” 332.

Mihály szomszédjának eladta.”²⁴; „Farkas Márton megvette özv. Ferenczi Mihályné házát örök áron, sem férfi sem leányágon lévő gyermekei ellene nem szólván.”²⁵; „Én alább is megírt ifjú Csákö Mihálynak bizonyos áron a házat ú.m. 145 forintokért eladtam, minden cselédem ellenkezése nélkül.”²⁶; „ifj. Kakuja János fundusát eladta örök áron megkínálván minden szomszédokat, amint vallják.”²⁷; „Belány György 34 útból álló szőlőjét, melyet Ország András, mint sógorával együtt csináltak örök áron eladta Csordás Andrásnak és successorainak, mely eladás Ország András akarattal is esett fent említett fatens recognoscival.”²⁸ Az osztályosok és a szomszédok elővásárlási jogának érvényesülését mutatja a következő eset is: „Mikecz Katalin Nagyhegyben lévő egy pászta 84 út szőlőjét eladta Zsákai Györgynek. Szomszédai és egyszersmind osztályos atyafiai, Mikecz János és Betsei István, Dobos Mihály és Jelenfy István örökösén és megmásolhatatlanul, az uraság hitével, minden szomszédjának ellentmondása nélkül. Sőt Mikecz János maga is személy szerint megjelent és declarálta, hogy a szőlőnek eladását nem ellenzi.”²⁹ „Körös Gergely két pásztaból álló rész szőlőjét örökképpen eladta. Jelen lévő ifj. Körös Gergely mint a fatens édes fia, élő nyelvvél a praemonitio jussról lemondott.”³⁰

Ezek az esetek is bizonyítják, hogy az ingatlan elidegenítésekor a jobbágy-parasztág körében a nemesi jogban rögzített örökbevallásokhoz hasonló szabályok érvényesültek.³¹ (HK.I.57–60.) Amennyiben a jobbágy a tulajdonában lévő ingatlant értékesíteni akarta, a szerződés feltételeit előbb osztályosaival, majd szomszédaival is közölni kellett, az elővásárlási jog miatt. „Kanfi Dobos István, a szomszédságában lévő, ipamról maradt négy pásztaból álló szőlőt feleségének, és öt atyafiának megegyezésekből eladta örök áron Kotymán Ferencnek.”³² Amennyiben ezen jog jogosultjai közül valaki élt a megvétellel, akkor az eladó köteles volt neki eladni az ingatlant. „Néhai Körmödi Ferenc férjem halála után birtokomban maradt házi és szállási örökséget Fazekas Péter becstületes gazda embernek 200 forintért eladtam. De amely örökséget Körmödi János édes fiam ugyanazon áron magáénak megtartóztatott.”³³ „Boris János Nyársapáti pusztában lévő három hold földjét örökösén eladta előbb Sós Hegedűs Sándornak 630 forint és a Tormás alatt lévő egy véka kendermag alá való földjéért, de ezen eladásnak Tóth Mihály a szomszédság és az osztályosság jussán ellene mondván, azon pusztabeli földet magának a kitett 630 forintba eltartotta, adva még toldásul a Csikós alatt ugyancsak az eladó

²⁴ CsMLSz. V.102.o.1. 1813. március 22.

²⁵ CsMLSz. V.102.o.1.1781. augusztus 22.

²⁶ CsMLSz. V.102. o.1. 1790. január 5.; Hasonló bejegyzéseket találunk még szép számmal a jegyzőkönyvekben: „örökösén és megmásolhatatlanul, az uraság hitével és a szomszédok ellenkezése nélkül eladta házát 90 forintért.”CsMLSz.V.102.o.1. 1787. szeptember 26.; „ör. Boros Mihály Hékkeden lévő szőlőjét, melynek egyfelől özv. Nagy Jánosné másrészt pedig Szépe János szomszédjai, az uraság tisztartójának hitével fiainak és leányainak ellentmondása nélkül, ugyan Szépe János szomszédjának és mindkét részről való successorainak eladta és birtokába bocsátotta.” CsMLSz. V.102.o.1. 1790. március 5.

²⁷ BKML. IV.1504/u.1. 1759. február 13.

²⁸ BKML. IV.1504/u.1. 1759. február 14.

²⁹ CsMLSz. V.102.o.1. 1787. január.

³⁰ BKML. IV.1504/u.1. 1768. november 20.

³¹ KÁLLAY: A jobbágy-parasztág körében, ha a jogosultak valamelyike élt az ellentmondás jogával, az nem jelentette azt, hogy az örökbevallás ügye azonnal az úriszékhez kerül. Egyrészt a felek között megegyezés is létrejöhetett, másrészt a mezővárosokban a városi törvényszék volt jogosult első fokon eljárni. Azaz a jobbágyság körében nem feltétlenül kellett ellentmondást igazoló pert kezdeni, ahogy azt a nemesi jogból ismerjük. 333.

³² CsMLSz. V.102.o.1. 1795. március 30.

³³ CsMLSz. V.A.102.b/3. 711/1785.

szomszédságában lévő egy véka kendermag alá való földet.”³⁴ Az is előfordulhatott, hogy az osztályos gondolkodási időt kért: „Burunkai Mihály egy fertály szállásföldjét eladni szándékozik, minthogy azt már alkudozta is a szállásszomszédja Bubor Mihály, de minthogy testvéröccsével Istvánnal is egy fertály földje azzal határos, most itten jelenlétekben azzal ötet megkínálta, melyet István egy hétig való időt kíván a gondolkodásra.”³⁵ Ha azonban a megadott feltételekkel senki sem akarta az ingatlant megvásárolni, akkor kerülhetett sor arra, hogy harmadik személynek értékesítsék az ingatlant, de a város jegyzőkönyvébe rögzíteni kellett, hogy a megkínálás az eladó részéről megtörtént. Ezért különösen szép bizonyítéka ennek az eljárásnak a fentebb idézett eset, mert a jegyzőkönyv azt is mutatja, hogy az egyik osztályos személyesen tanúskodott arról, hogy az eladó megkínálta az elővételi joggal, de nem kívántak ezzel élni.

Amennyiben az eladó a megkínálást elmulasztotta és így értékesítette az ingatlant, akkor az elővásárlási jog jogosultja megtámadhatta a szerződést. „Garai Jánosné Tót Sára (azelőtt Borbás Jánosné) 40 útból álló szőlőt eladván a leánya Borbás Sára ellene mondván azt állítván, hogy azt nem adhatta el, mert ősi jószág.”³⁶ Ebből az elővételi jogból számos vita keletkezett, amikor később akár az osztályosok, akár a szomszédok megváltoztatták véleményüket, s a már eladott birtokot, valamilyen úton-módon szereték volna visszaszerezni. Dobai Pál, feleségének Nemes Annának képviselőjében szereték volna sógora Nemes János által eladott szőlőt a vevőtől Borbás Józseftől visszaszerezni mondván: „ő közelebb lévő atyafi.” A vevő bizonyítani tudta, hogy mind az eladó testvére, mind pedig a szomszédok tudtak az eladásról, de az elővásárlási jogukkal nem éltek, sőt a vevő már két év óta a szőlőt békésen birtokolja.³⁷ Miután a testvér által megtámadt szerződés minden feltételnek megfelelt, a város törvényszéke annak érvényességét megtartotta, s a testvér keresetét elutasította. Ez a példa már jelzi, hogy az elővásárlási jog jogosultjait egyben visszavásárlási jog is megillette. Ebben az esetben a törvényszék elegendőnek tartotta azt a tényt rögzíteni, hogy a vevő két éve békésen birtokolta a megvásárolt ingatlant. Egy másik esetben a fiú akarta az apja által kötött szerződést megsemmisíttetni, s ezáltal az eladott apai szőlőföldet visszaszerezni. Az eljárás során azonban bebizonyosodott, hogy a fiú is jelen volt az örökbevallás megkötésekor, sőt „maga írta az eladásról szóló, szőlő iránt készült contractust, fél esztendő múlva az édesanya a felperes félel együtt ment be az urasághoz bejelentés végett, s egyébként is hét év békés birtoklás után az alperes a vásárolt szőlő birtokában továbbra is meghagyatik.”³⁸

Az is általános gyakorlat volt, hogy ha az elővásárlási jog jogosultja nem tudott e joggal élni, rendszerint azért, mert nem állt elegendő pénz a rendelkezésére visszavásárlási jogot kötött ki magának. „ör. Rus Gergely hitvесе bejelentette, hogy egy darabban 75 útból álló szőlőjét örökösén eladta Szépe Pálnak (nem állván ellen ifjú Rus Gergelynek azon declarációja, hogy ő mint fiú, ámbár most módja nincsen is az ára letételében, de ha módja leszén akár hány esztendő múlva annak kiváltására való jussát fenntartja).”³⁹

³⁴ PMLN V. 202.g.20. 1837. február 8.

³⁵ Csongrád Megyei Levéltár Makói Fiókleveletár. (továbbiakban: CsMLM.) V.A.101. b/1. 1806. május 31.

³⁶ CsMLM V.A.101. b/1. 1805. szeptember 5.

³⁷ CsMLSz.V.A.102. b/2. 411/1784.

³⁸ CsMLSz. V.A.102. b/4. 878/1802.

³⁹ CsMLSz.o.l. 1789. november 8.

Az egy éven belüli visszavásárlási jog érvényesülését bizonyítja az az eset is, amikor Kaszap Kis János és fia Ferenc Kaskötő Apjok Istvánnak eladták 3 fertály szállásföldjüket 300 forintért úgy, hogy „a vevő esztendőnként némely gabonavetést teljesít az eladónak.” Ezt a megegyezést a felek 1804. június 16-án jelentették be, amikor még osztatlan állapotban álltak az eladók. Ezt követően azonban a fiú el akart válni az apjától, s hogy az osztályrabocsátás megtörténjen, a fiú meg akarta változtatni az örökbevallást. Ebbe a vevő csak azzal a feltétellel ment bele, hogy a vételárat, amit a város bírójánál helyeztek letétbe visszakapja (ebből a tényből is látszik, hogy a fiú már korábban is gondolkodhatott az apjától való elváláson) és az eladó felek megengedték számára, hogy „a szálláson ezen a nyáron termelt takarmányt a jövő télen megetethesse és kiteleltethessen minden ellentmondás nélkül.”⁴⁰ Amennyiben a vevő nem volt teljesen meggyőződve arról, hogy minden osztályost értesített az eladó az örökbevallás tényéről, vagy az elővásárlási jog jogosultjai voltak bizonytalanok, a megegyezésben kikötött vételárat a vevő, az előbbi esethez hasonlóan bírói letétbe helyezte. Így biztosította magának, hogy ha mégsem jönne létre a szerződés, a vételárat visszakapja. „Kocsis János eladván ennek előtte, mint egy két holnappal Demeter táján Pilkó Sándornak új hegyben lévő hat út szőlőt 100 forinton. Ezen eladásnak Kocsis Ferenc és Balog Ferenc, Kocsis Zsuzsa hitvese nevében protestálván, mint azon szőlőhöz, mint osztályos just tartók, ellentmondanak. Ezért a 100 forint lefizetése további rendelésig bíró úr kezéhez által adatott.”⁴¹

De nem volt szükséges a visszavételi jognak a szerződésben való kikötése, mert az osztályosoknak az elidegenítéstől számított egy éven belül joguk volt visszavásárolni az ingatlant. Ez történt pl. 1817-ben, amikor Erdődi Antal és Ferenc Bugyi Páltól az 1816-ban licitáció útján testvériktől Erdődi Józseftől megvett szőlőt vásárolták vissza a vevőtől, ilyenkor eredeti állapotot kellett helyreállítani, melyet a felek a következőképpen oldottak meg: „Bugyi Pál az említett szőlőt Erdődi Antalnak és Ferencnek visszabocsátja, ezek pedig a múlt esztendei minden termésnek a felét a szőlőbe tett költségeknek pótolásában általengedik, hozzáadván azt is, hogy mivel Bugyi Pál a szőlő árával most is tartozna, annak érdekét, mivel a szőlőnek egyéb fáradságain és munkálkodásain kívül is jó gondját viselte, fizetni ne legyen köteles.”⁴² Hogy a jobbágy-parasztság számára egy év állt rendelkezésére az ellentmondás érvényesítésére, azt nagyon jól bizonyítja a bíróság indoklása: „a felvállaló alkalmatosságával Vátzi József a felvállaló asszonyosság osztályos atyafia és a felvállalt szőlő szomszédja személyesen megjelenvén, ő azon szőlőt magának megtartani a kitett árban kívánná, kijelentette, hogy mivel az árnak lefizetésére most elégtelen volna esztendő és egy nap úgy tevődött neki határnapul, hogy ha addig az ideig a szőlőt Illés Jánostól ki nem válthatja, az Illés Jánosnak [vevő] örökévé válik.”⁴³

A megegyezés az osztályosok és a vevő között nem mindig zajlott ilyen békésen, sőt igen gyakran per útján kísérelték meg valós vagy vélt igazuk érvényesítését. A visszavásárlási jogból számtalan per keletkezett azért, mert az osztályosok sokszor jóval az egy év eltelte után akarták jogaikat érvényesíteni.

Vida Mihály 1773-ban Ns. Dobosy Györgytől szerette volna visszaszerezni korábban elidegenített apai házát. Az örökbevallás szükséges indoka az volt, hogy az apa halála után az örökösöket terhelő adósságtól a testvérek úgy tudtak mentesülni, hogy az apai házat értékesítették. Ebbe Vida Mihály is beleegyezett. Azonban a hozzájárulásától

⁴⁰ CsMLM. V.A.101. b/1. 1805. augusztus 16.

⁴¹ CsMLM. V.A.101. b/3 1810. január 17.

⁴² CsMLSz. V.o.I. 1817. július 8.

⁴³ BKML IV,1504/u.3. 1811. január 17.

számított másfél év után, az osztályosokat megillető visszavásárlásra hivatkozva akarta a vevőtől visszavenni a házat, melybe a vevő nem ment bele. A törvényszék is arra az álláspontra helyezkedett, hogy „az eladást a megegyező nem contradicalta, sőt mindeztideig, mintegy másfél esztendőig itthon lakván hallgatott,” ezért a bíróság az osztályos keresetét elutasította.⁴⁴

Hasonlóképpen osztályos örökség elidegenítése miatt pereskedtek a felek egy másik perben. A per tárgyát az képezte, hogy két testvér, István és János, az apjuktól származott szőlőt fele-fele részben birtokolták, de István nem akarván művelni a maga részét, annak gondját testvéreire hárította, sőt egyre több kárt okozott az osztatlanul birtokolt szőlőben. A perlekedés elkerülésére, János magához váltotta testvéreinek a részét, annak értékét lefizette Istvánnak, majd halála után az egész szőlőt fiára ifj. Juhász Jánosra hagyta, aki értékesítette az örökséget. Ezt az örökbevallást akarta megsemmisíttetni Juhász István mondván: „édesatyánkról maradt szőlő, hite és akarata nélkül ötlet ki nem elégítve adatott el.” A város előjárósága viszont úgy ítélte meg az esetet: „Juhász István feleségével együtt, panasz nélkül tovább mint egy esztendő és egy nap a szőlőnek hasznával nem éltek,” ezért keresetét elutasították.⁴⁵

Szintén a törvényes örökösök szerettek volna az atyai jussba bejutni, amikor sógoruktól kívánták visszaszerezni az apai házat. Indokuk az volt, hogy az apai házat az egyik sógor, Tancsik Márton vásárolta meg, aki azt el kívánta adni: „de, hogy idegen kézre szálljon az atyánkról maradt örökség azt nem engedjük.” Az alperes azzal védekezett, hogy a kérdéses házat örökáron szerezte meg apósától azzal a feltétellel, hogy holta napjáig eltartja. Ennek eleget tett, 13 év óta békés birtokában van a háznak, s egyébként sem kívánja azt elidegeníteni. A bíróság az osztályos testvérek keresetét azzal az indokkal utasította el, „hogy a felperes felek atyjának hatalmában volt a maga házat, az uraság hitével eladni, melyet a felperes felek 13 esztendőig való hallgatása is megerősített.”⁴⁶

Az is előfordult, hogy a katonaságból hazatért testvér akarta az örökbevallást érvényteleníteni azt állítván, hogy osztályos örökségét csak zálogba adta testvéreinek nem pedig elidegenítette. Csakhogy a katonaság ideje alatt elfelejtette, hogy testvérével kétszer is kötött adás-vételi szerződést, 1767-ben és 1774-ben, melyek értelmében, ő, mint katona „örökösen és megmásolhatatlanul eladta a házat és a szőlőt és a vevőt birtokba is bocsátotta.”⁴⁷ Miután a szerződések minden más érvényességi feltételnek megfeleltek, a leszerelt katona nem érvényteleníthette ezeket, sőt az egy év elmúla miatt a visszavásárlási joggal sem élhetett.

Ezek az esetek is alátámasztják azt a mezővárosi joggyakorlatot, hogy az ingatlan örökbevallásának általános feltételei közé tartozott az osztályosok és a szomszédok megkínálása, akik élhettek elővásárlási jogukkal.⁴⁸ Ha ennek nem tudtak vagy nem akartak megfelelni, visszavásárlási jog illette meg őket, melyet rögzíthettek is az örökbevallás feltételei között, de hallgathattak is erről. Ez utóbbi esetben a szerződés megkötésétől számított egy éven belül érvényesíthették ezt a jogukat, hiszen a szokásjog értelmében ez volt a jobbágyi birtok elbirtoklási ideje is (HK. 78.4.), vagy évenként

⁴⁴ CsMLSz. V.A.102.b/1. 149/1773.

⁴⁵ CsMLSz. V.A.102.b/1. 161/1773.

⁴⁶ CsMLSz. V.A.102.b/2. 526/1792.

⁴⁷ CsMLSz. V.A.102.b/1.

⁴⁸ CsMLM V.A.101. b/1. 1806. január 23.

megújított ellentmondással kellett élniük, különben a vevő békés birtoklás jogcímén megszerezte az ingatlan tulajdonjogát.

Ha az eddig említett feltételek valamelyikének az örökbevallás nem felelt meg akkor az érvénytelen volt és az érintettek kérhették annak *érvénytelenítését*. Ennek különösen jó példáját nyújtja Major Katalin esete. A felperes 1799-ben nyújtotta be keresetét két anyai nagybátyja ellen a város bírójához. Katalin édesapja még 1792-ben, édesanyja pedig 1795-ben halt meg, amikor ő még csak 14 éves volt. Apja halála után „maradt a szülői ház és túl a Kurcán 11 füzfa, melyeket még nagypapja ültetett, s maradt adósság is mellyel a szülők özv. Zeke Jánosnénak tartoztak mintegy 50 forinttal.” Miután a hitelező követelte a pénzt a két nagybácsi Borsos Erdélyi István és János a szülői házat elidegenítették, ahogy Katalin elbadta „mint egymásnak eladni színlették, de megegyező akarattal lévén a ház István bátyám uram kezébe maradt 70 forintért.” Ugyanakkor János és annak felesége lett a leány gyámja, ezért hozzájuk kellett költözni, „minden holmimat oda vitették, de nem az ő eleségeken, hanem fonáskámból éltem, s esztendő múlva szolgálónak adtak.” A Katalin keresete alapján indított eljárás során bebizonyosodott, hogy a két nagybácsi a ház elidegenítéséhez nem kérte meg a földesúr jóváhagyását, éppen ezért nem jegyeztették be a város jegyzőkönyvébe sem, s az örökbevallás megtörténte-kor a leány még nem töltötte be a 14. életkorát, ezért nem állt jogában sem az örökbeval-lás megtétele, sem a visszavásárlási jog kikötése. Ez utóbbi viszont megillette abban a pillanatban amikor teljeskorúvá vált. Az osztályos nagybácsik az örökbevallás szinte valamennyi általános szabályát megsértették, ezért a mezőváros bírósága a szerződést megsemmisítette: „a felperesnek Major Katalinnak háza, melyet az alperesek titkon adták és tulajdonítottak el a felperesnek visszaftéltetik, annyival is inkább mert ezen eladást a város házánál a bevett szokás szerint nem is protocollaltatták de máskülönben is törvényes idejét még el nem ért idejében azaz 14 esztendő korában a felperesnek a házat elidegeníteni nem volt szabad, ezért az adás semmivé tétetik.”⁴⁹ Hasonló okból érvénytelenített egy szerződést az úriszék, mivel a szerződés tárgyát képező egynegyed malomrész megvásárlását a felek elmulasztották a földesúrnak bejelenteni, sőt az ingatlan tulajdonváltozását követő taksa lefizetését is elmulasztották, amiért „a malom eladásáról való levél félre tétetődvn.”⁵⁰

A visszavásárlási joggal kapcsolatos perek elkerülésére a jobbágy-paraszttság körében is kialakult a szerződéseknek az ún. „*nil juris*” záradéka, melyet Werbőczy fogalmazott meg a nemesi ingatlan örökbevallásával kapcsolatos viták elkerülésére (HK.I.69.). Gyakran foglalták be a megegyezésekbe azt a mondatot, hogy „nem tartván fenn ahhoz sem magam, sem utánam származó örökösöm részéről semmi just.”⁵¹

A visszavásárlási jognak és a *nil juris* záradéknak sajátos összekapcsolása olvasható egy makói jogesetben, ahol az eladók a reájuk törvényes örökségként szállt ingatlant eladták egy üveges mesternek: „ahhoz ezentúl sem mi, sem hitveseink vagy törvényes maradékaink legkisebb just fent nem tartván, úgy mindazonáltal, hogy ha Natsa Lőrinc (vevő), hitvese vagy törvényes maradéki ezen most általunk néki örökös jussal eladott házát áruba venné vagy azt valaha eladni szándékozna, tartozzon ő vagy hitvese vagy maradéki minket, hitveseinket és maradékinkat előbb, akkor folyó áron megkínálni.”⁵²

⁴⁹ CsMLSz. V.A.102.b/4. 773/1795.

⁵⁰ CsMLSz IV.A.53.a 1809. január 27.

⁵¹ CsMLSz.V.102.o.1. 1825. június 2.: Hasonló megfogalmazást találunk a következő szerződésekben is: CsMLSz. V. 102. o.1. 1799. április 22.; PMLN.V.202.g.20. 1820. május 24.

⁵² CsMLM V.A.101.b/2. 1807. november 27.

Ez az eset azt bizonyítja, hogy az eladók a vevővel szemben nem kívántak osztályos jogaikkal élni, de harmadik személynek már nem szívesen engedték volna tovább a tulajdonjogot.

Testvéri osztatlanságban élők közül az egyik osztályos tűnik fel eladóként az örökbevallás során, ezért a szerződésnek kellett tartalmaznia azt, hogy a többi osztályos is beleegyezett az elidegenítésbe és ők is lemondtak minden, a birtokkal kapcsolatos jogairól: „Herczegh Pál házáat minden fundusával és épületekkel együtt eladta, amelyben Herczeg János és édesanyja jussaik osztatlanul voltak, Herczeg János maga és édesanyja cessioneját és azon eladásban lett consensusát nyíltan bevallotta, sem maguk sem maradékok azon házhoz semmi jussok fenn nem maradt.”⁵³

A jobbágy-paraszság körében az örökbevallások *tartalma* a felek szabad megegyezésétől függött, éppen ezért bármit kiköthettek, ha az nem ütközött törvénybe, az adott településen élő szokásjogi normába illetve a jó erkölcsökbe.

A különböző feltételek megfogalmazása előtt gyakori eleme a szerződések szövegének az elidegenítés indoka. Werbőczy az ősi nemesi birtok elidegenítésénél fejt ki azt a véleményét, hogy azt csak szükséges vagy menthető okból lehetett eladni (HK.I.59.). A jobbágy-paraszság körében nem csak a jobbágy ösiségénél, hanem vásárolt birtok esetében is gyakran feltüntették az eladás indokát. „Szalk. Sz. Mártonon lakó Nagy Gergely, minthogy fugitis jobbágy, az említett helységbe visszavitetetvén, minthogy ex Statuto Oppidi, ex lege Regni, a szökött jobbágy földet nem bírhat, azért Kőrös város lakosa Gál István atyánkfíának a Bokrosi Hegyben lévő szőlejét engedte 54 forinton.”⁵⁴ „Ceglédi lakos Kökény Mihály néhai feleségétől Mondér Kovács Susától született 13. éves fiacskájával megjelent és bejelentette: Zsíros hegyben ipának, néhai Mondér Kovács Jánosnak szőlejéből testamentom szerint árvájára esett 80 út szőlő, szántófölddel együtt; azon okból mivel más városban lakván, itt nem használhatja, azonban nevezett árvájának a magok lakhelyébe szándékozik ennek árán már örökséget szerezni eladta osztályos atyafiának Mondér Kovács Annának és férjének 525 forinton.”⁵⁵

„Sütő Bertalan a Tetétlen pusztában osztályos testvérjének szomszédságában lévő 12 és fél hold földjét, azon okból, hogy többi tetétleni földjének örök árát lefizethesse örökösén és megmásolhatatlanul testvérjének Sütő Sára asszonynak eladta.”⁵⁶ „Simon Katalin, Galambos János özvegye, gyermekeikkel Galambos Jánossal, Katalinnal és Annával a közöttök könnyebben megeshető osztály végett.”⁵⁷

Ezek az indoklások azt bizonyítják, hogy az eladók részben szükséges részben menthető okok miatt kötötték meg az örökbevallásokat, ezért ezen okok miatt a szerződéseket nem lehetett érvényteleníteni, sőt a földesurak is könnyebben adták meg hozzájárulásukat.

A szerződő felek az elidegenítés indokának rögzítése után, megegyezésüktől függően különböző *feltételeket* köthettek ki.

A jobbágy-paraszság körében kötött örökbevallások egyik leggyakoribb feltétele az eladó által kikötött meghatározott időre vagy élete végéig szóló *tartási illetve lakhatási jog*. (Ennek a kérdésnek az elemzése a tartási szerződések körében fog előfordulni.)

⁵³ BKML IV.1504/u.1. 1759. február 14.

⁵⁴ PMLN V.202.g.1. 1730. április 16.

⁵⁵ PMLN V. 202. g.1. 1807. Bőjumas hava 31.

⁵⁶ PMLN V. 20. g. 20. 1820. május 24.

⁵⁷ BKML IV.1504/u.7. 1810. május 23.

„Pógár Gergely nászuramtól két kötél földet, tanyát, takarmányt, két kocsis lovat, két tavalyi tinót, egy ötödfü tehenet, vasas kocsit és más szerszámokat vettem úgy [...] amíg élni fog minden esztendőben két köből, azaz egyik búza, másik árpa életet nászuram számára elvetek és azt feltakarítom.”⁵⁸ Dömsödi Demeter derekegyházi szállását 1 6/8 sessio földjével együtt Aradi István vejének megmásolhatatlanul által adta 2000 forintért [...] azon feltétel alatt, hogy annak interesse fejében feleséggel együtt illendően tart és gondomat viseli.”⁵⁹ „Szentgyörgyi Antal maga házát Orosz Istvánnak 100 rajnai forinton örökösen és megmásolhatatlanul eladta oly kötés alatt, hogy Szentgyörgyi András azon ház mellett lévő kamarában feleségével együtt mint lakó bátorságosan és minden fizetés nélkül lakhasson.”⁶⁰

Határozott időre szóló lakhatást biztosított a vevő az eladó számára a következő szerződésben: „Mazsocki Pál megvette özv. Zsákai Jánosné házát. A vételár kifizetése mellett Zsákainéknak egy esztendőig vagyis jövő Szt. György naptól egész 1829-ben esendő Szt. György napjáig szabad lakhatást engedni tartozik.”⁶¹ Hasonló módon meghatározott időre szóló lakhatást és a belső telekhez tartozó kert használati jogát tartotta fenn magának az eladó. „Antalfi József ör. Áfra Jánosnéknak eladta a házát oly feltétellel, hogy tartozik neki a vevő egy szobát lakásul két egész esztendőig engedni; ha pedig a két esztendő el nem telte előtt csak egy nappal is hamarabb az házból kihajtana, tartozik neki fizetni 200 váltó forintot. Vagyon az udvaron egy kert, melyet a nevezett 2 esztendő alatt egyedül Antalfi József bír és használ, úgy hasonlóan az ott lévő istállónak a felét is mind a két esztendő alatt Antalfi használja.”⁶²

Ha ritkábban is, de előfordult, hogy az eladó *haszonélvezeti jogot* kötött ki magának. „Hajagos István 57 útból álló szőleit eladta örök áron és megmásolhatatlanul testvérének Hajagos Józsefnek oly feltétellel, hogy amíglen él Hajagos István maga mívelhesse és hasznát is vehesse, halála után pedig szálljon említett Józsefekre és successoraira.”⁶³ Amíg a fentebbi példák a személyes szolgálat köréből a használati jog meglétét, sőt kifejezett gyakoriságát bizonyítják a mezővárosi joggyakorlatból, addig ez utóbbi esetben az eladó haláláig tartó haszonélvezeti jogot, azaz a birtoklást, a használatot és a hasznok szedésének jogát tartotta fenn magának. Ez azt is bizonyítja, hogy a jobbágy-paraszság körében nemcsak az özvegyeket illető, a szokásjog által biztosított haszonélvezeti jog létezett, hanem ezt szerződésben is meghatározhatták a felek.

Bár sokszor tiltották a belső telek megosztását a mezővárosokban, valójában ez a gyakorlat általánosnak mondható a 18. században. A telekmegosztás viszont azt jelentette, hogy nem mindig lehetett, minden telekrész számára önálló kijárási jogot biztosítani. Ez azt eredményezte, hogy *átjárási jogot* kellett a szomszédoknak egymás számára biztosítani. A viták elkerülésére egyszerűbb volt, ha a szerződésekbe, vagy a bevallások bejegyeztetésekor a jegyzőkönyvbe a telki szolgalmi jogot feltüntették: „Dobos Nagy Gáspár eladta örök áron Szőke Györgynek azon házát, amelynél Fekete Istvánnak szom-

⁵⁸ CsMLSz. V.A.102.b/4. 885/1802.

⁵⁹ CsMLSz. V. 102.o.1. 1811. october 27.

⁶⁰ CsMLSz. V. 102.o.1.1790. augusztus 29.; Hasonló megegyezés olvasható a makói mindennapok jegyzőkönyvében is: „özv. Papós Pálné benne lakik holta napjáig a házban, vejének és feleségének gondja legyen és kötelessége ezen özvegyet, mint napát és mint édesanyát holta napjáig a magokéból eledellel, panasz nélkül táplálni, ruházattal magának létszen gondja az özvegynek.” CsMLM V.A.101.b/1. 1806. március 24.

⁶¹ CsMLSz. V. 102.o.1 1828. Bőjtms hava 29.

⁶² CsMLSz. V. 102.o.1 1828. Bőjtms hava 28.

⁶³ CsMLSz. V. 102.o.1.

szédi jussa volt, oly feltétellel, hogy Fekete Istvánnak örökös bejárása maradjon Szőke György udvarán.”⁶⁴

A szerződési feltételek sajátos formája volt a *visszavásárlási jog kikötése*, amely részben az osztályosok jogából fakadt, részben az eladó tartotta fenn magának azt a jogot, hogy ha a vevő tovább akarná azt az ingatlant adni egy harmadik személynek, először az eladót kellett értesítenie, azaz meg kellett kínálnia a vétellel.

Ns. Dobosy Jánosné özvegyeségre jutván, férje testvérének ifj. Dobosy Józsefnek „a fábiányi földemből két kötél földnek haszonvételét oly feltétel mellett által engedtem, hogy ha azon földet Dobosy József másnak által adni vagy áruba bocsátani kívánná, ahhoz magamnak és successoraimnak eső részét (másoknak kizárásával is) mindenkoron fenntartani kívánom.”⁶⁵

Az örökbevallások feltételei között szerepeltek a különböző *szerződési biztosítékok*. Ezek közül a leggyakoribb a *foglaló* volt különösen akkor, ha a kialakult vételárat a vevő nem tudta vagy nem akarta azonnal egy összegben kifizetni. A foglaló, megjelenése óta a szerződés megkötésének jeléül funkcionált, amelynek letétele után, indokolatlanul már egyik fél sem léphetett vissza a szerződés teljesítésétől. Így határozott Makó város törvényszéke is. Pócsi János Bagaméri Jánostól kialakult 20 köböl búzát, foglalót is adott 10 forintot. Az alkunál az eladó felesége is jelen volt. Néhány nap múlva az eladók mégsem akarták teljesíteni a szerződést, mert úgy tűnt számukra, hogy nem termelt elegendő mennyiségű gabona. A vevő viszont követelte a szerződés teljesítését. Ekkor mondta azt a bíróság, hogy „amit egyszer eladtak és arra foglalót is vettek, azt tartoznak az alku szerint a vevőnek által adni.”⁶⁶ Vö. még: „ör. Kuti István házát Balog Jánosnak eladta 315 rajnai forinton, melynek árából foglalóképpen fel is vett 34 forintot, a többi árának lefizetésére rövid idő nap alatt kötelezvé magát Balog János.”⁶⁷ Pataki János megvette Deák János szőlejét 66 forintért, foglalót adott 16 forintot, a hátralék lefizetésére egy év haladékot kért, s mint kölcsönbe nála lévő pénzért a kamatot természetben kívánta törleszteni, ígervén, hogy „6 véka búza vetést, 4 véka árpa vetést maga búzájából és árpájából elveti, maga feltakarja és elnyomatja, házamhoz hozza.”⁶⁸ Csúcs István 23 forintért megvett egy tinót Pap Jánosné fiától, foglalót adott 4 forintot, a fiú állította, hogy anyjának is tetszeni fog az alku. Az anya csak négy nap múlva ment el a vevőhöz mondván, hogy kevesli a vételárat és csak 27 forintért adja az állatot. Erre az időre a vevő az állatot már levágta. Az asszony kártérítésért perelte be a vevőt, követelvé azon az általa mondott 27 forintot. A város bírósága elutasította az anya keresetét arra hivatkozva, hogy a fiú és a vevő között kötött szóbeli szerződést, a megkötéstől számított négy nap eltelte után már nem lehet megmásítani, ezért megállapította a szóbeli szerződés érvényességét és a vevőt a 23 forintos vételár maradékának kifizetésére kötelezte.⁶⁹

A rendelkezésre álló iratok tanúsága szerint, ha a felek foglalót adtak, akkor csak a mai értelemben vett ajánlattételi kötöttség idején belül lehetett a megállapodást megváltoztatni. Arra viszont nincs bizonyíték a dél-alföldi mezővárosok jegyzőkönyveiben, hogy ha a foglalót kapó fél nem teljesítette a szerződést, akkor neki kétszeres összeget

⁶⁴ BKML IV.1504/u.1. 1761. április 3.

⁶⁵ CsMLSz. V. 102.o.1 1806. Szt. Mihály hava 16.

⁶⁶ CsMLM V.A.101. b/1. 1805. június 12.

⁶⁷ CsMLSz. V. 102.o.1 1791. január 31.

⁶⁸ CsMLSz.V.A.102.b/2. 490/1790.

⁶⁹ CsMLSz.V.A.102.b/2. 481/1790.

kellett volna visszafizetnie.⁷⁰ (A szerződés teljesítésének szabályaira a későbbiekben térek ki.)

A szerződési biztosítékok között, mint személyes biztosíték a *kezesség* is előfordult.

Kotymán Ferenc gyermekei, Ferenc, Sára és István, apjuk halála után az örökölt apai házat és a hozzá tartozó kamarát eladták Sára férjének Kanász Jánosnak. A vevő "Ferenc részét magának contractus és kezesség mellett 53 forint 20 krajcár interest fizetés mellett a jelenlévő atyafiak megegyezésekből is megtarthatja és a tutori cassából is kiveheti."⁷¹

A kezességnek sajátos formája fordult elő az egyik mezőváros kocsmájában. Gonda Mátyás és Kis Mihály mintegy öt napon át korhelykedett Matúz Mártonné kocsmájában, ahonnan fizetés nélkül távoztak. A kocsmáros csak Kis Mihályt ismerte, akinek más adóssága miatt már 12 forintja bírói letétben volt. Ebből a pénzből a város bírása a kocsmáros által kért 5 forint tartozást kifizette. Kis Mihály tiltakozott az eljárás ellen, mert ebben az összegben az ivótárs tartozása is benne volt, s követelte, hogy a kocsmáros a másik félre eső részt adja neki vissza. A kocsmáros azzal védekezett, hogy "csak Kis Mihály emberségéért és kezességéért adott innok egy hétig", a bíróság Kis Mihály kezességére alapítva hatályban tartotta az öt forint megfizetését, mondván, ha Gonda Mátyást valahol megtalálja, követelje azon a bor árát.⁷²

A XVIII. század közepén még többször előfordul szerződési biztosítékként az ún. „kötésbeli büntetésnek”, a *vinculum*nak a kikötése, melyet néha *bánat bérnek* is neveznek. E szerződési biztosítéknak kifejezetten büntetés jellege volt, melyet akkor kellett megfizetni, ha a szerződést valamelyik fél indok nélkül nem teljesítette. A mezővárosokban kötött örökbevallásokban a *vinculum* a következő záradék formájában fordult elő: „szőlejét örökösén eladta 41 rajnai forinton 6 krajcár *vinculus* alatt.”⁷³; „házát eladta [...] oly *conditio* alatt, hogy ha a fatens ezt a fassiojat megmásolná 25 forintot büntetésül fizetni köteleztessék.”⁷⁴ Kecskeméten a bejegyzett szerződésekben gyakran fordult elő a bánat bér kikötése: „106 utakból álló szőlőjüket eladták örökösén oly kötés alatt, hogy amellyik fél ezen adást és vevést megmásolni kívánná, tartozzon 400 forintot bánat bér fejében fizetni, melyből 200 forintot a római catholikus egyháznak, 200 forintot a református ecclesiának adasson.”⁷⁵

A szerződés megkötésének mintegy megpecsételését jelentette az *áldomásívás*. Palotai Nagy György Lakatos Péterrel lovat cserélt, melyre „2 icce bor áldomást ittak.”⁷⁶ „Szegedi Ocskai János megjelent és jelentett, hogy az 1805. tavaszán makai Kocsis Pállal egy társaságban lévén, Szegeden Szegedi Istvántól egy hajót megalkudtak 210 forinton, áldomást adtak Szegedinek 7 forint árút.”⁷⁷ Az áldomásívás azért tekinthető szerződési biztosítéknak, mert ha valamelyik fél nem teljesített, akkor az áldomásra hivatkozva kikényszeríthető volt a teljesítés, másrészt, ha a szerződés mégsem jött volna létre, a vétlen fél számára az áldomásért fizetett összeget ki kellett fizetni.

⁷⁰ CZÖVEK ISTVÁN: *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások* (Kelemen Imre munkája szerint) Pest, 1822. II. 532. (továbbiakban: Czövek.); FRANK IGNÁC: *A közigazgatás törvénye Magyarhonban*. Pest 1845. 595.; KÁLLAY. 340.

⁷¹ CsMLSz V.102.o.1. 1827. március 8.

⁷² CsMLSz.V.A.102.b/1. 360/1782.

⁷³ CsMLSz.V.102.o.1. 1788. március 4.

⁷⁴ BKML IV. 1504/u.1. 1773. december 23.

⁷⁵ BKML IV.1504/u.7. 1810. május 23.; ehhez hasonlóan intézkedtek 1810. május 14, 1810. július 2.

⁷⁶ CsMLM V.A.101.b/1. 1805. augusztus 8.

⁷⁷ CsMLM V.A.10.b/1. 1806. június 24.

A XVIII/XIX. században megkötött adás-vételi szerződések leggyakrabban előforduló szerződési biztosítéka az *evictio*, azaz a szavatosság, amely a magyar magánjog rendszerében valójában perbeli kötelezettségvállalást jelentett. Miután csak tulajdonostól lehetett tulajdonjogot szerezni adás-vétel útján is, az *evictio* elvállalása azt jelentette, hogy az eladó, mint tulajdonos adja át a vétel tárgyát a vevőnek. Ha a megegyezést követően a vevőtől a vétel tárgyát valaki mégis el akarta volna perelni, akkor az eladónak egyrészt kötelessége volt a vevő oldalán perbe lépni és minden tőle telhető segítséget megadni a per megnyeréséhez, másrészt a vevő esetleges kárát köteles volt megtéríteni. A szavatosság kikötése igen egyszerűen történt: „Szabó István Körös város territoriumán szőlejét örök áron eladta, a szokott *evictio*t magára és maradékaira vállalván”⁷⁸; „Vida Mihály házát és a hozzá tartozandó szállási földjét 250 forintért örökösön és megmásolhatatlanul Raksi József asztalosnak eladta és a törvényes *evictio*t az történhető *impetitorok* ellen magára vállalta.”⁷⁹ „Márton Erzsébet [...] magamra és örökösöimre vállalván fent nevezett öcsémnek (Márton Dávidnak) ezen földbirtokában minden támadók ellen lehető törvényes védelmét és *evictio*ját.”⁸⁰ „özv. Dobos Gergelyné egy pászta szőlejét eladta 75 rajnai forinton Kis Jánosnak és successorainak, az árát is egészen felvette, hogy azért a vevő fél bátorságosabb lehessen annak bírásában magára vállalta a törvényes *evictio*t.”⁸¹

Az *evictio*t gyakran követelték állatok adás-vétele esetén, amikor a vevő a lopás vádjá alól csak akkor mentesülhetett, ha bizonyítani tudta, hogy kitől vásárolta az állatot. Ha valaki már nem tudta a tulajdonjogát bizonyítani, akkor egyrészt lopás miatt vonták felelősségre, másrészt kártalanítani kellett a vevőt. „Az elmúlt 1804. esztendő augusztus 17. napján a pesti vásárra utazván az újfalusi csárdában Mihalicza Antal gyöngyösi lakostól egy fekete kanca lovamat egy pej paripáért cseréltem. Ezen helybéli Oláh Lászlónak 36 forinton eladtam. Oláh László siklósi lakos Burjana Flórával ezt elcserélte, akitől odavaló ember, mint saját jószágát megismervén bírói hatalommal elvette, azért Oláh László az elcserélt lovat Burjana kívánsága szerint visszaadta egyszersmind a tőlem vett lónak az árát rajtam megvette. Novemberben az újfalusi csárdás azon Mihalicza Antalra reáismert, ezen lovarról kérdést tett volna és az árának visszaadására kényszerítette volna azon könyörgött, hogy egy holnap várakozással legyek, amikor nékem eleget fog tenni. Végteér Pintér Ferenc odavaló kocsmáros kezességére megegyeztünk, hogy amikor erre fogunk járni, ha szinte meg nem adná is Mihalicza Antal, ő fog tartozni érette a 36 forintot lefizetni.”⁸²

A korabeli joggyakorlatban szavatosságot vállaltak a vevők is a vételár kifizetésére. Németh István és Somodi Miklós szerződéssel bizonyíthatóan 90 db tölgyfát vásároltak, de a szerződésben meghatározott vételárát a megadott időre nem fizették ki. Somodi elismerte a vásárlás tényét, azt állítván, hogy a megvett fa árának felével társa elszökött. A város törvényszéke azon szerződési kikötés alapján, hogy „egyik a másikára az *evictio*t magukra vállalták Németh István és Somodi Miklós javait 648 forint áraban sequestaltatik.”⁸³

⁷⁸ PMLN V.202.g.1. 1728. február 5.

⁷⁹ CsMLSz. V.102.o.1. 1787. szeptember 27.

⁸⁰ CsMLSz. V.102.o.1 1825. június 2.

⁸¹ BKML IV.1504/u.1. 1759. február 19.

⁸² CsMLM V.A.b/1. 1805. március 9. És sok hasonló bejegyzés a mindennapok jegyzőkönyvébe.

⁸³ CsMLSz IV.A.53.a. 1810. február

Az örökbevallások tartalmi elemei között a tulajdonjog átruházására utaló *örökös* és *megmásolhatatlanul* kifejezések mellett a XVIII. században időnként még előfordul, hogy nemcsak a vevőre, hanem annak *örökösire is utaló* kifejezéseket is találunk. „Meczán József házát és száraz malmát örök áron, megmásolhatatlanul és fiúról fiúra eladta 260 forinton Koncz Istvánnak.”⁸⁴ Egy másik örökbevallásban a következőket olvashatjuk: „Borbély Mihály Szt. Lászlói hegyen lévő 115 utakból álló szőlejét szomszédjának Török Pálnak, uraság hitével, István és Erzsébet testvéreknek ellentmondása nélkül 90 forinton örökös és megmásolhatatlanul fiúról-fiúra mindkét ágon lévő maradékra által adta és engedte.”⁸⁵ Ezek a kikötések inkább tűnnek általános szerződési formulának mint pontosan érvényesíthető feltételnek, különösen, ha az utóbbi esetet tekintjük, amikor a fiúról fiúra történő kifejezést azonnal követi a mindkét ágbeli örökösre való utalás, amely a fiúk és a leányok egyenlő arányban való öröklését indokolja. Ezt támasztja alá az az öröklési szabály is, hogy a jobbágy által vásárolt, azaz szerzett ingatlant fiai és leányai egyenlő arányban örökölhettek. Ezt takarhatja, az a megjegyzés is, miszerint „Boros Mihály szőlejét eladja Szépe János szomszédjának és mindkét részül való successorainak.”⁸⁶ Talán a nemesi jogot jól ismerő jegyzők buzgalmának köszönhetően kerültek ezek a formulák így az adás-vételi szerződésekbe, amelyek minden esetben azt is jelezték, hogy örökös eladásról, nem pedig zálogba adásról történt megegyezés.

Sokkal sajátosabb *öröklési záradékot* kötött ki az örökbevallásban Pógár Gergely, amikor azt vállalta, hogy „nászuramtól megvettem két kötél földet úgy, hogy ha én a fiamtól elválok (osztályra lépek) a fent írt két kötél földet a fiamnak által engedni tartozom.”⁸⁷

A megkötött szerződés *teljesítése* akkor következett be, amikor a szerződő felek vállalt kötelezettségeiket egymás felé teljesítették, azaz a vevő kifizette a vételárat, illetve a megegyezésben meghatározott egyéb követelményeket teljesítette, az eladó pedig birtokba bocsátotta a vevőt.

„ör. Rus Gergely 75 útból álló szőlejét 4 hordóval, egy kapával és metszőkésével együtt örökös áron eladta Szépe Pálnak 175 forinton oly móddal, hogy annak árát Szépe Pál azonnal lefizette és birtokába lépett.”⁸⁸

A szerződés teljesítésével kapcsolatban a legtöbb vita abból származott, hogy a vevő a kialakult vételárat nem tudta egy összegben megfizetni, ezért részletfizetésben egyeztek meg. A vevő részéről ebben az esetben akkor következett be a teljesítés, amikor a vételár utolsó részletét is átadta az eladónak. Ezt rendszerint rögzítették a mezővárosokban vezetett jegyzőkönyvekben.

„Keresztes János eladta házát 300 rajnai forinton Veres Andrásnak, melynek árából effective lefizetett 200 forintot. 100 rajnai forintot a jövő 1792. esztendőben esendő tavaszon fog lefizetni.”⁸⁹ „Tóth András szőlejét eladta Tót Pálnak 75 forintért, melyet a vevő fél három esztendő alatt részenként megfizet.”⁹⁰

⁸⁴ CsMLSz. V.102.o.1 1785. szeptember 28.

⁸⁵ CsMLSz. V.102.o.1 1786. szeptember 18.

⁸⁶ CsMLSz. V.102.o.1 1790. március 5.

⁸⁷ CsMLSz. V.A.102.b/4. 885/1802.

⁸⁸ CsMLSz. V.102.o.1. 1789. november 8.

⁸⁹ CsMLSz. V.102.o.1.1791. október 5.

⁹⁰ BKML IV.1504/u.1. 1759. május 27. „Rúza János bizonyos szükségére nézve 3 pásztából álló szőlejét örök áron, megmásolhatatlanul eladta 55 talléron Kozma Ferencnek és successorainak. Vevő fél adván effective 36 tallért, 19 tallért pedig a jövő Gergely napra.” BKML IV.1504/u.1. 1759. február 4.

Más volt a helyzet az eladó részéről, mert lehetséges volt, hogy mindaddig birtokban maradt, ameddig a teljes vételár összegét meg nem kapta: „a vevő lefizette a foglalót, a vételár megfizetésére rövid időnap alatt kötelezi magát, s az eladó azt követő Szt. György napkor tartozzék a házból kimenni”.⁹¹ A rögzített határidőkből kitűnik, hogy az eladó nem adott hosszú haladékot a vevőnek a teljesítésre, mivel a megegyezést január 31-én jegyeztették be, s az eladó következő Szt. György napot, azaz április 24-ét jelölte meg végső dátumként a birtokba bocsátásra.

Az is gyakori eleme a szerződéseknak, hogy a kialakított vételár megfizetéséig az eladó fenntartotta tulajdonjogát. Ezt tette Gyevi Bíró János, aki fiának Istvánnak adta el házát és urbáriális földjét az azon lévő tanyai épületekkel és szerszámokkal együtt azzal a feltétellel, hogy „amíg István fia az adósságot tökéletesen le nem fizeti, addig mind a ház, mind pedig a föld eránt való jussát fenntartja ör. Gyevi Bíró János.”⁹² De az is gyakran előfordult, hogy a megegyezés alkalmával, a foglaló átvételével egyidejűleg az eladó a vevőt már birtokba bocsátotta. „Pap Ferenc 4/8 urbáriális földjét, haszonvételét és azon található épületeket Papp Györgynek örökösen és megmásolhatatlanul eladja 500 forintért, mely summából 400 forintot Papp György lefizetett és a földet által adó Pap Ferenc felvette.”⁹³ Csák Ferenc házát eladta Zeke Pálnak, testvére Csák Éva férjének 200 forintért úgy, hogy „anyjuk ör. Csák Ferencné holtáig velük lakjon. A vevő mostan lefizetett 50 forintot, másik 50 forintot folyó esztendő nyári vásárig vagy éppen akkor kifizetni köteles lesz. A hátramaradó 100 forintot pedig legközelebb esztendők alatt ki fogja okvetlen fizetni. A teljesítés megtörtént 1829. április 22-én.”⁹⁴ Ha ezek után a vevő teljesítésével kapcsolatban bármilyen vita merült fel, akkor az eladó követelhetette a vételár összegének kamatokkal növelt értékének kifizetését, vagy rosszabb helyzetben kérhette az eredeti állapot helyreállítását. Mindkét lehetőség nagyon sok vitával és pereskedéssel járt.

A teljesítés viszonylag pontos módját rögzítették a felek a következő esetben. Batsó János és Török János egymással egyezsége lépett oly módon, hogy Batsó a városon lévő házát és minden azon található épületekkel együtt és a Lapistón lévő egész földet az azon lévő épületekkel együtt adta el Török Jánosnak 650 rajnai forintért és a Török Jánosnak Tökén lévő háromfertály földjéért és az azon a földön található épületekért. Török János a megegyezés megkötésekor fizetett 250 rajnai forintot, „a fenn maradt 400 rajnai forintot ezen folyó esztendő Szt. György napra kifizeti, amikor Batsó János is tartozik a házból kiköltözni, a lapistói és a tökei urbáriális földet pedig elcserélik oly módon, hogy ezen esztendőben mindenki a maga földjét használja a jövő ősszel eresztvén egymást az egymásnak által engedett föld birtokába.”⁹⁵ Ez az eset is jól tükrözi, hogy az eladó akkor engedte be a vevőt a megvásárolt városi házba, amikor az a teljes vételár összegét lefizette, az urbáriális föld cseréjére pedig csak az őszi betakarítás után került sor, amikor mind a vevő mind az eladó saját földjén a betakarítást már elvégezte.

Amikor a vevő részletekben fizette ki a vételárat, az eladó gyakran csak az utolsó részösszeg megfizetésekor bocsátotta a vevőt a birtokba. Anya és fia osztozatlanul éltek az örökölt házukban. Amikor a fiú külön akart az anyjától költözni az osztályt úgy lehetett a legegyszerűbb módon végrehajtani, ha eladják a házat. 400 forintot kértek a vevő-

⁹¹ CsMLSz. V.102.o.1. 1791. január 31.

⁹² CsMLSz. V.102.o.1. 1828. Bőjtelő hava 27.

⁹³ CsMLSz. V.102. o.1.1821. január 24.

⁹⁴ CsMLSz. V. 102.o.1. 1827. Bőjtmás hava 27.

⁹⁵ CsMLSz.V.102.o.1.

től, amelyből a fiú az egyezség megkötésekor ténylegesen 200 forintot felvett, a hátralékot a vevőnek az édesanya számára kellett megfizetni, „aki is nem előbb hanem akkor fog ezen házbul elköltözni.”⁹⁶

Miután a felek megegyezésétől függött, hogy a teljesítésnek milyen időpontot határoznak meg, természetesen nem volt kötelező a gazdasági év végének a kivárása, bármikor az év folyamán bekövetkeztethető a teljesítés. Ilyen esetekben egyéb feltételeket határoztak meg az esetleges viták elkerülésére. „Dobos János Hékedén lévő két pásztárból álló szőlőjét eladta 190 rajnai forinton Kánya Jánosnak, oly feltétellel, hogy Dobos János a szőlő mellé tartozik adni 15 akós hordót és egy kádat. Kánya János a szőlőnek egész árát tartozik lefizetni a jövő Úrnapi, azonkívül 5 márást, melyet már Dobos János a szőlő munkáltatására költött.”⁹⁷ Enyedi Mihály és fia József ősi mezei kertföldjüket eladták szomszédjuknak Szekeres Istvánnak 120 rajnai forintokon, „a vevő köteles legyen az eladott azon földben elvetett hat véka búzának leendő termést elnyomtatni és haza hordatni, ezenkívül fog adni az eladónak egypár nyárfát is.”⁹⁸

Amennyiben a vevő nem fizetett a megegyezés időpontjában azt gyakran úgy tekintették, mintha az eladó kölcsön adott volna a vevőnek, mely után kamatot is kellett fizetni. Debreceni István megvette Pap János és Tápai Ferencné Hékedén egymás mellett lévő szőlőjét minden azon szőlőkben lévő veteményes földdel, fűrésszel és ott található hordókkal, kapával és metszőkésével „olyan feltétellel, hogy Debreceni Pap János pénzét még a megegyezés évében, Húsvét napjára fogja interest nélkül megfizetni, Tápai Ferencné pedig két esztendő múlva, az addig esendő interesttel.”⁹⁹

Szintén kölcsönszerződéssel erősítették meg az örökbevallást a felek a következő esetben. Lukács Ferenc eladta házát és a szálláson lévő minden épületeit Molnár Józsefnek összesen 340 forintért, „amelyből Molnár azonnal letett 40 forint foglalót, Lukács a vevőnél hagyott 200 forintot törvényes interestre addig, amíg Lukácsnak úgy tetszik. Minthogy pedig 100 forinttal akkor fog tartozni, ha azon föld, melyen a szállás fekszik kezéhez jön Molnár Józsefnek, azon 100 forintnak megfizetését vagy azzal egymás közt teendő rendeltést akkora halasztották a felek.”¹⁰⁰ Egy 1790. május 2-i bejegyzés tanúsága szerint ezt a szerződést, a kezdetben meghatározott feltételekkel teljesítették.¹⁰¹

Örökbevallásokat gyakran kötöttek a felek azért, hogy korábban meglévő adósságaikat törleszteni tudják. A jobbágy-parasztság körében ez gyakran az adás-vétel szükségesség indokaként szerepelt, melyet a szerződés szövegében meg is említettek.

Kovács Ferenc szőlőjét eladta Umbauer Jánosnak. Az eladó azonban adósa volt egyrészt a vevőnek 53 forinttal, másrészt Futó Kis Mihálynak 50 forinttal. Ezért a vevő a vételárba betudta saját követelését, másrészt magára vállalta az adósság megfizetését Futó Kis Mihálynak, a hátra maradt 47 forintot pedig „készpénzben megfizette a vétel után negyednapra.”¹⁰²

Ifj. Bölskei István 400 forinttal tartozott Erdei Györgynek, melyet a szerződésben meghatározott határrapra nem tudott teljesíteni, ezért „azon egyezséget megsemmisítvén azzal újonnan abban egyezett meg, hogy ő a megnevezett 400 forintért által adja örökö-

⁹⁶ BKLM IV.1504/u.3. 1789. október 16.

⁹⁷ CsMLSz. V.102. o.1. 1790. április 4.

⁹⁸ BKML IV.1504/u.3. 1791. április 29.

⁹⁹ CsMLSz. V.102. o.1 1788. január 13.

¹⁰⁰ CsMLSz. V.102.o.1. 1787. május 19.

¹⁰¹ CsMLSz. V.102.o.1. 1790. május 2.

¹⁰² CsMLSz. V.102.o.1. 1792. október 8.

sen és megmásolhatatlanul az Talfái kövön 60 utakból és egy kevés veteményföldből álló ősi szőlejét Erdei Györgynek és maradékának, úgy hogy Erdei György a 400 forint adósságbéli summán felül tartozzon még 300 forintot fizetni.”¹⁰³

A vételárat nem mindig pénzben teljesítették, előfordult, hogy természetben tettek eleget az eladó követelésének. Vajda János 350 forintért vásárolt szőlőt oly feltétellel, hogy készpénzben kifizetett 250 forintot, a maradék 150 forintot pedig úgy teljesítette, hogy 24 köből búzát, köblét 6 forint 15 krajcáron számítva.¹⁰⁴

Amennyiben az örökbevallást mind tartalmilag, mind formájában a felek hibátlanul, azaz érvényesen megkötötték, akkor azt a szerződést a feleknek teljesíteni kellett. Ez az a szabály, amely már Werbőczy korára kialakult, mondván a hiba nélküli szerződést teljesíteni kell. Vajda János Vasvári András két pászta szőlejét 350 forinton megvásárolta, mely vételárat az eladó aláírásával is megerősített, azt kifizette és a szőlő birtokába lépett, s annak békés birtokában volt. Egy idő után Vasvári meggondolta magát, jobban szerette volna, ha ismét az ő birtokában van a szőlő, s a vevőtől követelte a szőlő visszaadását, amit az megtagadott. A vitát a város bírása döntötte el mondván: „Vasvári, mint alperes maga adta el a kérdéses szőlőt, mint tulajdon vagyont, önként, erőltetés nélkül, contractus mellett meg is fizette a vevő, amit a felperes szóval és írással is bizonyít, következképpen az adás-vevés helyes és törvényes.”¹⁰⁵

Mint már fentebb említettem, gyakori feltétele volt az örökbevallásoknak, hogy az eladó lakhatási jogot kötött ki magának. Az együttélés ritkán zajlott békésen, amelynek következtében az egyébként érvényes szerződést a felek szeretnék volna megsemmisíteni. Ilyen tartalmú szerződést kötött Fazekas István és Pálfi Mihály, amely szerint Fazekas igaz áron, alku szerint megvette Pálfi házát és azóta is minden taxát megfizetett. De Pálfi vissza akarta venni a házát, mivel a szerződésbe nem foglalták bele, hogy a házhoz tartozó istállót milyen módon használják. Az eladó kizárólagos használatot követelt magának, míg a vevő annak használatát is meg akarta osztani, a ház használatához hasonlóan. Emiatt állandósult közöttük a veszekedés, melyet meguntván végül elballagtak a város előljárásságához és kérték a szerződés megsemmisítését. A bíróság miután a szerződést mindenben érvényesnek találta, csak annyit mondott: „mind a két félnek megparancsoltatik, hogy a köztök kötött contractusban foglaldott conditiokhoz tartsák magukat.”¹⁰⁶

Néha azonban arra is volt lehetőség, hogy ha mindkét fél el akart állni a szerződéstől azt megtehesse. Keresztes Nagy Péternek és feleségének pénzre volt szüksége, hogy az esedékes taxát és a tizedet teljesíteni tudják. Kölcsön akartak kérni a szomszédától 12 forintot, de a szomszéd azt mondta, kölcsönt nem ad, de ha a tulajdonukban lévő malmot eladják neki, akkor a kért pénzt, foglalóként átadja. Ebben a szomszéd és a férj is megállapodott, sőt a 100 forint vételárban is megegyeztek, bár a szomszéd jelezte, hogy a szerződést csak akkor köti meg, ha megnézte a malmot. A malom megtekintése után a szomszéd már csak 90 forintot akart a maloméért fizetni, ezt az ajánlatot is elfogadta a férj, de ez ellen már tiltakozott a feleség, mondván ő kétszer nem alkuszik, de sem a megállapodást nem mondta fel, sem a kapott foglalót nem akarta visszafizetni a szomszédnak. Ebből azután per lett, melynek során a bíróság megállapította, hogy „Pintér András [szomszéd] K. Nagy Péternek a 12 forintot oly conditioval adta foglalóul, ha

¹⁰³ BKML IV.1504/u.7. 1810. december 31.

¹⁰⁴ CsMLSz. V. A. 102. 1061/1805.

¹⁰⁵ CsMLSz. V.A.102.b/4 1061/1805.

¹⁰⁶ CsMLSz.V.A.102.b/2. 564/1792.

közöttük a tökéletes alku meglesz, ez megtörtént 1791. július 28-án, ezért a malom 90 forintért Pintér Andrásé. De mivel a törvényszék előtt mind Pintér mind K. Nagy el akarván az alkutól állni, Nagy Péter köteles a 12 forintot visszafizetni.”¹⁰⁷ Ezzel az ítéletével a városi bíróság érvénytelenített egy meggondolatlanul megkötött szerződést, miután mindkét fél el akart állni a szerződés teljesítésétől, csak a foglaló visszaadására kötelezte az eladó felet, de a szerződéstől való indokolatlan elállást nem büntette. Sőt a kapott foglalót sem fizettette vissza kétszeres összegben. Az előbbi esettől eltérően itt megállapítható, hogy mindkét félnél hiányzott a szerződéskötési akarat, amelynek alapvetően meg kellett határoznia egy alku létrejöttét.¹⁰⁸

A teljesítés sajátos körülményeit figyelhetjük meg egy másik eset kapcsán. Demeter András öt lovat vásárolt 200 forintért Borsi Györgytől, hitelben a törvényes 6 %-os kamattal. A vételár kifizetésének végső határidejében nem állapodtak meg, amelynek az lett a következménye, hogy amikor a vevő a vásárlástól számított ötödik évben az esedékes kamatot sem fizette meg, az eladó egy összegben és azonnal követelte a teljesítést. A vevő most sem tudott fizetni, ezért, hogy a világos adósságtól mentesüljön, adóssága fejében felajánlotta az eladónak szőlőjét megvételre. Az eladó a szőlőért azonban csak 180 forintot adott, így a lovak megvásárlója még mindig adósságban maradt, de a szerződésben a visszavásárlás jogát fenntartotta a maga számára. Ezt azonban Borsi figyelmen kívül hagyta s még ugyanazon évben továbbadta a szőlőt Füstöl Molnár Jánosnak 215 forint értékben. Demeter András ekkor perelte be Borsi Györgyöt, egyrészt mert az megsértette az adás-vételi szerződésben kikötött feltételt, mert nem értesítette az eredeti tulajdonost, másrészt azt kérte a bíróságtól, hogy mivel Borsi magasabb áron értékesítette a szőlőt, az ő fennmaradt adósságát engedjék el neki. Ráadásul az új vevő azt is bevallotta, hogy Borsi a szőlőt, „mintegy erőszakosan adta el, a 200 forintról szóló contractust eltépte”, ami azt bizonyítja, hogy nem az általa állított 180 forinton, hanem 200 forint értékben, azaz a volt adósság értékében adta el a szőlőt. A bíróság Demeter Andrást Borsi követelése alól felszabadította, sőt a kamat hátralékot is elengedte, „mert a szőlő hasznából időközben már részesült.”¹⁰⁹

A szerződés teljesítése során merül fel a *kárveszélyviselés* kérdése is, amely mind az örökbevallásoknál, mind pedig az ingó dolgok adás-vételénél előfordult. A megkötött szerződések teljesítése során a felek akár gondatlanságból, akár szándékosan kárt is okozhattak, amikor a hibás teljesítés kérdését kellett a feleknek vagy a bíróságnak tisztázni. A felek a szerződés teljesítése során tanúsított magatartását illetve felelősségüket mindig igen alaposan vizsgálták a mezővárosok bírái. Ezt bizonyítja a következő eset is.

Kőrödi József Karácsony előtti napokban halat akart vásárolni, melyet kereskedő lévén Pesten akart értékesíteni. Megalkudott a halászokkal, hogy ha azok kimennek még az ünnepek előtt halászni 2 forint és 5 garast fog fizetni a hal mázsájáért. Foglalóként adott egy forintot. Az alkut követő harmadik napon a kereskedő felesége összehalálkozott a halászok vezetőjével, aki azt mondta, hogy az ünnepek előtt már nem mennek halat fogni. Erre a hírré a kereskedő egy másik társaságtól vette meg a halat s elment Pestre. Távollétében az a társaság akivel megegyezett, mégis kiment a Tiszára, fogott is halat, abban bízva, hogy a kereskedő átveszi és nem adták el másoknak. Ennek következtében, mire a kereskedő Pestről hazaért, a kifogott halak elpusztultak. A halászok a

¹⁰⁷ CsMLSz.V.A.102.b/2. 513/1791.

¹⁰⁸ Mátyás III.26. „semmi olyan bevallásnak, melyek valaki akarata ellenére tett vagy fog tenni ne legyen ereje, miután az igazság megmutatta vagy kiderítette, hogy az illetőnek akarata ellenére történt.”; 1687:13. tc.

¹⁰⁹ CsMLSz.V.A.102.b/3. 629/1794.

keletkezett kár megtérítését a kereskedőtől követelték, aki azt nem akarta megfizetni. Azzal védekezett, hogy a megadott időre nem hoztak halat, sőt a feleségének már azt mondták, nem fognak halászni. A város törvényszéke a kereskedőnek adott igazat, mondván a halászok a szerződésben kikötött időt a teljesítésre elmulasztották, mivel „a halnak fogása a feltett terminus után esett, a vevő Pestre sietvén várakozni nem tartozott, ezért az elveszett és megdöglött halnak kárát Bugyi Pál társaival együtt, akik a halat vigyázás és minden gondosság nélkül hagyták, viselni és fizetni kötelezettek.”¹¹⁰

Hibás teljesítésért marasztalta el a törvényszék Mata Pál gulyást, akitől Gerecz István egy taliga vonó lovat vásárolt. Mata sötétedéskor adta el a lovat, olyan időben, amikor a vevő nem tudta azt jól megnézni. Másnap világosban látta, hogy a megvett ló nem alkalmas a taliga húzására, ezért időhalasztás nélkül visszavitte a lovat az eladónak és követelte annak az árát. A törvényszék igazat adott a vevőnek, mondván, hogy az „eladó csalárdul kihasználta a vevőt, holott tudta, hogy annak élete megkeresésére kell a ló, mégis olyan lovat adott, mely erre alkalmatlan”, s ezt követően a vételár visszafizetésére kötelezte az eladót.

Ezekből az esetekből már bizonyos általános szabályok a hibás teljesítés kapcsán levonhatók. Az eladónak kötelessége volt hibátlan dolgot szolgáltatni, a vevőnek viszont kötelessége volt átvételkor a dolgot jól megnézni, s ha esetleg valamilyen hibát, hiányosságot látott, arról az eladót azonnal értesíteni kellett. A fenti esetben a csalárdságot azért állapította meg a bíróság, mert este, olyan időben adta át az állatot a vevőnek, amikor a vevő ezen kötelezettségének már nem tehetett eleget. Amikor másnap reggel megnézte az állatot, s alkalmatlanságát felismerte azonnal „időhalasztás nélkül” vitte vissza az eladónak.

Hamza Miklós vásárolt két tavalyi borjút, melyek közül az egyik harmadnapra megdöglött. Követelte vissza a vételárat. „Mivel az alku idején az eladó semmi baját nem látta az állatoknak, Hamza Miklós pedig maga választotta ki az állatokat, ezért a kár Hamza Miklós nyakában marad.”¹¹¹ A két eset összehasonlításából látható, hogy a szokásjogi rendszer is megkövetelte, hogy a vevő a vásárláskor köteles volt megsejmelni a megvett jószágot. Így a felelősség megállapításához elegendő volt azt vizsgálni, hogy ennek a kötelezettségének a vevő-eleget tett-e vagy sem. Az előbbi esetben este ezt nem tehette, de erre alkalmas időben azonnal megnézte az állatot, s annak hibájáról értesítette az eladót. A másik esetben a vétel napvilágnál történt, a vevő maga választotta ki az állatokat, tehát kellő körültekintéssel, gondossággal egészséges állatot vásárolhatott. Az állat rejtett betegségét nem vizsgálták, a XVIII. században egyébként is csak bizonyos állatbetegségeket ismertek, amelyek e tekintetben kellékszavatossággként figyelembe vehetők lettek volna.¹¹²

Más okból kötelezte az eladót a vételár egy részének elengedésére a bíróság. Szabits András Pető Andrásnak a vásárhelyi vásárban eladott egy lovat, amelynek árában még adós, melyet azért nem akart az eladónak megadni, mert azt állította, hogy az hibás és megromlott lovat adott el neki. Az eljárás során a bírák megbizonyosodtak arról, hogy „Szabits tudva, hibás és megromlott lovat adott el, sőt az is világossá vált, hogy Virágos Gergely, (Szabits társa) kötötte a ló farkára a lófejet, attól eshetett baja.” Ezért a bíróság az eladó és társa között kármegosztást állapított meg, mondván Szabits engedjen el két

¹¹⁰ CsMLSz. V.A.b/2. 452/1787.

¹¹¹ CsMLSz. V.A.102.b/1. 49/1765.. 202/1775.

¹¹² TIMON ÁKOS: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest 1902. 351–353.

forintot a vevőnek, Virágos pedig fizessen két forintot, aki „mint törvénytelen és keresztény emberhez illetlen dolgot követett el felebarátjának jószágával.”¹¹³

Kellékszavatossági per keletkezett abból az ügyletből is, melyet Földeáki Rác Istváné indított. 1805. Húshagyó kedden a makai Hevesi Ádám szücsmestertől vásárolt egy ködmönt 127 forintért. „De a ködmön, ámbár keveset viselte már is olyan rossz, hogy a jobbik újjáról a prém leszakadozott, mintha a kutyák szaggatták volna le, egyebütt is kiszakadozik, és sok helyen keshedt.” A szücs azzal védekezett, hogy a vevő „gondviseletlensége” okozta a ködmön hibáját. A város törvényszéke a városban működő más szücsmesterekkel nézte meg a kérdéses ködmönt, akik egybehangzóan állították, „hogy a hiba attól van, hogy a szücs több sőt adott a bőr kikészítéséhez, mint kellett volna.” Végül a szücs visszavette a ködmönt, de valami igaza lehetett a szücsnek is, mert a vevő a vételár egy részének a visszafizetésével is megelégedett. Így a törvényszék kármegosztást alkalmazott a felek között.¹¹⁴

Az evictio perek igen nagy része lovak adás-vétele kapcsán történt, amikor a megvett lovat egy harmadik személy magáénak ismerte fel, melyet bizonyítani is tudott. Miután alap követelményként kellett érvényesülnie annak, hogy adás-vétel kapcsán a vevő csak tulajdonostól szerezhet átadással tulajdonjogot, ha harmadik személy bizonyította saját tulajdonjogát, akkor a vevő két dolgot tehetett. Egyrészt bizonyítania kellett, hogy nem ő lopta el az állatot, másrészt igazolnia kellett, kitől vásárolta a lovat, mert akkor a szavatosság az eladóra hárult. A korabeli szabályok értelmében az evictio következtében a vevőnek vissza kellett adni az állatot az eredeti tulajdonosának, s akitől vásárolta az állatot, attól követelhetette a vételár visszafizetését. A felelősség kérdését addig görgették visszafelé, amíg valaki már nem tudta tisztázni saját magát. Ő ekkor nemcsak a vételár visszafizetésével felelt, hanem lopás gyanúja miatt áristomba zárták, s megbüntették.

Hibás teljesítés miatt kérte a törvényszék segítségét Papp Sámuel, akinek volt 400 kéve eladó nádja. Hadzsi János tetőfedésre keresett nádat, így megegyeztek, még foglalt is adott. A 400 kévéből azonban csak 195 kévét vitt el, és ennek az árát sem fizette ki. Ezért perelte az eladó a vevőt, hogy „vigye el az egészet az alját ne hagyja nála, és fizesse meg a kialkudott vételárat.” A kereskedő viszont tanúkkal bizonyította, hogy csak annyi nádat akart eleve vásárolni, amennyi szükséges volt a tetőfedésre, ez a nád azonban arra sem volt alkalmas. Szólt is az eladónak, hogy nem viszi el az egész nádat, a 195 kéve nád árát pedig csak akkor fizeti meg, ha az eladó visszavonja azt az állítást, hogy ő család: „magam becsületes kereskedő vagyok, ezért a 195 garas megadását mindaddig visszatartom, amíg engem a család név alól hitelesen fel nem szabadít.”¹¹⁵ A bizonyítási eljárás során kiderült, hogy a Papp Sámuel által eladni szándékozott nád jelentős része rossz minőségű, tetőfedésre alkalmatlan volt, s ezen kévéket betakarta a jó minőségű kévékkel, így első látásra mind a 400 kéve jónak tűnt. Csalárdsággal inkább őt, mint a vevőt lehetett vádolni. Végül a bíróság a kereskedőt az elszállított 195 kéve nád megfizetésére kötelezte, a csalárdság vádja alól felmentette.

„Károkozás sajátos esetét mutatja egy szőlőföld eladása. V. Tóth János szőlőföldet vásárolt Horváth Jánostól, olyan megegyezéssel, hogy a szőlőföldön volt egy üresen álló gyepterület, amelyet a vevő a megvásárolt szőlő megfelelő hajtásaival akart beültetni. A megegyezés után azonban az eladó a vevő tudta nélkül, a hajtásra alkalmas szőlővesz-

¹¹³ CsMLSz. V.A.102.b/1. 60/1765.

¹¹⁴ CsMLM V.A.101. b/1. 1806. február 4.

¹¹⁵ CsMLSz. V.A.102.b/4. 826/1800.

szők közül annyit vitt el, hogy a vevő számára már nem maradt ültetnivaló, ezért „a gyepe is ültetetlen maradván hátramaradást okozott”. Ezen károkozás miatt „Horváth Jánosnak a maga ültetéséből V. Tóth János számára annyi út szőlőt kell kihalásztatni, amennyi a gyepek beültetéséhez kellett volna, valamint a vesszőnek a vevő hite és engedelme nélkül való elvitele miatt 2 forint 53 krajcár büntetést fizessen.”¹¹⁶ A büntetés fizetésével a város törvényszéke arra is utalt, hogy az eladó nemcsak a megegyezést szegte meg, s ezzel nemcsak hibásan teljesített, hanem ún. kisebb hatalmaskodást is elkövetett, amelyet a XVIII. században pénzbüntetéssel, súlyosabb esetben testfenyítéssel büntettek.

A *kárveszélyviselés* kérdése merült fel azokban az esetekben, amikor a szerződés érvényes volt és a kár keletkezésében a felek vétlenek voltak. Különösen fontos volt ennek a kérdésnek a tisztázása akkor, amikor a felek között a megegyezés már létrejött, de a dolog még az eladónál maradt, s ekkor sérült meg az eladott árú. E kérdéskörben érdekes döntéseket figyelhetünk meg.

Az eladó 1771-ben panasszal élt a város bíróságánál, mert mint kiderült, a város kocsmája számára nyolc hordó bort vásároltak meg tőle, amely hordókat a vevők lepecsételték és az eladó pincéjében hagyták. A nyolc hordó elszállítása előtt, az egyik 8 és 3/4 akós hordó abroncsai lepattogtak és a benne lévő bor szétfolyt a pincében. A vevők az eladótól követelték a kár megfizetését. Az eladó viszont azzal érvelt, hogy ő már eladta a bort, a hordókat lepecsételték, ezért már a tulajdonjog átszállt a vevőkre. A városi bíróság a következő ítéletet hozta: „mind a városban mind más helyen gyakorolt szokás az, hogy míg valakinek a pincéjében vagyon az eladott bora, mindaddig az eladónak szerencsésén és gondviselésén vagyon. Ennek felette a pecsét nem azt jelenti, hogy az eladó személynek már semmi gondja ne legyen eladott borára s annak hordóira, hanem azt, hogy a vett bor a maga tulajdon mivoltában megmaradjon, annak megrontása éránt semmi kétség ne legyen.”¹¹⁷ Ezzel az ítélettel az eladónak kellett a hordó tönkremenetele miatt szétfolyt bor árát megfizetni. Ezzel az eladó felelősségét gondatlanság miatt állapította meg a bíróság, amely a veszélyviselés átszállását nem az ügyletkötéshez kötötte, hanem a dolog tényleges átadásához, így az eladó a nála maradt hordókért bizonyos őrzési felelősséggel tartozott.

Látszólag hasonló eset történt ugyanabban a mezővárosban pár évvel később. A fábíáni kocsmák árendátorai három hordó bort vásároltak Becsei Istvántól, melyek közül kettőt elvittek, a harmadik hordót az eladó pincéjében hagyták, s az árát sem fizették meg. A következő tavaszig halasztották a vevők az ügyet, amikor közölték az eladóval, hogy nem jó a bor, ezért nem viszik el a hordót s természetesen nem fizetnek. Az eladó természetesen követelte a bor árát, mivel az árendátorok bár nem fizettek, de maguk számára a hordót lepecsételték. A bíróság az eladónak adott igazat mondván: „a borra reá tévén kezűket, annak gondviselése egészen őket illette, az alku szerént lett bor árát ötödnapra fizessék meg.”¹¹⁸ A bíróság a szerződés teljesítésére kötelezte a vevőket. Számunkra inkább az ítélet indoklása az érdekes, mert az előbbi esethez hasonlóan az eladónál maradt a hordó, de míg korábban az eladó gondosságának szükségességét emelték ki, most nem vizsgálták, hogy tényleg jó vagy rossz volt-e a bor, hanem a gondosságot áthárították a vevőkre, abban az esetben is, hogy ennek a hordónak az árát még ki sem fizették. A veszélyviselés átszállását az utóbbi esetben az ügyletkötés pillanatá-

¹¹⁶ CsMLSz.V.A.102.b/1. 48/1765.

¹¹⁷ CsMLSz.V.A.102.b/1. 362/1782.

¹¹⁸ CsMLSz.V.A.102.b/2. 483/1790-

hoz kötötte a bíróság. A két ítélet indoklását elemezve óhatatlanul felmerül az a kérdés, hogy az első esetben nem azért hátrították-e az eladóra a kár viselését, mert a város maga volt a vevő? A választ az a tény dönti el, hogy adás-vétel esetében mikor száll át a tulajdonjog és ezzel a kár viselésének a veszélye az eladóról a vevőre. Akkor-e, amikor a felek az alkuban megegyeztek (*periculum est emptoris*) vagy akkor, amikor a vevő a dolog birtokába is lépett, azaz a teljesítéskor? Az első esetben a bíróság ítélete ez utóbbit sugallja, mondván, az eladónak is elég gondosnak kellett volna lenni. Ha jogtudásaink véleményét nézzük, akkor azt mondhatjuk, hogy vétkes kár esetén a veszély viselése az ügyletkötéssel átszáll a vevőre. Szlemenics azt mondja, „hogy ha az eladott jószág mindenképpen meg volt határozva, az Egyezésnek tökéletességre jöttétől fogva annak mindennemű gyümölcse és jövedelme, valamint véletlen eset szülte minden károsodása is, az általadásnak előtte is, a vevő felet illeti, ő lévén már azon időtől fogva az eladott jószágnak valóságos ura.”¹¹⁹ Czövek véleménye szerint viszont „a vevő köteles a megvásárolt dologban esendő minden történetes kárt szenvedni; mert ha mindazonáltal különös dolog és általában fogva adódott el, valamint a tökéletességre ment contractusnak idejétől fogva a haszon a vevőre tartozik úgy a kár vagy veszedelem is. Másképpen van a dolog ha az eladónak álnoksága, vigyázatlansága vagy régi, titkos észre nem vehető hiba miatt vesz el, mert ilyenkor ennek a kára.”¹²⁰ Ha a két esetet összehasonlítjuk, akkor azt mondhatjuk, hogy az első esetben az eladót gondatlansággal vádolta meg a bíróság, mivel legalább figyelmeztethette volna a vevőket a hordó állapotára, azaz nem vétkes károkozásban hozott ítéletet, hanem az eladó gondatlanságát állapította meg. (Az eladó nem élt fellebbezéssel, így nem állapítható meg mit mondott volna az íriszék.) A második esetben viszont már a bíróság is azt mondta, hogy a hordó meg volt jelölve, még akkor is a vevőké a kár, ha megromlott volna a bor, amennyiben annak árát az eladónak nem teljesítették, azaz az eladó magatartását vétkesnek minősítették, ezzel a kár elszenvedését az árendátorokra hátrították.

Az esetleg keletkező kár viselését nem bízták a felek a véletlenre, inkább az általuk megkötött szerződésben rögzítették annak szabályait. „Horváth János az 5. tizedben lévő szerzemény házát 7000 forintért Markovits Györgynek örökösén eladta, mely summából 3500 forintot most valósággal kezéhez is vett. A többi hátralévő részét e folyó és Szt. Mihály napkor tartozik Markovits lefizetni, amidőn az említett házba fog lakni menni. Addig is pedig a háznak szerencséje vagy szerencsétlensége (kivéven azt az esetet ha a szerencsétlenség az addig benne lakó Horváth János vagy cselédjei által történik) Markovits Györgyöt fogja érdekelni.”¹²¹ Az ebben a szerződésben megfogalmazott szabályok mintha az ősi római jogi felelősségi szabályok érvényességét tükröznék, hiszen a megegyezés a felek között megtörtént, a szokásjogi normák értelmében bejegyeztették, a földesúr jóváhagyását megszerezték, azaz az ügylet érvényesen létrejött, ebben a pillanatban a vétkes kár viselése már a vevőt terhelte, holott a teljesítés csak akkor következett be, amikor a vevő a vételár második részletét is kifizette, s az eladó birtokba bocsátotta. Ez a római jogban érvényesülő *periculum est emptoris* szabályát jelenti.¹²²

De nemcsak Kecskeméten rögzítették a veszélyviselés szabályait, találunk példát erre más mezővárosokban is. Makó városában a város tulajdonát képező ökörcsordából az

¹¹⁹ SZLEMENICS PÁL: *Közönséges törvénytörvényi polgári magyar törvény*. 1823. III.38.

¹²⁰ CZÖVEK ISTVÁN: *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások*. (Kelemen Imre munkája szerint) Pest. 1822. II.535.; BÓNIS GYÖRGY: 221–222.; FRANK IGNÁC: i. m. 604.

¹²¹ BKML IV.1504/u.7. 1810. május 23.

¹²² BENEDEK FERENC: *Római magánjog. Dolgi jog és kötelmi jog*. Pécs 1999.

előjáráság 1806. március 1-én tíz darab ökröt adott el Igaz Pálnak összesen 1270 forintért. A vevő 500 forint foglalót adott, az alku szerint viszont „az által adás lévén azután, ha a boronálást elvégzik, addig a szerenese a városé.”¹²³ Kókai Márton a házat minden épületekkel és udvarostul eladta Pető Jánosnak 400 forintot, aki előre adott 100 forintot, jövő Szt. László napkor leszen a házból az eladónak kiköltözése és a közönséges eladás által a kár a vevő felé leszen.”¹²⁴

A *nem teljesítés* sajátos esete, amikor az alku megkötése után az eladó egy harmadik személynek adja el a szerződés tárgyát.

Ez történt Topler Antal esetében is, amikor 1775-ben 22 köből kölest vásárolt Sós Jánostól, aki a vételár átvétele után a kölest egy harmadik személy számára is eladta, s a vevő pénzét elfelejtette visszafizetni. Miután az eladó a kölest a harmadik személynek már átadta, ezért a bíróság a Topler Antal által kifizetett „és haszon nélkül mindezt Sós Jánosnál állott” pénz visszafizetésére kötelezte az eladót.¹²⁵

Hasonló eset történt Czirok Szabó Istvánnal 1813-ban. Klembárszky Andrással alkut tett 30 akóra való szőlőtermésről, 1 forint 30 krajcárt fizetve törkölyöstől akójáért. Az eladás indoka az volt, hogy 60 forint adóssága volt Puskás Gábornál, s a vételárból kívánta hitelezőjét kifizetni, a vevő még 6 forint foglalót is adott az eladónak, hogy ezzel a hitelező bizalma megmaradjon adósában. Az eladó az alku megkötése után egy héttel a szőlőt egy harmadik embernek, Paku Józsefnek értékesítette, s a foglalót visszavitte. Az első vevő azonban ekkor is tartotta magát az egyezséghez, s azt ajánlotta, „mihelyt kitelik a must 30 akója, azonnal egészben kifizeti az ígért vételárat.” Ezen alku ellenére az eladó mégis a harmadik személynek adta el a szőlőt azzal az indokkal, hogy „ezen vevőnek is tartozik 40 forinttal, aki ötet nagyon szorítja.” Sőt a törvényszék előtt az eladó még azzal is védekezett, hogy „Cziroknét megkínálta azzal, hogy vegye meg az egész termést, nem alkura, hanem átaljában való alku szerint, aki azt nem akarta.” A törvényszék végül úgy döntött, hogy igaz az eladó azon állítása, hogy tartozik Paku Józsefnek, aki a tartozást szerződéssel is bebizonyította, az is beigazolódott, hogy a termést előbb felajánlotta Pakunak, akinek akkor az nem tetszett „és alkudni sem próbált, így lemondott a termésre egy vagy más módon való vételről. Azért Czirok Szabó Istvánnak jó lélekkel tett alku megítéltek, úgy hogy a termésnek az ára, amennyiben kitelik a Paku József adósságára fordíttassék, azért is mert itt arról jelentést tett.”¹²⁶ A törvényszék ezzel az ítéletével is bizonyította azt az alaptételt, hogy a hiba nélküli szerződést teljesíteni kell, semmilyen más ok nem teszi lehetővé, hogy attól a felek eltérjenek. (Legfeljebb az a hitelező járt jobban, aki követelését időben korábban benyújtotta a törvényszéknek.)

A hibás teljesítés kérdése merült fel azokban az esetekben, amikor az örökbevallást azzal a feltétellel kötötték meg, hogy az eladó haláláig lakhatási jogot tartott fenn magának. Ezt követően gyakran előfordult, hogy a felek mégsem tudtak békében egymással élni, s valamelyik fél vagy mindkettő meg akarta változtatni a szerződést. Ha különösebb indok nem volt, akkor a bíróságok általában kötelezték a feleket a szerződés teljesítésére, ahogy azt már fentebb említettem. Volt azonban olyan eset, amikor az eladó a szerződés megkötése után nem akarván a vevővel együtt élni, egy harmadik személynek is értékesítette ingatlanát. Ez történt 1805 májusában, amikor az ör. Misurai János Kis

¹²³ CsMLM .A.101. b/1. 1806. március 1.

¹²⁴ BKML IV.1504/u.1. 1771. július 5.

¹²⁵ CsMLSz.V.A.102.b/1

¹²⁶ CsMLM V.A.101. b/ 4. 1813. szeptember 27.

Jánosnak adta el a házát, aki vállalta az öreg eltartását, sőt a házban is jelentős javításokat tett. Ugyanezen év októberében az öreg már nem tűrte a vevőt a háznál és Tilumpár Lászlónak és feleségének értékesítette a házat. Kis János valószínűleg jobbnak látta, hogy az állandó veszekedéseket elkerülje, ezért kiköltözött a házból, de visszakövetelte a vételárat és a házban tett beruházásokat, melyet az eladó nem akart teljesíteni. Végül a bíróság az új vevőt kötelezte ennek megfizetésére, sőt azt is rögzítette a jegyzőkönyvben, „hogy Misurai János által most másodszor lett házának ezen eladása ne legyen csalárdságból és csak azért, hogy Kis János onnét kimenjen, mert különben így is elsőse létszen a házhoz Kis Jánosnak.”¹²⁷ Valójában az eladó nem teljesítette a szerződésben megfogalmazott feltételeket, mert nem akart a vevővel az együttélés során alkalmazkodni.

Amennyiben az adás-vételi szerződést nem megfelelő korú vagy elmebeteg személy kötötte vagy tévedés, csalárdság esete forgott fenn, esetleg a mezővárosokban megkívánt formai feltételek valamelyikének nem felelt meg a szerződés, akkor az *érvénytelen* volt. *Életkor* hiányában érvénytelenítette a bíróság 1799-ben azt a szerződést, amelyet a törvényes örökös 14. életévében két nagybátyja kötött. (Az eset leírását lásd fentebb). *Nem megfelelő elmebeli állapota* miatt akarták az örökösök a szerződést érvényteleníteni, de a megkérdezett tanúk vallomásaikban egybehangzóan állították, hogy a szerződést a kereskedő még azelőtt kötötte, hogy betegsége miatt elméjében sérült volna.

Paur András malmát eladta Pap Jánosnak. Paur örökösei, az eladó elmebetegségére hivatkozva érvényteleníteni akarták ezt a szerződést, míg a vevő tanúkkal azt szerette volna bizonyítani, hogy az ügylet megkötésekor az eladó elméjében még ép volt. Több tanú állította, hogy Paur András, amikor a szerződést kötötte „elméje helyén volt, mert halála előtt egy esztendővel volt hibás az elméje”. A másik tanú úgy fogalmazott, „amikor Vásárhelyre az Úrnapí vásárba vitte, akkor kezdett látszani az elméletlenségnek jelensége, az pedig történt az 1801. esztendőben.” Miután halála előtt több mint egy évvel kötötte a szerződést, így a város elöljárósága a megállapodást érvényben hagyta, talán arra is tekintettel, hogy az örökösök az eladó halála után csak négy esztendővel jutottak arra az elhatározásra, hogy a szerződést érvénytelenítetik.¹²⁸

1806-ban az alperes *ravaszságára* hivatkozva érvénytelenített egy szerződést Szent-es bírósága. Somodi Mihályné özvegyiségre jutva beteges állapotú lévén szemére világtalan, eladta házát, az udvarban lévő istállók nélkül ifj. Török Jánosnak azzal a feltétellel, hogy a házban holtáig békésen megmaradhat. Az adás-vételt követő hat hét után a vevő a házban az öregasszonyt nem tűrte, s az udvart is használni akarta. Az állandó veszekedések miatt az öregasszony kénytelen volt a házat elhagyni, s máshova költözni, miközben pert indított a szerződés megsemmisítésére. A vevő ugyan azt állította, hogy a szerződésben nem kötötték ki a holtig tartó lakhatási jogot csak azt, hogy ameddig ő eltűri addig maradhat ott az öregasszony, és az udvar megosztásában is megegyeztek. Az ilyen viták eldöntésére volt jó, hogy az örökbevallásokat be kellett jegyeztetni, mert annak alapján a bíróság könnyen megállapíthatta, hogy a vevő nem mondott igazat. Az eladó holtigtartó lakhatást kért és kizárólag a ház használatát osztották meg, az udvarát nem. Ezek alapján döntött úgy a bíróság: „még ravaszság is látszott az egész vételben, ezért miután az eladó elhagyta a házat a vevő természetben bocsássa azt vissza a felperes birtokába.”¹²⁹ Ezzel a szerződést érvénytelenítette.

¹²⁷ CsMLM. V.A.101.b/1. 1805. október 18.

¹²⁸ CsMLM V.A.101.b/1. 1806. április 22.

¹²⁹ CsMLSz. V.A.102.b/4.1067/1806.

Ugyancsak az egymás mellett élés nehézségei miatt kellett a bíróságnak a szerződést egy másik esetben érvénytelenítenie. Tácsik Márton eladta házát Egyr Mártonnak szintén azzal a feltétellel, hogy feleségével holtáig együtt békében ott maradhat. Az egyezséget a vevő az alku megkötése után rövid idővel, ahogy a bíróság az ítéletében fogalmazott „megrontotta, mert sok mocskos szókkal illeti [az eladó] baromfieskált, sertéseit az udvartól kiűzi, más szomszédokkal is ellenkező életet él mind maga a vevő, mind pedig annak felesége, ezért most mindjárt visszafizetvén Tácsik a ház árát és ottan a megvétel oltá tett építést, Egyr Márton azonnal mihelyt alkalmas idő leszén az onnan teendő elköltöztetésre máshova menjen lakni.”¹³⁰ Ezzel az ítéletével a bíróság az eredeti állapotot állította helyre és érvénytelenítette az örökbevallást. Itt kell megjegyeznem, hogy azoknál az örökbevallásoknál, ahol a szerződésben az eladó lakhatási jogát kikötötték, s később a szerződő felek nem egyeztek egymással a mezővárosok bíróságai a körülmények vizsgálata után többféle megoldást találtak. Amennyiben csak kisebb összefordulások voltak a felek között, kötelezték őket a szerződésben foglaltak teljesítésére. (Minderre már fentebb utaltam.) Attól függően, hogy melyik fél volt a hibás, nem megfelelő teljesítés miatt kártalanításra kötelezheték a szerződés pontjait be nem tartó személyt.¹³¹ S végül az is előfordulhatott, hogy valamelyik fél „ravaszágát”, „csalárdságát” lehetett bizonyítani. Ezekben az esetekben, ha az ellenérdekű fél hivatkozott rá, akkor a bíróság érvénytelenítette az örökbevallást.

Gyakori érvénytelenségi ok volt a mezővárosokban megkövetelt *alaki szabályok* betartásának elmulasztása. A XVIII/XIX. században általános szabály volt, hogy az örökbevallásokat írásban kellett rögzíteni. Pólya Istvánnénak részben pénzre, részben búzára volt szüksége ezért szomszédasszonyának felajánlotta, hogy 60 forintért eladja neki a szőlejét. A két asszony szóban megállapodott, sőt Szabóné még foglalót is adott, két köből búzát és 6 forintot. Pólyáné fiai azonban néhány napon belül visszavitték a foglalót a szomszédasszonynak, és mint törvényes örökösök nem járulnak hozzá, azaz ellentmondtak az örökbevallásnak. „Ha mégis el akarnák adni, annak adják aki többet ad érte”. Az anyjuknak átadott búzáról nem történt említés. Miközben a fiúk ellentmondásuknak adtak hangot, anyjuk ugyanazt a földet 70 forintért eladta Barta Jánosnak, s erről a szerződésről már írás is készült. Szabóné ekkor beperelte Pólyánét, aki a bíróság előtt tettét azzal mentette, hogy Szabóné a szóbeli megállapodásban meghatározott időre, József napra a vételárat nem fizette meg. A szóban kötött megállapodás részleteit egyik asszony sem tudta bizonyítani, mivel tanúk sem voltak, ugyanakkor a foglalóba adott két köből búza ott maradt az eladónál, ezért indított pert a vevő a szerződés teljesítésére. A város törvényszéke azonban, a szóban megkötött örökbevallást, mint hibásat megsemmisítette: „a szokás ellen vétettek, a feltételekről semmi bizonyág nincs, mivel nincs tanú”. Ugyanakkor azt aényt, hogy a búza az eladónál maradt a bíróság úgy értékelte, hogy „a vételben való elsőség Szabónénál megtartatik és ha Barta János által fizetett 70 forintot Szabóné időhalasztás nélkül Bartának megfizeti, akkor a szőlő birtokába bocsáttasson. Barta János pedig megintetik, mert a vételben sem szemes sem vigyázó nem volt, a peres szőlő birtokából kirekesztetik, annak műveltetésére tett költségét Szabóné megfizetni köteles.”¹³² A bíróság így érvénytelenített egy formahibás szerződést, ugyanakkor a harmadik személy gondatlanságára hivatkozva a szőlőföld megszerzésé-

¹³⁰ CsMLSz. V.A.102.b/4. 804/1799.

¹³¹ CsMLM.V.A.101.b/1. 1805. október 18., amikor nem volt egyértelmű az eladó család magatartása, s ezért a bíróság az eladót a vevő kártalanítására kötelezte.

¹³² CsMLSz. V.A.102.b/1. 320/1780.

ben elsődleges jogot biztosított az első vevőnek, amennyiben vállalja az új feltételek teljesítését.

A szerződés akkor is érvénytelen, ha azt nem szabad akaratból, hanem *kényszer, fenyegetés* hatására kötötték. Ifj. Bertók János azért kérte a város törvényszékét a sógorával kötött szerződés érvénytelenítésére, mert állítása szerint a szüleiről maradt ház elidegenítésére „erővel kényszerítettem”. A szerződést a sógor bejegyeztette a városnál, a földesúr jóváhagyása is megtörtént, azt is bizonyítani lehetett, hogy a felperes sógora és annak felesége, akik a gyámi tisztelet is betöltötték, „nemhogy kevesbítették volna a szülői vagyont, hanem még gyarapították is, valamint a felperes „önként, szabad akaratából” írta alá a szerződést. Így ebben az esetben a kényszer alkalmazását nem lehetett bizonyítani, a bíróság a szerződést érvényben hagyta.¹³³

Ugyancsak erőszak alkalmazása miatt akarta az apja által kötött szerződést érvényteleníteni Győri József. Állítása szerint az apja hét évvel korábban kölcsönt kért Dezső Istvántól és Csáki Ferencről, melyet nem tudott megadni, s a hitelezők „erőszakkal kényszerítették, hogy az adósság fejében adja el nekik a szőlejét.” A fiú, ebbe az örökbevalásba, mint törvényes örökös nem nyugszik meg, követeli vissza a földet. A beperelt hitelezők viszont tanúkkal bizonyították, hogy ör. Győri József önként, maga ajánlotta fel a hitelezőinek szőlőföldjét, ahol az alku megkötésénél mind az adós felesége, mind pedig fia jelen voltak, ellentmondással nem éltek, sőt a földesúr hivatalához maga az adós felesége ment be az alku jóváhagyatni. Az alku megkötése óta pedig már hét esztendő eltelt, a hitelezők sokat beruháztak, sőt a felperes fiúnak hét év óta lett volna már alkalma ellentmondani, amit nem tett meg. Így ebben az esetben sem állt meg a kényszerítés ténye, ezért a bíróság a szerződést érvényben hagyta.¹³⁴

A csere (permutatio)

Az adásvételi szerződéseket követően, annak sajátos változatáról, a cseréről is beszélünk kell. Miután mindkét szerződési típus kapcsán az alapvető cél a dolog tulajdonjogának átruházása, ezért a csere során mindazok a szabályok érvényesültek, amelyeket a fentebbiekben az adás-vétel kapcsán már elemeztem. Az alapvető különbség mégis az, hogy míg az adás-vétel kapcsán jószágot adtak pénzért, a csere szerződés során az egyik fél saját jószágát cserélte el a másik szerződő partner jószágáért, ezért a csere csak akkor jött létre, amikor a felek teljesítettek.

A jobbágy-parasztság körében a földek osztását követően, különösen az Urbárium rendelkezései következtében végrehajtott osztás után, vagy ha a földesúr engedélyével új földeket osztottak szét az adott település lakosai között, gyakran cseréltek egymással földet a gazdák. Később, amikor az adott birtokot értékesíteni akarták vagy osztályt kívántak tenni gyermekeikkel, bizonyítani kellett az adott ingatlan eredetét. Azért, hogy megfelelő bizonyíték álljon a rendelkezésükre, mintegy bizonyítékot szerezve, jegyzőkönyvbe mondatták a cseréket. „Ör. Mágori Mihály kérésére megjelent Kurai István, aki ilyen bizonyítást tett: a földek elosztásakor önéki adódott a 450. szám alatt 4/8 föld. Csapó Ferencnek pedig a 627. szám alatt 2/8 és ők Csapó Ferencsel ezt megcserélték. Azután Kutai István az elcserélt 2/8 földet cserébe adta Mágori Mihálynak azon 4/8

¹³³ CsMLSz. V.A.102. b/2. 579/1793.

¹³⁴ CsMLSz. V.A.102.b/4. 878/1802.

urbáriális földért, melyet az bírt a 211. szám alatt. Ezen 4/8 föld helyett adódott nekik másik 4/8 a 181. szám alatt, és az elcserélt földet most Mágori Mihály birtokolja.”¹³⁵

Mint minden a tulajdon átszállásával kapcsolatos szerződés, a csere is akkor volt érvényes, ha a formai szabályokat a felek betartották, azaz a földesúri engedélyt beszerezték, a mezőváros jegyzőkönyvébe bejegyeztették:

„Ifj. Árendás Török János és özv. Szekeres Istvánné személyesen előttünk megjelen-
vén önként felvallották, hogy egyrészről Török János a felső tizedben lévő házát, más-
részről özvegy Szekeres Istvánné ugyancsak a felső tizedben a Kureza parton lévő házát
egymással cserébe által engedték az uraság hitével úgyszintén az illető felek hozzátarto-
zói megegyezésével.”¹³⁶

„Kiss István adja által azon veteményföldjét, melyet Sinka Jánostól vett Csókás Já-
nosnak azon kertföldjéért, melyet Laczi Mihálytól vett vala, azért, hogy mindkettőjök-
nek birtokának állandóbb voltára kívánságok szerint improtokolláltatott.”¹³⁷

Elkerülhetetlen volt a osztályosok és a szomszédok megkínálása, hiszen az elővásár-
lási jog a csere vonatkozásában is megillette őket.

1793-ban Takács Pethő János és Kálmán Gergely házát cserélt, melynek Kálmán
Gergely felesége és gyermekei ellentmondtak, s ennek kapcsán bizonyították, hogy a
szerződéshez nem kérték meg a földesúr engedélyét és nem írták be a jegyzőkönyvbe
sem a megállapodást: „mivel a taxát Pethő János az 1., mi pedig a 4. tizedben fizetünk,
kérjük ezen atyai örökségünket visszaftélni és annak birtokába megerősíteni.” Azaz az
eredeti házak után fizették a cserélő felek a járadékokat. A gond abból adódott, hogy a
valójában érvénytelen cserét követően Pethő már eladta az elcserélt házát 300 forintért,
így egy érvénytelen ügylet után harmadik személy javára érvényesen nem ruházhatta át a
tulajdonjogát. A szerződést viszont Kálmán család támadta meg, akik nem álltak jogvi-
szonyban a harmadik féllel. Nem volt más lehetőség a város törvényszékéhez fordultak.
Ez ítéletében kimondta: „világos parancsolatja az uraságnak, hogy semmi adások-
vevések, következképpen cserélések az uraság helybeli tisztje hite és engedelme nél-
kül ne történjenek.” Mivel a cserére vonatkozó általános szabályokat a felek megsértet-
ték, a törvényszék érvénytelenítette a cserét. Ezt követően a házakat eredeti tulajdono-
suknak kellett visszaadni. A harmadik felet pedig az adás-vételben felvállalt evictio
következtében kártalanítani kellett. Választhatott, hogy elfogadja-e Pethő János házát
vagy visszakéri a vételárat.¹³⁸

Szűcs Imre az apja által 18 évvel korábban kötött cserét támadta meg azzal az in-
dokkal, hogy a kérdéses kert az ő birtokában volt, de kocsmárossága alatt nem művelhet-
te, ezért „művelés és használhatás végett az attyának általengedte, az attya pedig azt Túri
Jánossal elcserélte.” Az ellentmondás határideje csere esetében is a szerződés megköté-
sétől számított egy év és egy nap, mivel a megtámadott már 18 éve a kérdéses földet
békésen birtokolta „és a földesuraság árendáját is fizette”, ezért a törvényszék a fiú
keresetét elutasította.

A cserét módosítani is lehetett. Nagy János a maga 4/8 urbáriális földjét elcserélte
Szőke Orosz János egy sessio földjéért és még fizetett 250 forintot, melyet az ún. föld-
lajstromba is bejegyeztettek, s ezután fizették a kiszabott járadékokat. Nem sok idővel
később a felek között vita keletkezett, melynek megoldására az úriszékhez fordultak. Az

¹³⁵ CsMLM V.101. b/1. 1806. február 20.

¹³⁶ CsMLSz. V.102.o.1. 1815. február 5.

¹³⁷ BKML IV.1504/u.3. 1789. augusztus 10.

¹³⁸ CsMLSz. V.A.102.b/3. 625/1794.

úríszerk ítéletében salamoni döntést hozott, mert 4/8 urbáriális föld cseréjét érvénytelenítette, s a feleknek az eredetileg bírt területet visszaadta, a Nagy János által 250 forintért vásárolt 4/8 földet, maghagyta a vevő birtokában. Ez viszont azt eredményezte, hogy Nagy János az egy sessio nagyságú urbáriális telke két különböző területre esett, megművelése igen fáradságos volt. De nem tetszett ez a megoldás Szőke Orosz Jánosnak sem, mert a visszakapott 4/8 földön „semmi örökség nincs [...] annnyival jobb öneki, mivel azon elegendő örökség van u.m. ház, a végibe kamra, ököristálló”. Ezért a felek a birtokukba az úriszerk által bocsátott 4/8–4/8 földet egymás között visszacsereélték, mely végső módosítást a kellő formáságokkal is ellátták.¹³⁹

Már a fentebbi példa is bizonyítja, hogy a jobbágyságok az adás-vételt és a cserét gyakran összekapcsolták, s ezzel ún. vegyes szerződések keletkeztek. Ilyen esetekben, hogy az milyen szerződésnek minősült az döntötte el, hogy mely elemek domináltak jobban. A vételár kapott-e nagyobb hangsúlyt vagy a vagyontárgyak cseréje. „Oláh Lőrinc lakosunk és özv. Kállai Jánosné megegyezett egyrészt úgy, hogy Oláh Lőrinc adott cserébe egy pásza szőlőt és 39 forintot, az özvegy pedig három darabocská szőlőjét cserékeppen, mindkettő örökösen és megmásholatlanul.”¹⁴⁰ „Asztalos György a maga házát és malmát, minden épületestül és fundusostul rész szerént cserékeppen rész szerént készpénzen örököképpen Kovács Jánosnak általadta. Kovács is a maga házát minden épületekkel és fundusokkal Asztalosnak örököképpen adta ezenfelül 300 forintot készpénzül, ki-ki pedig az appertinentiákat elviheti.”¹⁴¹

Csere, örökbevallás és zálogszerződés is egyesült a következő jogesetben. Sütő Sára és Mészáros Gulyás István egyezett meg egymással oly módon, hogy Sütő Sára „a Körösi határban a feketei pusztában 16 jugerumból álló földemet Mészáros Gulyás Istvánnak az ő Tetétleni pusztában lévő 25 holdból álló kertjéért, ezenkívül az egyenlőség kipótolására adok még 4 szál fenyőt és ezenfelül készpénzben 1500 rajnai forintot. Mészáros Gulyás István örökös birtokába engedem Sütő Sára asszonyaságot azon a már említett 25 holdakból álló Tetétleni földemet, úgy mindazonáltal, hogy mivel ezen 25 jugerumból álló kertből egy darab, mintegy 11 holdnyi most még Kovács István uramnál zálogban volna, ezen zálogos birtokosnak leendő tökéletes elégtételre magamat kötelezem és az egész 25 holdnak békességes birtokába eresztem.”¹⁴² Ez az ügylet tökéletesen bizonyítja, hogy milyen sokszínűen kapcsolódtak össze a különböző élethelyzeteket rendező jogügyletek. Az egyik fél az adósságát, melynek megfizetésére záloggal kötelezte magát, csak úgy tudta rendezni, ha meglévő ingatlanát értékesítette. Miután nem volt arra szükség, hogy az egész ingatlant elidegenítse, ezért csereszerződést kötött, így ingatlana is maradt és a vételárból a hitelezőjét is ki tudta elégíteni. Lehetett volna egyszerűbben is megoldani, de nyilván nem szerette volna, ha földje a hitelező birtokában marad. esetleg árverés útján értékesítik, mert akkor minden valószínűség szerint kevesebb készpénzt kapott volna.

A mezővárosok életében igen gyakori, hogy ingó dolgok, sokszor állatok cseréltek gazdát. „Szöllősi József Horgasi Nagy Ferencnek adott egy seregély szürke paripa lovat, az pedig adott neki egy seregély szürke paripát.”¹⁴³ A cserék során sokszor kellett bizonyítani, hogy az elcsereált állat valójában honnan származott. Azaz az evictiot mindig

¹³⁹ CsMLM V.A.101.b/I. 1806. augusztus 19.

¹⁴⁰ BKML IV.1504./u.1.01759. február 13.

¹⁴¹ BKML IV.1504/u.1- 1771. július 8.

¹⁴² PMLN V.202.g.20.1820. február 27.

¹⁴³ CsMLM V.A.101.b/I. 1806. január 10.

megkövetelték a felektől. Muntyán Tódor perelte Farkas Istvánt, aki 1807-ben az Erzsébet napi vásárban cserébe adott neki egy pej kanca lovat, melyet karácsony bűnjén T. Luca magáénak elismert azt bírói hatalommal elvette. Farkas József elismerte, hogy ő adta csereképpen azt a lovat, de állítja, „hogy azt a lovat 1807. Szt. Pál napkor a gyulai vásáron cserélte, de azt is tudja, hogy az azelőtt Komlóson lakó Radai Lászlóé volt. Azért, hogy Muntyán a tolvajság gyanúja alól magát tisztítsa az itt lakó Sirok Mihály és Lakatos János kezességek alatt elbocsáttatik.”¹⁴⁴ Mindez azt bizonyítja, hogy egy vásárban is, csak a tulajdonos adhatja el illetve cserélheti el, az állatokat. Ha kiderül, hogy az lopott volt, akkor felelni kell érte, vagy úgy, hogy bebizonyítja ártatlanságát, vagy kártéríti a szerződő társat. Csak a lopás, azaz a tolvajság vádjá alól úgy lehet mentesülni, hogy azt a személyt akitől vette, vagy cserélte a kérdéses állatot, az illető bíróság elé állítja. Ezért kellett ilyen esetekben kezeseket állítani, akik személyükben vállaltak arra felelősséget, hogy a perbe vont személy előáll, (pl. előállította azt, akitől vette az állatot, vagy ha ez nem történt volna meg, személyükben állnak felelősséget a másik fél kártalanításáért.

A kölcsön (mutuum)

A mindennapi életben jelentkező ügyes-bajos ügyek gyakran kényszerítették rá az embereket, hogy szorultságukban kölcsönért folyamodjanak szomszédaikhoz, ismerőseikhez vagy éppen az adott közösség egy gazdagabb tagjához, ahogy azt gyakran a szerződésekben is megfogalmazták: „felvettem élelmemnek jobb móddal lehető keresése végett”¹⁴⁵; „elkerülhetetlen szükségűtől szenvedvén, ősi szőlőmet és veteményes földemet zálogba vettem”¹⁴⁶, „Öreg Szántó Mihálytól, fiamnak kiszabadítására 1816-ban 150 forintot felvettem.”¹⁴⁷ A kölcsönszerződés szabályait alapvetően a szokásjog határozta meg. A rendelkezésünkre álló jogkönyv, Werbőczy Hármaskönyve csak az előszavában utal arra, hogy a mindennapi életben létezik ez a szerződési forma. (HK. Előbeszéd 2.4.) A későbbi évszázadok törvényei is csak elvétve tesznek említést a kölcsönszerződésről, ezért az érvényes szabályokat a gyakorlatban előforduló esetekből lehet megállapítani.

A kölcsönszerződés *tárgya*, mindig valamilyen helyettesíthető dolog, mint a pénz, a gabona, a fa, bár tagadhatatlan, hogy amikor kölcsönről beszélünk elsősorban hitelügyletekre gondolunk, mely esetekben a szerződés tárgya meghatározott pénzösszeg átadása az adós számára azzal a feltétellel, hogy a felek megállapodása szerint a kölcsön tárgyát visszaszolgáltatja a hitelezőnek. Éppen ezért ezt a szerződési típust több jogtudós hitelezésnek¹⁴⁸ nevezte. A mindennapi életben azonban nemcsak pénz kölcsönzésére kerülhetett sor, mint ahogy történt ez 1784-ben, amikor „öreg Soós János öreg Abonyi Tóth Andrásztól szárazmalomnak való fák eránt megszorulván kölcsön kért némely fákat azzal, hogy ha az fái elérkeznek, meg fogja adni.”¹⁴⁹ Makó városában 1806-ban „Nagy Mihály bíró uram, minthogy a város szállására megkívántató vályogot Igaz János esküdt

¹⁴⁴ CsMLM V.A.101.b/2. 1808. március 29.

¹⁴⁵ CsMLSz.V.102.o.1. 1787.augusztus 1.

¹⁴⁶ BKML IV. 1504/u. 3. 1811. január 12.

¹⁴⁷ CsMLSz.V.102.o.1. 1817.május 20.

¹⁴⁸ SZLEMENICS: III. 1823. 186.

¹⁴⁹ CsMLSz.V.A.b/2.395/1784.

bíró uram nem kaphatott, kölcsön adott ezer vályogot oly formán, hogy azt a nevezett esküdt bíró uram természetben vissza-adni köteles.”¹⁵⁰

A kölcsönszerződés *feltételei* elsődlegesen a felek akaratától függtek, ugyanakkor bizonyos általános szabályok az egyedileg megkötött szerződésekből is megállapíthatók. Amikor a parasztok kölcsönszerződést kötöttek, ehhez különösebb alaki feltételeket nem kellett figyelembe venniük. Akár szóban, akár írásban is megkötötték ezeket a szerződéseket. Amennyiben szóbeli megállapodás született az adós és a hitelező között, a szerződés tényét vagy a felek nyilatkozata vagy a megállapodásnál jelenlévő tanúk bizonyíthatták. „Abonyi Tóth András meghiteltetett tanúi erősebbek lévén Soós János tanúinál, akik szemekkel látták hogy öreg Soós János öreg Abonyi Tóth András udvarából malomhoz megkívántató fákat hordattak el, de hogy mennyit és milyen árut azt nem tudják.”¹⁵¹

Az írásba foglalásnak több változata alakult ki a mindennapi gyakorlatban. A mezővárosok tanácsa a város életének irányítására vagy az ún. mindennapok jegyzőkönyveit,¹⁵² vagy az egyezségeket könyvét vezette,¹⁵³ amelyekbe a felek a főbíró és a város jegyzőjének jelenlétében bejegyeztették a megállapodásukat. „Én alól is megnevezett Tolnai Demeter szentesi lakos görög, [...] az alól megírt napon, holnapban és esztendőben özvegy Gál Mártonné asszonytól törvényes hat percentum interesre 200 azaz kétszáz forintot felvettem légyen oly conditio alatt, hogy a mostan legközelebb következő 1802. esztendő Szt. József napra interesivel együtt leendő lefizetésre magamat és successoraimat in solidum kötelezem. Szentes 5.Marti. 1801. Tolnai Demeter.”¹⁵⁴

A másik megoldás az lehetett, amikor az adós kiállította az adóslevelet,¹⁵⁵ azt átadta a hitelezőnek, aki addig őrizte, amíg követelését az adós ki nem elégítette. „Adóslevél: Én Pólya Mátyás felvettem Segesvári Istvántól 95 forintot, melynek megadására készfizető leszek Demeter napjára az interesével együtt ami reá esik, melyre az Úr Isten segélyen.”¹⁵⁶ Amennyiben a teljesítés megtörtént, a hitelező visszaadta az adóslevelet a szerződő félnek, aki azt megsemmisítette. E megoldások lehetővé tették, hogy vita esetén a felek bizonyítani tudják a közöttük létrejött szerződés tartalmát és feltételeit.

Ha a felek kölcsönszerződést kötöttek, elsősorban a hitel összegét illetve a szerződés lejártának idejét rögzítették. „Ugi Tóth Andrástól 1795. Kisasszony hava 16. napján 50 renus forintot interes mellett esztendő ekkorig, azaz 1796 Kisasszony hava 16. napjáig hitelbe felvettem.”¹⁵⁷ „Kecskeméten lakos Palotás István úrnak zálogba 15 esztendeig által adtuk 300 renus forinton fenn írt mezei kertünket ily conditioval, hogy ha 15 esztendő eltelik, a kertet szabadon kiválthassuk.”¹⁵⁸ A kölcsön nagysága rendkívül eltérő

¹⁵⁰ CsMLM V. A.101.b/1.1805. június 27.

¹⁵¹ CsMLSz.V.A.102. b/2. 395/1784.

¹⁵² CsMLM V.A.101.

¹⁵³ BKML. IV.1504, Szentes SZ.L.V.A.102.

¹⁵⁴ CsMLSz.V.A.102. b/4 867/1801.

¹⁵⁵ Az ilyen típusú adóslevelet, amikor csak az adós írta alá a szerződést kötelező levélnek, illetve fehérlevélnek is nevezték, melynek tartalmi és formai kellékeiről az 1729:37. tc. rendelkezett. FOGARASI JÁNOS: *Magyarhoni magános törvénytudomány*. Pest. 1839. 251.

¹⁵⁶ CsMLSz.V.A.102.b/3.616/1794.; hasonló adóslevél: CsMLMV.A.101.b/4. 1813. március 22. SZLEMEINICS: III.186.; 1729:37.tc.

¹⁵⁷ CsMLSz.V.A.102.b/3. 664/1796.

¹⁵⁸ BKML IV.1504/u. 3. 1791. február 22.; Hasonló feltétellel kötöttek szerződést 1770. október 24-én. BKML IV.1504/u 1.

volt, az aránylag kis összegű hiteltől a jelentősebb összegű kölcsön folyósításáig bármilyen nagyságú hitelezés előfordulhatott a mindennapok során.

Gondot okozhatott a pénz fajtájának a meghatározása, hiszen a XVIII/XIX. században – egy időben is – eltérő pénznemek voltak forgalomban. Ebben az esetben a felek rögzítették azt a pénz fajtát, amiben a kölcsön folyósítása történt, s ezzel egyértelművé tették, hogy ugyanilyen pénzben kérik a teljesítést is. Ha a szerződés megkötésének időpontja és a teljesítés ideje között hosszú idő telt el és esetleg már nem volt olyan pénz forgalomban, mint amikor a szerződést kötötték, akkor a teljesítéskor érvényben lévő és a szerződésben feltüntetett hitel összegével egyenlő értékű pénzt kellett az adós-nak visszafizetni:¹⁵⁹ „minden becsülettel a summa pénzt letehessem jó és folyó pénzrül,”¹⁶⁰ vagy ahogy egy másik szerződésben fogalmaztak „én alább is megírt [...] recognoscalom, hogy Szűcs Gergely uramtól felvettem kilencvenhét *német* forintot és egy huszast. Melynek nagyobb hitelére adom tudtára akiket illet, hogy esztendeig minden háború és ellenkezés nélkül megfizetem és leteszem, melyet magam keresztvonásával megerősítem”¹⁶¹; „felvévén régi pénzben 84 forintot, mely térsen új pénzbe 16 forintot 48 krajcárt.”¹⁶²

A jobbágy-parasztság életét meghatározó eseményeket, mint pl. az ünnepnapokat, a vásárok idejét szívesen kötötték ki a szerződésekben a teljesítés időpontjaként: „az múlt Úrnap után való vásárhelyi vásárkor fölkért tőlem 16 rebus forintot oly móddal, hogy énnékem új búzaker folyó áron fog szép búzát adni.”¹⁶³ „Utolsó terminus 1806. Pünkösöd napja.”¹⁶⁴ „Ezen esztendőben lévő Erzsébet napon itt Makón megfizet.”¹⁶⁵

A mezővárosi joggyakorlatban gyakran előfordult, hogy az árván maradt gyerekek sorsáról a városnak kellett gondoskodnia. Ezen esetek egy részében a város az árvák vagyonát árverésre bocsátotta és a befolyt összeget arra érdemes személyek rendelkezésére adta, rendszerint kölcsön formájában, „Lakos Mihály, mint tutor, Zsoldos Istvánnak kölcsön adott 200 forintot esztendeig interesre,”¹⁶⁶ sokszor azzal a feltétellel, hogy amikor az árvák a megfelelő kort elérik vagy amikor a pénzre szükségük lesz a kölcsönbe vevő az árvák részére fizeti vissza a kölcsönbe vett összeget. „Szalai György néhai Szalai Mihály atyámfia árváinak licitacio szerint eladott substanciáinak árából kölcsön felvettem 150 forintot, [...] mely summának az alább frt naptól és esztendőktől fogva való interesének fizetésére magamat kötelezem. A 150 forintnak lefizetésére magamat kötelezem akkorra, amikorra az árvák szükségére fog kívántatni. A törvényes interest pedig fizetem mindenkor, amidőn az rendes terminus kívánja.”¹⁶⁷ Hasonlóan az árvákat illető örökségből kapott kölcsönt Kis János, aki annak visszafizetésére a következőképpen vállalkozott: „felvettem életemnek jobb móddal lehető keresése végett mindszeni Varga Ádám elmaradott árváitól 200 rebus forintot, [...] az summa pénzt az tutor urak kívánják, előre tartoznak két hónappal meginteni esztendeje előtt, hogy én magamat ahhoz tartván, s minden becsületes summa pénzt letehessem.”¹⁶⁸

¹⁵⁹ SZLEMEINICS: III.188.

¹⁶⁰ CsMLSz.V.102.o.1.1787.augusztus 1.

¹⁶¹ CsMLSz. V.102.o.1. 1781.december 24.

¹⁶² CsMLM V..A.101.b/4. 1813. június 1.

¹⁶³ CsMLSz.V.A.102.b/2.518/1791.

¹⁶⁴ CsMLM.V.A.101.b/1. 1805. augusztus 22.

¹⁶⁵ CsMLM.V.A.101. b/3.1810. április 5.

¹⁶⁶ CsMLSz.V.A.b/1. 142/1772.

¹⁶⁷ CsMLSz.V.102.o.1. 1785.

¹⁶⁸ CsMLSz.V.102.o.1.1787.

A fenti szerződés szövege arra is jó bizonyítékot nyújt, hogy ha a felek a szerződés lejártának idejét fix napban határozták meg, akkor azon a napon kellett az adósnak teljesíteni. Ha azonban ez nem történt meg, akkor a hitelező bármikor kötelezhette adósát a teljesítésre, azzal a megszorítással, hogy a hitelező által kívánt teljesítési nap előtt két hónappal értesítenie kellett erről az adósát.

Ez a szabály fordítva is igaz volt, amennyiben az adós érezte, hogy a szerződésben meghatározott időre nem tud teljesíteni, a késedelem következményeinek elkerülésére, a szerződés lejártá előtt két hónappal köteles volt hitelezőjét értesíteni: „ha úgy érezném állapotomat, hogy a terminusra meg nem adhatnám (a hitelt), a terminus előtt két hónappal eránta jelentést tenni magamat kötelezem.”¹⁶⁹

A hitelszerződést a felek köthették ingyenesen, mely esetben lejáratkor csak a hitel összegét kellett az adósnak visszafizetni: „a fentebb írt terminusra, a kölcsönt minden hiányosság nélkül leteszem, nem kívánván tőlem a creditor azon ideig semmi interest”¹⁷⁰ és köthették kamatfizetéshez is. A hitelező kamatot csak akkor követelhetett, ha a szerződésben a kamatfizetést rögzítették vagy ha az adós vétkesen késedelembe esett a teljesítéssel,¹⁷¹ ami akkor következett be, ha az adós a megállapodásban kikötött időben, illetve bírói felszólításra nem fizetett.

A kamat nagyságáról a szerződésekben általában csak annyit szóltak, hogy a törvényes kamatot kell teljesíteni, melyet a 17. században hat százalékban határoztak meg.¹⁷² „Gál Mártonné asszonytól törvényes 6 percent interesre 46 rajnai forintot felvettem”,¹⁷³ „néhány esztendőkkel ezelőtt adtam törvényes interesre 200 rajnai forintot”,¹⁷⁴ „Kenyeres János négy évvel ezelőtt törvényes interesre, contractus mellett kért Aradi Jánostól száz forintot.”¹⁷⁵

De előfordulhatott, hogy a felek ennek mértékétől eltértek, ilyenkor a felek állításait kellett ellenőrizni: „Szatmári Sámuel kölcsönként 150 forintot, melynek lefizetésére magát mai napon in solidum lekötözte a megfizetendő tíz forint interesttel együtt.”¹⁷⁶ Az uzsorát tiltották, nemcsak abban a formájában, ha a törvényes hat százaléknál magasabb összegű kamatot követelt a hitelező, de abban is, ha a kamat mellett még valamilyen más szolgáltatást is kért.¹⁷⁷ Amennyiben a kamat fizetését az adós pénzben ígérte, azt a szerződés lejártáig, minden évben, a szerződés megkötésének évfordulóján kellett teljesíteni.

Az is előfordulhatott, hogy kamatként nem pénzt, hanem munkát ajánlott az adós: „Pusztai György adósa lévén Dósa Molnár Gábornak 16 rajnai forinttal, interesére azon pénznek egy holnapi dolgát ajánlotta nádvágásban.”¹⁷⁸ Hasonlóképpen saját munkáját ajánlotta kamat fizetésében Fazekas Péter, amikor oly feltétellel kért kölcsönt, hogy „interes fejében egy köből búzának, mégpedig magam búzának elvetését ígértem és fogadtam azzal, hogy Tóth András uram maga feltakarja én pedig bevontatom, s magá-

¹⁶⁹ CsMLSz. V.A.102.b/3.664/1796.

¹⁷⁰ CsMLM V.A.101.b/4. 1813. március 22.

¹⁷¹ Czövek: II.597

¹⁷² 1647:144.tc. ; 1715:51.tc.1.§

¹⁷³ CsMLSz. V.A.102.b/4. 864/1801.

¹⁷⁴ CsMLSz.V.A.102.b/2 397/1784.

¹⁷⁵ CsMLSz.V.A.102.b/2. 542/1792.

¹⁷⁶ CsMLSz.V.102.o.1. 1817. május 20.

¹⁷⁷ 1715:51.tc.2.§; 1723:120.tc.

¹⁷⁸ CsMLSz.V.A.102.b/1.189/1774.

val együtt elnyomtatom, haza hozom, szemét-szalmáját illendően kezéhez szolgálta-
tom.”¹⁷⁹

A mezőváros lakóinak mindennapjaiba enged betekinteni a következő rövid adósle-
vél, melyet 1789-ben Szentés tanítója kért bejegyeztetni: „1788. április 28-án Virágos
Gergely, Pintér András uramtól kértem 50 rajnai forintokat vetésből álló interesre, oly
megegyezéssel, hogy fogok tenni őkegyelmének négy véka vetést és ennek minden
munkáját véghez fogom vinni alkalmas időben, amidőn őkegyelme kívánja.”¹⁸⁰ Jól
érzékelteti ez az írás, hogy egy mezővárosban a tanítónak volt annyi kis feleslege, hogy
kölcsönt adhatott a jobbágnak, de mivel ő a reábizott gyermekek tanításával volt elfog-
lalva, nem pedig a föld megművelésével, kamat fejében inkább a tanítónak biztosított
két nyolcad föld megművelését kérte adósától. Valószínű az adós is és a hitelező is job-
ban járt így. Az viszont érdekes, hogy az iskolamester a szerződés tényleges megkötését
követő évben kérte a megállapodásnak az egyezségek könyvében való rögzítését, ezzel
„figyelmeztetve” adósát, hogy nemcsak a kamatokat, hanem a tőkének az összegét is
meg kell fizetnie.

Ugyancsak munkával akarta megfizetni a kamatokat Kis János, amikor az árvákat
megillető pénzből kért kölcsönt, hiszen így jobban segíthette az özvegy édesanyát és
kiskorú gyermekeit: „felvettem [...] 200 forintot oly feltétellel, hogy én azon árvák pénz-
ére önként az magam földjébe vetek 7 véka búzát és 7 véka árpat az magam búzájából
és árpájából, melyet annak idejében fel is takarok, magam költségén el is nyomtatom, az
szerint léssen az kezek alá viszem, ahol fognak lakni, csak a szalmája leszen az
enyim.”¹⁸¹ Ez a szerződés pedig azt bizonyítja, hogy miközben a mezőváros gondosko-
dott az árván maradt paraszt gyermekekről, örökségüket árverés útján értékesítette, s a
befolyt összeget kamatozó kölcsönre kihelyezte. Így igyekezett gondoskodni az árvák
megfelelő élelmezéséről, amikor annak az embernek tette lehetővé a pénz kölcsönzését,
aki vállalta, hogy kamat fejében évi rendszerességgel élelmet biztosít az özvegynek és
árváinak. Az ilyen típusú kölcsönszerződést határozatlan időre kötötték, mert csak akkor
kellett a kölcsön vett tőke összegét visszafizetni, amikor az árvák elérték azt a kort,
amikor már saját magukról képesek voltak gondoskodni.

A kölcsönszerződés akkor *teljesült*, ha a szerződésben meghatározott időben és he-
lyen az adós a hitelezőnek a hitel összegét, illetve ha a szerződésben kamatot is kikötöt-
tek, annak teljes összegét is megfizette. Miután a kölcsönszerződés sajátossága az, hogy
helyettesíthető dolgot kell a hitelezőnek visszaadni, a jobbágyok a kölcsönvett pénz
helyett, ha az nem állt rendelkezésükre, más, azzal egyenértékű ingóságot is szolgáltathat-
tak. Csákö Sára panaszkodott a törvényszék előtt, hogy a vásárhelyi vásárban Pető
Andrásné 16 forintot, Csákö János pedig 4 forintot kért tőle kölcsön azzal az ígérettel,
hogy új búzaker, folyó áron szép búzát fognak neki adni. Amikor eljött a teljesítés ideje,
a két adós szemetes búzát akart adni 4 forintban számolva köblét. Miután az egyezés
szóban történt, ahogy az a vásárokon szokás volt, a két adós nem tudta megcáfolni a
hitelező állítását, ezért a törvényszék mindkettőjüket arra kötelezte, hogy „illendően és
szokás szerint megtisztítva a búzát 2 forintért tartozzanak köblit a búzának az adósság-
ban által adni és lefizetni.”¹⁸²

¹⁷⁹ CsMLSz.V.A.102.b/3 664/1796.

¹⁸⁰ CsMLSz.V.102.o.1.1789. április 30.

¹⁸¹ CsMLSz.V.102.o.1.1787.augusztus 1.

¹⁸² CsMLSz.V.A.102.b/2. 518/1791.

Hasonlóképpen egyezett meg egymással Dancsik József és adósa, miután a hitelező a kétszáz váltócédula adósság fejében elfogadott adósától egy fias tehenet és egy tavalyi borjút 62 váltócédula értékben és csak a fennmaradó összeget kellett az adósnak váltócédulában teljesíteni.¹⁸³ Az adós teljesítéséről úgy szerezhettünk tudomást, hogy az egyezségek könyvében, amennyiben a kötött megállapodást a felek bejegyeztették, a jegyző a teljesítés tényét utólag bejegyezte.¹⁸⁴

Ha az adós időben teljesített a hitelezőnek, akkor legfeljebb csak a teljesítés tényét rögzítették a felek az egyezségek könyvében, így ezen megállapodásokról az utókorra szinte semmi sem maradt fenn. Más a helyzet akkor, ha a szerződés teljesítése valamilyen oknál fogva nem következett be. Ezekben az esetekben a hitelező rendszerint a bírósághoz fordult jogorvoslatért. Ezen bírói ügyekből következtethetünk a kölcsönszerződések mindennapi szabályaira. Általános szabálynak mondható, mint már fentebb utaltam rá, hogy az adósnak a szerződésben meghatározott időben és helyen, azaz lejáratkor kellett teljesítenie. „Szatmári Sámuel öreg Szántó Mihálytól kért még 1816-ban 150 forintot, melyeknek lefizetésére magát folyó 1817. szeptember 24-re mai napon előttünk in solidum lekötöztette, s ezen kötelezést tulajdon keze írásával megerősített, ugyanakkor megfizetendő tíz forintot interesttel együtt.”¹⁸⁵ Ha az adós a szerződésben meghatározott időben nem teljesített, akár azért mert nem tudott, akár azért mert nem is akart, a hitelezőnek előbb fel kellett szólítania a teljesítésre. Ha az adós a felszólításban meghatározott időben továbbra sem teljesített, a hitelező a bírósághoz fordulhatott azzal, hogy a bíróság állapítsa meg az adós tartozását és rendeljen el végrehajtást.¹⁸⁶ A hitelező vagy írásos bizonyíték, pl. szerződés alapján vagy szóban tanúkkal bizonyíthatta a bíróság előtt állításának igazát. Ezt követően a bíróság megkérdezte az adóst, hogy az előterjesztett bizonyítékok alapján elismeri-e az adósságát vagy tagadja azt. Ha tagadta, akkor neki kellett bizonyítania az állítását azzal, hogy már teljesített. Az is előfordulhatott, hogy elismerte tartozását de a hitelezővel szemben fennálló más, hasonló követelésének beszámítását kérte.

Ha a bíróság bizonyítottan találta az adósság tényét, akkor kötelezte az adóst a kölcsön összegének kifizetésére, vagy ha a teljesítést veszélyeztetettnek találta, a hitelező kérésére elrendelhetette az adós valamely vagyoni értékkel bíró dolognak *zálogba vételét* vagy a kölcsön összegének erejéig az adós vagyonának *bírói zár alá vételét* (sequestrum).¹⁸⁷

„Ns. Török Klára és Szoboszlai Erzsébet könyörgő levelekre, hogy Bába Panni kettőjük 900 forint, ámbár contractusaikat intabuláltatták, nem hogy kifizetné, hanem mindenét, amit csak lehet pusztítja, a törvényszék elrendeli Bába Panni vagyonainak összeírását és sequestrum alá vételét.”¹⁸⁸

Ha az adós ezt követően sem teljesített, akkor a zár alá vett dolgot árverésre bocsátotta a bíróság, és a befolyt összegből a hitelező kielégíthette követelését, a fennmaradt összeget pedig vissza kellett az adósnak fizetni.

¹⁸³ CsMLSz.V. 102.o.1. 1824. december 18.

¹⁸⁴ CsMLSz.V.A.102.b/4. 867/1081. „Tolnai contractusa pedig Gál Andrásnak adódott ki. 14.aug.1802.”

¹⁸⁵ CsMLSz.V.102.o.1.1817.május 20.

¹⁸⁶ BÓNIS GYÖRGY: *Buda és Pest bírói gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708.* Budapest 1962. Akadémiai Kiadó 209.

¹⁸⁷ SZLEMENICS: III. 206.

¹⁸⁸ CsMLSz.V.102.o.1. 1810.

A kölcsönszerződés teljesítésére a hitelezők biztosítékot köthettek ki. Ezek közül a leggyakrabban a *zálog* és a *kezesség* fordult elő.

A jobbágy-paraszság körében a zálognak két változata élt, a *birtokzálog* (pignus) valamint Szlemenics Pál megfogalmazása szerint a tartozásért való jószáglekötés, melyet mások hypothecának, azaz *jelzálog*nak neveztek.¹⁸⁹ Amennyiben a felek már a kölcsönszerződésben zálogot kötöttek ki és azt az adós a hitelező birtokába is bocsátotta, akkor a szerződés nem teljesítése esetén a hitelező hasonló eljárás lefolytatásáért fordulhatott a bírósághoz, ahogy az a bírói zár alá vételkor történt. „Eleinktől fogva bevett szokás volt, hogy ha valaki adósának jószágát elfoglalja, azt a város rendes bírójának hitivel és akaratával cselekedje és az elfoglalt jószágot annak módja szerint megbecsülhesse.”¹⁹⁰

Ezt az eljárást bizonyítja a következő eset is, amelyben Dobosi János hitelező Tóth István adósától követelte a kölcsön összegét. Mivel ennek az adós a hitelező felszólítása után sem tett eleget, a bíróság a következő határozatot hozta: „Tóth István régtől fogva summás pénzzel adósa lévén, midőn magát elégtelennek esmérné lefizetésre, szőlejét denominálta, melyet Nánási Márton és Nyíri János tanácsbeli személyek 230 forintra becsültek.”¹⁹¹ Ugyanezt az eljárást követte a törvényszék Bodor Nagy János esetében is, „aki még 1772. május 21-én a felperestől 200 rebus forintot törvényes interesre felvett, de mind ez ideig az egész capitálisból 1786. november 15-ig 135 forintot, intereséből pedig csak egy esztendőbelit fizetett, [...] magát mostan is adósnak lenni megismeri, ámbár 3 lova és kocsin kívül más egyebe nincs, minthogy adósságának deputációjára ez ideig semmi igyekezete nem tapasztaltatott, netalántán azon kevés javait alattomban elidegeníthesse, mindazon ló és kocsi, mind pedig egyéb található javai az egész adósságának letételéig a felperes birtokába adatik.”¹⁹²

Ez az eset is azt mutatja, hogy a jobbágy-paraszság körében is létezett a birtokzálog intézménye, hasonló feltételekkel, ahogy azt Werbőczy a nemesi jognál a Hármaskönyvében meghatározta (HK.I.80–82.). Látható az is, hogy ha az adós a kamatfizetést is elmulasztotta, a bíróság ennek biztosítására elrendelte a zálogolást, így a hitelező a teljesítésig használhatta mind a lovakat, mind az adós kocsját. A kutató ugyanakkor elgondolkodik azon a tényen, hogyha az adósnak ténylegesen nem volt más lefoglalható vagyona a fent említetteknél, akkor volt-e egyáltalán esélye arra, hogy adósságát valamikor is teljesíthesse. Azt is mondhatjuk, hogy miután az adós nem törekedett legalább a kamatok törlesztésére, a törvényszék, mintegy „büntetesként” rőta ki reá a birtokzálog terhét.

Az adósság teljesítésére a bíróság is elrendelhetette a zálogolást, ahogy történt 1813-ban, amikor világosságra került, hogy Fejes Sámuel adós maradt „Horvát Ferenc árváinak massájában 15 forinttal, maga házát itthon hagyván eltávozott. Ugyanazon háza Hegedűs Jánosnak zálogképpen által adatik, oly formán, hogy ő azon adósságot 20 forinttal lefizeti, annak birtokában lesz mind addig, míg Fejes Sámuel ugyanazon summát Hegedűs Jánosnak ki nem fizeti.”¹⁹³

Figyelemreméltó azonban az a sajátosság, hogy a mezővárosi közösségben, ha a parasztok ingó vagy ingatlan dolgot kötöttek le zálogként, azt nem kellett feltétlenül a

¹⁸⁹ SZLEMENICS: III. 227., KELEMEN: II. 548.

¹⁹⁰ CsMLSz. V.A.102.b/1 177/1774.

¹⁹¹ CsMLSz. V.A.102.b/1 183/1774.

¹⁹² CsMLSz. V.A.102. b/2 452/1787.

¹⁹³ CsMLM V.A.101.b/4. 1813. szeptember 9.

hitelező birtokába bocsátani.¹⁹⁴ Ha azonban az adós késedelembe esett, akkor a jobbágy-nak a zálogként lekötött házának, szölejének bírói zár alá vételét kérhette a hitelező: „Jenei Péter a néhai Recskó Molnár János successorait illető 410 forint tőkepénzt Balázs Mihály úrtól, mint tutortól esztendeig törvényes interessre által vette, úgy hogy házát [...] nagyobb bátorság okáért zálogul nevezi.”¹⁹⁵ Gyakorlatilag megállapítható, hogy a parasztság körében a birtokzálog olyan sajátos formája is létezett, amely nem követelte meg azt, hogy a zálogtárgy ténylegesen a hitelező birtokába kerüljön. Ezt nevezte Szlemenics jószáglekötézésnek. Ezt azonban mindig be kellett jegyeztetni az egyezsé-gek könyvébe, ezzel is biztosítva, hogy az adós ne idegeníthesse el a szerződés teljesíté-sének biztosítékát. A birtokzálognak erről a formájáról olvashatunk a következő jog-esetben: „ha pedig nem fizethetném, minden ingó és ingatlan jószágomat, még ki nem telik az nevezett summa, lekötélezem és azonnal minden törvénykezés nélkül az öz-vegynek és árvának executiora által adom.”¹⁹⁶ Megkockáztatható az a megjegyzés, hogy a jószáglekötézés ténylegesen jelzálogot jelentett, ahol az egyezségek könyvében való bejegyzés a későbbi *betáblázás* elődjének tekinthető. Ezt bizonyítja az a szerződés is, melyet Igaz Mihály és Péter János kötött, miután az 550 forintos adósságát Péter János lejáratkor nem fizette meg. A felek közötti új szerződésben az adós azt vállalta, hogy „ezért ezt jövő szeptember 17-ig napig a folyó 1808. esztendőben hat percent törvényes interesttel együtt tartozom megfizetni, melyet ha nem tennék, hatalma legyen creditor úrnak minden bírói erő vagy hatalom nélkül lakó házamat, mely Jenei Péter és Horváth János szomszédságában van és amelyet törvényes hypothecaval ezen contractualis írá-som által denominálok felbecsültetni, vagy ha creditor úrnak úgy tetszene el is kótyave-tyélheti és ennek árából magát tökéletesen kielégítheti.”¹⁹⁷ Ez a hitelező számára azon-nali végrehajtást tett lehetővé arra az esetre, ha az adós nem teljesítette volna kötelezettségét.

Az adósnak ugyanakkor arra is lehetősége volt, hogy *tiltakozzon* a kiküldött bizottság által megállapított becsérték ellen. Ez annak is köszönhető, hogy ha a bírói zár alá vett jószágot vagy a zálogtárgyat árverésre bocsátották, akkor a tényleges piaci értéket, a korábbi szóhasználatlalt az igazbecsűt kellett megállapítani (HK.I.134. 5. §; 1647:125. tc.). Természetesen az adósok mindig azt állították, hogy a megállapított becsértéknél magasabb áron képesek értékesíteni a zálogtárgyat. Ilyenkor a bíróság határidőt szabott az adós számára, lehetővé téve, hogy nagyobb összegért értékesítse saját dolgát. Ha ez nem történt meg, a bíróság a törvényes bizottság által megállapított értéken árverésre bocsátotta a zálogtárgyat. A fent már említett esetben az adós, Tóth István kevesellte a szőlőnek 230 forintos becsárát és ellentmondással élt. A törvényszék a következőket határozta: „mivel Tóth István maga sem tagadja adósságát, lefizetésére magát elégtelen-nek mondja, ha 22 napok alatt adósságát le nem fizeti vagy szölejét nagyobb áron, mint a tanácsbeli becslétes személyek által megbecsültetett, el nem adja, s aképpen magát adóssága alól föl nem szabadítja contradictioja cassálatik és Dobosi János a megbecsül-tetett szőlő örökös bírásába törvényesen introduáltatik.”¹⁹⁸

¹⁹⁴ Ahogy erről Frank Ignác említést tett: „Zálog tágabb értelemben annyi, mint adósság miatt lekötött jó-zág; mely ha egyszersmind a hitelezőnek átadatik, akkor szoros értelemben zálog; átadás nélkül pedig görög szóval hypotheca, magyarul lekötött jószágnak mondhattuk.” FRANK: Buda, 1845. 365.

¹⁹⁵ CsMLM.V.A.101.b/3. 1810.április 2.

¹⁹⁶ CsMLSz.V.102.o.I.1787. augusztus 1.

¹⁹⁷ CsMLM.V.A.101.b/2 1808. március 1.

¹⁹⁸ CsMLSz. V.A.102. b/1 183/1774

Hasonlóképpen tiltakozott az adós házának elárverezése miatt: „csak az esik nékem nehezen, hogy a házam többre került és többet ér, mint amennyit ígértek érte, mert csak 503 forintot ígértek, holott hét, nyolc vagy több százat is megér.”¹⁹⁹ A város bírása ezért új licitálást rendelt el, mivel akkor sem sikerült az adós által állított összegért a házat eladni, a legtöbbet ígérőnek adta a bíróság, amelyből az adósság egy része teljesíthető volt.

Amikor a hitelező a zálogtárgyból szerette volna követelését kielégíteni, egy lényeges eljárásjogi feltételt mindig be kellett tartania.²⁰⁰ Önhatalmúlag soha nem idegeníthette el a zálogtárgyat. Ha ezt megtette, az adós jogorvoslatért bírósághoz fordulhatott. Tajnai Mihálynak két hitelezője is volt, egy kecskeméti görög kereskedő és a szentesi Csúcs György. Az egyikől 13 forintot, míg a másiktól 12 forintot kölcsönzött. A teljesítés ideje lejárt, ő azonban nem tudott teljesíteni és kérte Csúcs Györgyöt adjon haladékat a fizetésre. Ezt ő nem engedélyezte, sőt a tartozás fejében elvette adósának két lovát és a szekerét, majd pedig az őt illető 12 forint fejében átadta azokat a kecskeméti kereskedőnek. Az adós tiltakozott a hitelező eljárása ellen, mivel a törvényes becsű szerint is lovai és szekere 43 forintot értek, s ezért kérte a bíróságot ítélje vissza számára az adósság fölötti részt, azaz a kölönbőzetet. A törvényszék a hitelezőt önhatalmú zálogolás miatt elmarasztalta és kötelezte 25 forint megfizetésére volt adósa számára.²⁰¹

Ha az adós a hitelező felszólítását követően sem teljesített, akkor a hitelezőnek az illetékes bírósághoz, mezővárosok esetében a város tanácsához kellett fordulnia és a főbíró engedélyével lehetett a zálogtárgyat megbecsültetni, azt követően pedig az árverést megtartani. „Pápai Imrének mindennemű vagyonocskája dobszó mellett eladasson, abból a creditor urak kielégíttessenek oly formán, hogy amennyiben azon summa fogyatkozna azon adósságok kipótolására, az itten lévő asztalos mesteremberek munkája által is tartozzék ledolgozni.”²⁰² Gyakran előfordult, hogy a hitelezők nem tudták vagy nem is akarták betartani ezt az eljárást. Ilyenkor az adósnak joga volt jogorvoslatért a bírósághoz fordulni, ahogy ez az alábbi esetben is történt. Víghe Ferenc Csákö János édesanyjának tartozott, mely adósságot a szerződésben meghatározott ideig nem fizette meg. Ezért Csákö János, mint anyjának képviselője az adós tulajdonát képező szőlőt zálogként lefoglalta, majd anélkül, hogy az adóst értesítette volna eladta azt Pető Andrásnak. Az adós joggal tiltakozott, egyrészt mert a hitelezőjének képviselője a törvényes út betartása nélkül értékesítette a zálogtárgyat, másrészt ezzel lehetőséget sem adott az adósának a teljesítésre. Az adós jogorvoslatot kért a törvényszéktől, állítva, hogy két hónap haladékat kért korábban a hitelezőtől a teljesítésre. A törvényszék a jogellenes hitelezői szerződést megsemmisítette, kötelezte a vevőt, hogy a szőlőt bocsássa vissza az adós birtokába, azaz az eredeti tulajdonost azzal a feltétellel, hogy a vevő „által tételtett jobbítás illendően megbecsültetvén a szőlőnek árával együtt időhatalás nélkül letétesse, különben a szőlőnek birtokába addig nem mehet.”²⁰³ Itt a szükséges és hasznos beruházásoknak a megtérítésére kötelezte a bíróság a panaszost. Az ítélethez magyarázatként mindenképpen hozzá kell fűznünk, hogy a hitelező minden valószínűség szerint az adósság összegében értékesítette a birtokot, s ezért kötelezte a bíróság az adóst, a vevő felé teljesítésre, akivel egyébként nem állt jogviszonyban. Mert ha magasabb áron értékesít-

¹⁹⁹ CsMLM V.A.101.b/1.1805. szeptember 24.

²⁰⁰ BÓNIS GYÖRGY: i. m. 204.; SZLEMENICS III. 231.

²⁰¹ CsMLSz.V.A.102.b/1.177/1774.

²⁰² CsMLM.V.A.101. b/2. 1808. augusztus 18.

²⁰³ CsMLSz. V.A.102. b/1 182/1774.

tette volna a hitelező a zálogtárgyat, akkor a különbözetet a hitelezőnek kellett volna visszatéríteni a vevő számára. Ezt a feltételezést azért engedhetjük meg, mivel az adós elfogadta a törvényszék ítéletét, s nem élt fellebbezési jogával.

Természetesen az is előfordulhatott, hogy az adós több személynek tartozott, amely tény már eleve kétségesse tette, képes lesz-e fizetni a szerződések lejártakor. Ilyen esetekben a hitelezők kérésére az illetékes városi törvényszék felhívást tett közzé, hogy mindazon hitelezők jelentkezzenek és a törvényszéknél jegyeztessék be követelésüket, akiknek a felhívásban szereplő adós tartozik: „hallottam a Publikációban az T. Uri Törvény Széknek azon végzését, mely szerint ha Pólya Mátyás creditorai az Város Házánál Praensiojokat jelenteni és megbizonyítani az határozott időre elmúlnának, keresetüktől elmaradnak.”²⁰⁴ Így teremtett a törvényszék esélyt arra, hogy az eladósodott személy meglévő vagyonát zár alá vegye, majd árverésre bocsássa és a hitelezőket, jelentkezésük sorrendjében kielégítse. Nemcsak a törvényszék, de bármelyik hitelező is kérhette ezt az eljárást: „Szilágyi Sándor úr kérésére Pápai Imre asztalos a sok felvett adósságok miatt az itten lévő Uradalom előtt a creditorok feladások után, úgy annyira gyanúságba esett, hogy félhet, ne valamiképpen alattomosan a hátra- és még kezénél lévő vagyonocskája elpredálván, azok veszedelmesen károsodjanak, azért meghagyatik a városnak, hogy kiküldendő két esküdt által a megnevezett jószágát inventálják.”²⁰⁵ Ehhez a megoldáshoz folyamodott Bíró Pál is, amikor azt kérte, hogy „Vigh András csizmadia mester 1803. Szt. Mihály naptól adós 30 forinttal, melynek több terminusra eleget nem tett, hallja, hogy többeknek is adós, ezért inprotokolláltatja követelését.”²⁰⁶

Ilyen eset történt 1776-ban, amikor Kis Pál téglalapító mester annyira eladósodott, hogy elszökött Szentés városából. Hitelezői a város törvényszékéhez fordultak, vegye zár alá a bíróság Kis Pál házát, illetve az általa épített malom felét, miután a malom másik fele már éppen adóssága miatt az egyik hitelező tulajdonába került. Néhány évvel később 1784-ben Kis Pál újabb hitelezője jelentkezett követelésével. Ezt a város törvényszéke elutasította, mondván: „Ágoston János magát nem jelentette creditornak mostanáig hallgatott, holott tudta, hogy a sok adósság miatt Kis Pál javait elbecsülték.”²⁰⁷

Szokásjogi úton kialakult a *sortartás kifogása*. E szabály teszi érdekessé azt az esetet, amikor az egyik hitelező Köröshegyi lakos Kis Ferenc 17 évvel korábban 15 forintot kölcsönzött szentesi Pap Ferencnek, s megúnván adósa hitegető magatartását, kérelemmel fordult Szentés város törvényszékéhez, kérve az adós vagyonának lefoglalását. Miután a törvényszék felszólítására az adós elismerte tartozását a város közzétette a felhívást a hitelezők jelentkezésére, ugyanakkor kikötötte azt, hogy „mivel e városnak is még korcsmárosságabéli restantiájában adóssága vagyon, amíg a városnak eleget nem tészen Pap Ferenc semmi jószága a creditor kezébe nem adathatnak.”²⁰⁸ Ez azt jelentette, hogy a város követelése minden más hitelezőt megelőzött, mintegy, köztartozásnak minősült.²⁰⁹

Arra is találunk példát, amikor az adós állapított meg sorrendet hitelezői között, s meghatározott ok esetén egyik hitelezőjének elsőséget engedett a többiek előtt: „helybeli

²⁰⁴ CsMLSz. V.A.102.b/3. 616/1794.

²⁰⁵ CsMLM. V.A.101.b.2.1808. június 14.

²⁰⁶ CsMLM. V.A. 101. b/1. 1805. június 5.

²⁰⁷ CsMLSz. V.A.102.b/2 410/1784.

²⁰⁸ CsMLSz. V.A.102. b/1. 43/1764.

²⁰⁹ SZLEMENICS: III.207.; 1723:107.tc.

tímár mesternek [...] adós vagyok, minthogy mostan is le nem fizethetem, házamat eladván annak árából ökegyelmét minden hiányosság nélkül kielégitem, hozzáadván azt is, hogy mivel ökegyelmén kívül több adósaim vannak, de azon tekintetből, hogy sok jóval volt hozzám és jó akaratát tölem meg nem tagadta, ökegyelmének elsőseget engedek, hogy az házam árából minden más adósaim felett elégíttessen ki.”²¹⁰ Hogy mit szőtt ehhez a többi hitelező, esetleg per esetén mit mondott a bíróság, az a rendelkezésünkre álló iratokból nem derült ki.

Ezt az eljárást jelentősen lerövidíthették, ha az adós maga ajánlotta fel, hogy készpénze nem lévén valamely tulajdonában lévő vagyontárgyat ad hitelezőjének tulajdonába. „Zeke Jánosné 100 forint adósságba Mécs Istvánnak által engedte örökre az öreg szőlőbe lévő három pászta szőlőjét.”²¹¹

Már a kölcsönszerződés megkötésekor a fentihez hasonlóan kötelezte magát az adós, mely Bíró Tamás felperes által előterjesztett vallomásból is kitűnt. Bíró Tamás 1770-ben Kis Pál téglamesternek 100 forintot adott kölcsön az építendő szárazmalom fának megvételére, majd 1774-ben a malomhoz szükséges köveknek és vasaknak megszerzésére is adott 100 forintot azzal a feltétellel, hogy ha az adós a pénzt nem tudná megfizetni, a malom fele része legyen a hitelező tulajdona. „Úgy is lett, s ahogy a malom felépült fele része és a hasznainak fele része is az övé (hitelező) lett, s azt a just békességben bírta.”²¹² Az adósok ezirányú döntési lehetőségével a mezővárosok életében gyakran találkozhatunk.²¹³

A jobbágy-parasztság körében az is előfordulhatott, hogy az adósnak semmilyen vagyona nem volt, amellyel adósságát fedezhette volna. Ilyen esetekben sajátos módszert alkalmaztak a mezővárosokban, az adósnak a hitelezőnél *le kellett dolgoznia* adósságát. Werbőczy Hármaskönyvében (HK.III.28) ugyan rendelkezik arról, hogy ha az adós nem fizet, akkor hitelezője őt elfoghatja, de a ledolgozás szabályairól nem szól. Ezt is a mindennapok során alakították ki a törvényszékek. Ennek a gyakorlatnak az elemeit jól illusztrálja a következő eset: Kenyeres János kölcsön kért 100 forintot törvényes kamattal, de sem a kamatokból sem a tőke összegéből semmit sem teljesített hitelezőjének. Négy év elteltével a hitelező megunta az adós örökös ígéretését a fizetésre, s a törvényszékhez fordult követelése teljesítése végett. A bíróság, miután megállapította az adósság tényét és azt, hogy az adósnak semmilye sincs, amelyből tartozását kifizethetné, elrendelte a fennálló tőke és kamat összegének ledolgozását: „minthogy a hosszas idő alatt azon világos adósságot és interesét nem igyekezett Kenyeres János lefizetni, melyből *szántszándékos* tökéletlensége tetszik ki, azért Aradi János úrnak (hitelező) oly móddal személye szerint által adattatik, hogy adósságát dolgoztassa le, úgy mindazonáltal, hogy Kenyeres János és felesége mértékletes élelmükre, ruházatjokra gondja legyen.”²¹⁴ Ebből az ítélethől látszik, hogy a jog elsődlegesen a hitelezőt védte, azaz hiába nem volt vagyona az adósnak, amelyből árverés útján törleszthette volna adósságát, kötelezettsége alól nem menekülhetett. Sőt ebben az esetben a bíróság az adós szándékos magatartását büntette, mely arra irányult, hogy az adós még csak ráutaló magatartást sem mutatott a teljesítésre. A ledolgozással olyan helyzetet teremtettek, mintha az adós

²¹⁰ CsMLM V.A.101.b/4.1813. június 1.

²¹¹ CSMLSz.V.102. o.1. 1783. március 20.

²¹² CSMLSz V.A.102.b/2.410/1784.

²¹³ MOLNÁR IMRE – JAKAB ÉVA: *Római jog*. Szeged, 2001. 241.; BÓNIS: 204. A római jog lex commissoria néven ismerte azt a lehetőséget, amelyet Constantinus eltörölt.

²¹⁴ CSMLSz.V.A.102.b/2.542/1792.

hitelezőjének szolgálatába állt volna (szolgálati szerződés), bár a hitelezőnek nem kellett napszámot fizetnie, csak a megélhetéshez szükséges élelmet és ruházatot volt köteles biztosítani. Arra azonban figyelni kell, hogy amíg a szolgálati szerződést általában egy évre kötötték, az ilyen esetekben az adós szolgálata addig tartott, ameddig munkájának értéke nem fedezte adósságát.

Egy eladósodott asztalos legényt Makó városa Tóth Mihály asztalos mesternek oly meghagyással adott át, hogy „a szokott módon, mint legény mindaddig nála dolgozzon, míg adóssága ki nem telik.”²¹⁵

A kölcsönszerződés biztosításának másik módja, amikor az adós *kezest* állított: „ezen fent írt summa eránt Gazdag Antal uram a kezességet önként és minden erőltetés nélkül felvállalta.”²¹⁶ A kezesség vállalásával idegen tartozás teljesítéséért vállalt kötelezettséget a kezes. Leggyakrabban éppen az adósság megfizetését biztosították így, bár létezett a kezességnek olyan változata is, amikor a kezes az áristomból kiengedett elkövető személyéért vállalt felelősséget.²¹⁷ A XVIII. század joggyakorlatában sajátos szokás alakult ki azzal, hogy a kezesek gyakran csak a szerződésben meghatározott időre vállalták a teljesítési kötelezettséget²¹⁸ s ha ez az idő eltelt, a helytállásért való *felelősségét a kezes letette*. Ilyenkor az adósnak új kezeset kellett állítani. Amennyiben ez nem történt meg, a hitelező azonnal követelhetette a kölcsön összegének visszafizetését. Pintér András a szentesi sóáruló asszonynak hat hétre 100 forintot adott kölcsön úgy, hogy a visszafizetésre Szegedi Sámuel csizmadiamester vállalt kezességet, „de a hat hetek elmúlván én személyem szerint elmentem Pintérhez és a kezességet letettem. Pintér ekkor új contractusra lépett adóssával, amelyben a kezességet Kogler János vállalta magára.”²¹⁹ A kezesség, mint szerződési biztosíték azt jelentette, hogy ha az adós nem fizetett a hitelező a kezestől követelhetette a tartozás megfizetését. A XVIII. században a jobbágy-paraszttság körében a hitelező csak akkor fordulhatott a kezes ellen, ha az adós, mint főkötelezett a teljesítést megtagadta. A készfizető kezességet a mezővárosi joggyakorlat nem ismerte. A fent említett eset épp azért érdekes, mert a sőt áruló asszony lejáratkor nem teljesített, hitelezőjének felszólítására sem tett eleget a kötelezettségének, s amikor a hitelező kérte azt, őt az első kezeshez Szegedi Sámuelhez irányította. Ő viszont azzal mentette magát, hogy a hitelező előtt a kezességet letette, nem felel az adósságért, a hitelező forduljon az új kezes, azaz Kogler ellen. A törvényszék is erre utasította a hitelezőt.

Amikor a szerződés lejáratkor az adós elismerte a hitelező követelésének fennállását hivatkozhatott saját ellenkövetelésére, s ezáltal kérhette annak *beszámítását*. Beszámítani kizárólag a felperes követelésével azonos, lejárt és bizonyított követelést lehetett. Pusztai György adósa volt Dósai Molnár Jánosnak 16 forinttal, kamat fizetés helyett nádvagát vállalt. Mialatt dolgozott megkérte hitelezőjét viselje gondját egy hatodfű paripa lovának. Dósai ezt elvállalta, de „ötödnap a ló nyűgbe lévén, elveszett.” Az adós kérte a törvényszéket, hogy az elveszett ló értéke fejében mentsék fel adóssága alól. A törvényszék bizonyítottan látta azt, hogy Dósai gondatlansága miatt veszett el a paripa, sőt megfítlése szerint „annyival is inkább gondját viselni kellett volna, mivel Pusztai György kölcsön kért pénznek érdekére azon időben hűségesen dolgozott és nádat vá-

²¹⁵ CsMLM.V.A.101.b/2. 1808. augusztus 18.

²¹⁶ CsMLM.V.A.101. b/2. 1807.december 8.

²¹⁷ BÓNIS: 213.

²¹⁸ SZLEMENICS: III.235.

²¹⁹ CsMLSz.V.A.102.b/3.663/1796.

gott. Ezért Pusztai az adósság alól felszabadított, mindaddig, amíg Dósa a gondviselése alá adott lovat meg nem keresi.”²²⁰ Hasonló megegyezésre jutott a törvényszék előtt Kökény József és Kiss Sámuel. Kiss tartozott Kökénynek 48 forinttal, de azt állította, hogy hitelezőjének már adott hét és fél köböl búzát 18 forintért valamint 9 köböl árpát hét forintért, melyek beszámítását kérte. A bíróság bizonyítottan látta állítását, ezért csak 23 forint lefizetésére kötelezte 15 napon belül.²²¹

Az adós kötelezettsége a teljesítésre természetesen örököseire is átszállt, így a mezővárosi joggyakorlatban sokszor előfordult, hogy a hitelezők az adós nem teljesítése miatt azok örököseit vonták perbe, sőt természetesen a hitelező örökösei is követelhetők az adós tartozását: „Lakos István panasolja, hogy még az 1763-ban néhai Zsoldos István meghaldogult Lakos Mihály uramtól kölcsön kért 200 forintot esztendeig, mint arról adott contractusa Zsoldos Istvánnak mutatja, de mivel 1763. február 24-től 1769. október 20-ig le nem fizette azon 200 forintot és annak törvényes interestét, kivéven az első egy esztendő Zsoldos István successorai által megfizettetni kívánja.”²²² Az is előfordult, hogy az együtt élő szülők és gyermekek közösen viselték a felvett kölcsön visszafizetésének a terhét, ha bebizonyosodott, hogy a kölcsön összegét közös szükségleteikre fordították. Köröshegyi lakos Kiss Ferenc szentesi lakos Pap Ferencnek 15 forintot kölcsönzött még 17 évvel korábban. Az adós elismerte tartozását, de bizonyította, hogy azt édesanyjával együtt használták fel, ezért a városi törvényszék az adósságot kétfelé osztotta, felét Pap Ferencnek, másik felét pedig édesanyjának kellett megfizetnie.²²³ Az is előfordult, hogy az egyik adóstárs saját adóstársának örököseit hívta perbe, az adósság megfizetésére. Borbély István testvérével Sámuellel együtt kölcsönként ötven forintot még az 1791. esztendőben. Állítása szerint ő fizette a kamatokat, viszont a testvérénél volt a tőke összege. Ugyanakkor ő is kölcsönzött Sámuelnek részben szükségleteire búzát, árpát, részben lakodalmára 150 forintot. Sámuel halála után annak özvegyét és apósát hívta perbe az adósságok megfizetésére. Bizonyítani csak a testvérek által közösen felvett 50 forintnyi adósságot tudta, ezért a bíróság a bírói zár alatt levő Sámuel vagyonából ezt kifizetni engedte. További keresetétől a testvért elutasította.²²⁴

A kölcsönszerződések teljesítése során többször előfordult, hogy akár a hitelező, akár az adós személyében változás történt vagy azért mert a hitelező átengedte, *engedményezte* követelését valakinek, vagy az adós *tartozását vállalta* valaki magára. Amennyiben akár az engedményezést, akár a tartozás átvállalását bejegyeztették az egyezségek könyvébe, akkor a felek közötti vitákat elkerülhették. Ez történt 1824-ben, amikor Dancsik Andrásné Szászi Istvántól 200 váltócédula követelését „által engedte és adta Dancsik József fiának.”²²⁵ Diós István kölcsön adott Raffai Ferencnek 100 forintot 1806. március 19-én, „a jövő József napi vásárig”, melyet az nem fizetett meg. Közben Diós saját követelését átengedte a makói Református Ecclesia számára, így 1808. április 6-án már az egyház követelte az adósságot: „meghagyatott, hogy a capitalist és interestét ami még hátra van 15 napok alatt lefizesse, melyeket Diós István a makai Református Ecclesia részére által adott.”²²⁶ Egy másik esetben a hitelező azért panaszkodott, hogy

²²⁰ CsMLSz.V.A.102.b/1. 189/1774.

²²¹ CsMLSz.V.A.102.b/1.364/1782.

²²² CsMLSz.V.A.102.b/1.142/1772.

²²³ CsMLSz.V.A.102.b/1. 43/1764.

²²⁴ CsMLSz.V.A.102.b/2.575/1793.

²²⁵ CsMLSz.V.102.o.1. 1824. december 18.

²²⁶ CsMLM.V.A.101.b/2.1808. április 6.

„néhány esztendőekkel ezelőtt törvényes interesre adott 200 rajnai forintokat Kutas Mihálynak, mely summát 3 forint interest fizetvén, kevés idő múlva Nagy János Györgynek által adott az ő hite és akarata nélkül.”²²⁷ Egy másik esetben az adós elismerte tartozását, ezért a zálogként lekötött házát eladta. A vevők a ház árának egy részét lefizették, azt az adós átadta a hitelezőnek, a ház árának még ki nem fizetett részét, a vevők, akik az eredeti adós helyébe léptek meghatározott időre a hitelezőnek voltak kötelesek megfizetni.²²⁸ Nincsenek pontos szabályok arra, hogy az engedményezésnek és a tartozás átvállalásának milyen feltételei voltak, de az említett esetekből világosan látszik, hogy a felek akkor jártak el biztonságosan, ha a módosítást írásba rögzítették és kölcsönösen értesítették egymást. Amennyiben ezt nem tették meg, könnyen vita támadhatott közöttük.²²⁹

Ez történt Nagy Pál István és adósa Kutas Mihály esetében is. Kutas tartozását átvállalta Nagy János György azzal, hogy egy kereskedésben áll Nagy Pál Istvánnal. A szerződés lejárta után öt évvel a hitelező mégis Kutas Mihályt perelte a tartozásért. Miután az adós bizonyítani tudta, hogy hitelezője tudott a tartozás átvállalásáról, valamint a bíróság meglátása szerint, ha valaki öt évig nem keresi a pénzét, az alaptalanul ne perelje a másik embert: „kik józanon gondolkodnak, nyilvánvaló igazság az, hogy az ember magát szeretvén a pénznek igen örül, melyből kijő az, hogy Nagy Pál István valamiképpen tudta azt, hogy Kutas Mihálynak 200 forintot adott úgy, hogy azt szemmel tartotta, ezért forduljon Nagy György ellen, aki elismeri, hogy felvette Kutastól a 200 forintot.”²³⁰

A tartozásátvállalás „sajátosan szép” formáját olvashatjuk Makó városának mindennapi jegyzőkönyvében. Makó földesura 3000 forinttal tartozott egy vásárhelyi hitelezőnek, mely kölcsönszerződés értelmében, ha a földesúr lejáratkor nem tud készpénzben teljesíteni, akkor a zálogként lekötött Makó határában lévő legelőt kapta volna meg a hitelező. Erre a legelőre a makaiaknak nagy szükségük volt, egyébként is évek óta árendálták a földesúrtól. A szerződés lejáratát előtt néhány nappal a földesúr magához kérte Makó előjáróját, s közölte vele, vagy kifizetik az adósságot, s kiváltják az adóslevelet a hitelezőtől, akkor megmarad a legelő, vagy nem vállalják át ezt az adósságot, de akkor elvesztik a legelőt. A makaiaknak nem volt más választása 1806. február 22-én Nagy Mihály bíró két esküdt társával elkocsizott Vásárhelyre, kifizették a hitelezőt, megkapták földesuruk adóslevelét, melyet Igaz János esküdtbíró 1806. február 23-án a város irattárába elhelyezett és a ténnyt a mindennapok jegyzőkönyvébe feljegyezte. Így maradt meg a legelő Makó használatában.²³¹

A mezővárosok mindennapi életében ritkábban fordult elő *haszonkölcsön* szerződés (commodum), amelyben nem helyettesíthető dolgot adtak ingyenes használatra a kölcsönbevevőnek. Ha találkozunk vele, akkor elsősorban állatok, lovak, ökrök haszonvételeéről esett szó, mivel a mezőváros mindennapi életében a földek megműveléséhez állatokra volt szükség, melyet sokszor a zsellérek vagy a töredéktelkes jobbágyok kértek kölcsön tehetősebb társaiktól. „A múlt nyomtatásban Panyik Tóth Jánosnak a kérésére adtam két lovat nyomtatni egy ágyásnyi tavaszi búzára.”²³² Hasonló módon Somody András lovat adott kölcsön Somody Istvánnak, „oly conditiok alatt, hogy a ló haszonvé-

²²⁷ CsMLSz. V.A.102.b/2.397/1784.

²²⁸ CsMLM. V.A.101. b/1.1806. augusztus 21.

²²⁹ FRANK IGNÁC: *A közigazgatás...* 609–612.

²³⁰ CsMLSz. V.A.102. b/2.397/1784.

²³¹ CsMLM. V.A.101. b/1.1806. február 23.

²³² CsMLSz. V.A.b/2. 563/1792.

teléért Somody Andrásnak egy köből búzát vet maga földiben, ha pedig vetése vagyon Somody Andrásnak azt elnyomtatja és útra is elmegyén maga alkalmatosságán, ha olyan szükség előadatik.”²³³ Ebben a szerződésben jól felismerhető, hogy a kölcsön vett ló használatáért nemcsak vetést vállalt a kölcsönbevevő, hanem az évi hosszúfuvart is magára vállalta a kölcsönadó helyett. Az ingyenes használat az említett példában mégsem teljesen ingyenes, hiszen a kölcsönvevő többlet munkát vállalt magára. Ennek ellenére mégis azt mondhatjuk hogy a haszonkölcsön szabályai hasonlóak voltak a kölcsön szabályaihoz, azzal az alapvető különbséggel, hogy állatok kölcsönzése esetén ugyanazt az állatot kellett visszaadni a hitelezőnek és a használatba vett állatért a kölcsönvevőnek kellett felelősséget vállalnia, hiszen az ő birtokába és használatába került a kölcsön vett jószág.²³⁴ A fent említett esetben a felek között a vita abból adódott, hogy a Somody András által kölcsönadott lovat Somody István és társa Szabó János a Hékédi szigetben levő lovak közül őszi szántás idején elvesztette. A törvényszék ítélete szerint „mivel Szabó János és gazdája Somody István tartozott gondját viselni, a ló megfizetésére kényszerítették, valamint Somody István a contractusban vállalt kötelezettségének teljesítésére ítélték.”²³⁵

Előfordult olyan eset is, amikor az állatot kölcsönző fél maga elismerte a bíróság előtt felelősségét: „Böszörményi István ökrén történt szerencsétlenség nem szántszándékkal esett, amikor a hátulsó hajtós ökörnek a lábát az ösztökével ártalmasan meghajtottam, úgy hogy az által a lábáról leesett.”²³⁶

Hasonló eset fordult elő Tóth András és Fazekas Péter között. Fazekas állítása szerint egy köből búza vetés elnyomtatására odaadta lovait Tóth Andrásnak. Ez idő alatt „egy jó ötödű kanca lovam az ő kegyelme keze alatt annyira megromlott, hogy attól fogva legkisebb hasznát sem vehettem.” Tóth védekezett, azt állítván, nála a lónak semmi baja sem volt, egyébként is a gazda azt vállalta, hogy ott lesz a nyomtatáskor, ezt nem tette így nem is figyelt a lovára. A bíróság végül megosztotta a kárt a felek között, mindkettőt felelősnek találván az okozott kárban. „Fazekas Péter is, hogy a lovában hiba esett oka lévén mert amint a contractusban kötelezte magát, hogy jelen léssen a nyomtatásnál, azonban nem volt. Úgy Tóth András is hibásnak találta azt, hogy a szerencsétlenség után is a hibás lovat sem vissza nem adta sem nem pihentette.”²³⁷

Ebből is kitűnik, hogy a szerződésben vállalt kötelezettséget mind a két félnek teljesítenie kellett, mert csak akkor mentesülhettek volna a felelősség alól. A kölcsönadott lovak gazdája akarta a kárt adósán behajtani azt állítván, hogy nyomtatáskor a két ló úgy megbetegedett, hogy az egyik megdöglött, a másikat sem lehetett használni. A lovakat kölcsönző fél azzal védekezett, hogy nála a lovaknak semmi bajuk nem volt, de ezen túl azt is állította, hogy miután visszaadta a lovakat a gazdájuknak, a gazda még két hétig azokkal a lovakkal hordatta a szalmát. A törvényszék így arra az álláspontra helyezkedett, hogy „a felperes lova nem az alperes kezénél döglött meg, és akkor amikor visszaadta, benne semmi hiba nem is látszott, sőt még ezután is két hetekig maga a felperes használta, ezért a felperes keresetétől elutasítatik.”²³⁸ Valójában ez az eset már az állatszavatosság kérdését veti fel, melynek értelmében, ha a kölcsönbe vevőnél betegszik

²³³ CsMLSz.V.A.102.b/1.145/1772.

²³⁴ SZLEMENICS: III.164.

²³⁵ CsMLSz.V.A.102.b/1.145/1772.

²³⁶ CsMLSz.V.A.102.b/3.647/1793.

²³⁷ CsMLSz.V.A.102.b/3.664/1796.

²³⁸ CsMLSz.V.A.102.b/2.563/1792.

meg az állat, akkor őt terheli a felelősség, ha azonban a betegség a kölcsön ideje alatt nem látszott, sőt a szerződés letelte után a tulajdonos sem látta betegnek az állatot sőt használta, akkor a felelősség már a tulajdonost terhelte. Ugyancsak a felelősség kérdése vetődött fel mindazon esetekben, amikor a haszonkölcsönbe vett állat a kölcsönbe vevő féltől veszett el, vagy tőle lopták el. Ilyen esetekben a bíróság az állat becsült árát fizettette meg a kölcsönbe vevő féllel, a felelős őrzés szabályira hivatkozva.²³⁹ A felelősség kérdésének bővebb elemzése azonban túl nyúlik a kölcsönszerződés keretein. Ezért e kérdéssel nem ebben a tanulmányban foglalkozom.

Összegzésül megállapítható, hogy a kölcsönszerződés szabályait a szokásjog határozta meg a mezővárosok joggyakorlatában. A jogélet biztonságát szolgálta az a mindennapi gyakorlat, hogy az egyezségek könyvében a felek rögzítették megállapodásaikat és egymással szemben fennállt követeléseiket. A felmerülő vitákat a mezővárosok bírósága vagy ha ennek ítélete nem tetszett valamelyik peres félnek az úriszék az évszázados szokásra hivatkozva oldotta meg.

A tartási szerződés

A jobbágy-parasztság egymás között megkötött megállapodásait vizsgálva, olyan szerződési típus található ezek között, mely a mai jogrendszerünkben ugyan teljesen elfogadott, a késő rendi magánjogunk irodalma azonban említést sem tesz róla. Ez a szerződési forma a tartási szerződés. A szerződési típus meglétét egyértelműen igazolják a mezővárosokban található egyezségek könyvei. A XVIII/XIX. században meglévő erős családi kötelékek és a családtagok között fennálló jogok és kötelezettségek kölcsönös biztosítása tette lehetővé, hogy az idős, magatehetetlen szülők ellátásáról, tartásáról majd pedig eltemettetésükről gyermekeik illetve unokáik gondoskodtak. A tartási kötelezettség elsődlegesen a rendi magánjogban meglévő özvegyi és hajadoni jog révén ismert, melynek keretében az özvegyen maradt édesanyát, az árván maradt leányokat az örökösöknek kellett eltartani (Szt. István II.24.; HK. I.92., 98.). Mi történt akkor, ha egyedülálló, öregségükben megélhetésükről már gondoskodni nem tudó, gyermektelen emberekről volt szó?

„Öreg Sándor István örökből tartott leánya férjével Kármán Mihállyal oly egyezségre lépett, mivel felesége már megholt, itt helyben pedig olyan gyermeke nem volna, akinek gondviselésére bízathatna.”²⁴⁰ Ilyen és ehhez hasonló esetekben a parasztemberek megkísérelték biztosítani maguk számára a tisztas öregséget, s valakivel, akiben megbíztak olyan szerződést kötöttek, melynek révén táplálásuk, gondozásuk halálukig biztosítva volt, mindezért cserébe pedig rendszerint még meglévő kevés vagyonukat adták át az eltartást vállaló fél számára.

„Szűcs Nagy Jakab elmaradott özvegye a 3. tizedben fekvő házát, melytől már három esztendő olta sem az urbarialis szolgálatot meg nem teheti, sem portiót és adót meg nem fizethet, hanem minden ebbéli terheket az említett idő olta veje Berezvai István viseli, ugyanezen tekintetből érdekelt Berezvai Istvánnak visszavehetetlenül általadta és inscribálta oly feltétel mellett, hogy abban holta napjáig állandó lakást engedjen.”²⁴¹ Miután e szokást ténylegesen az élet mindennapi nehézségei alakították ki, a szerződés

²³⁹ CsMLSz. V. A. 102. b/3. 679/1797.

²⁴⁰ CsMLSz. V. 102. o. I. 1813. december 2.

²⁴¹ CsMLSz. V. 102. o. I.

tartalmát mindig a felek határozták meg. Nincs bizonyíték arra, hogy az egyezséget írásba kellett volna foglalni. Ugyanakkor, ha a gondozásért az eltartott vagyoni értékkel bíró jószágot adott át, éppen a tulajdonátruházás miatt, a felek a megállapodásaikat az egyezségek könyvébe bejegyeztették. Így legalább bizonyítékkal is rendelkeztek a felek arra az esetre, ha később valamelyik fél meggondolta volna magát, vagy az elvállalt terhet, kötelezettséget valamelyik megszegte volna és ezért a szerződést fel akarták volna bontani.

Miután az özvegyi jog ismert a jobbágy-paraszttság körében is, azt várnánk, hogy elsődlegesen egyedülálló, idős férfiak kötöttek eltartási szerződést. Az egyezségek könyvébe bejegyeztetett megállapodásokból ugyanakkor az látszik, hogy férfiak és nők, sőt idős házaspárok is éltek ezzel a lehetőséggel, különösen akkor, ha valamilyen jószáguk, házuk, szőlőjük, esetleg urbáriális telkük volt, melyek gondozására, művelésére már nem voltak képesek. Az özvegyi jog meglepte sem zárta ki, hogy egyedül élő nők kössenek tartási szerződést, ahogy tette Székely István hitvese,²⁴² vagy ahogy az Tresminer Ignácné esetében is történt.²⁴³ A fennmaradt tartásra irányuló szerződések azt bizonyítják, hogy az egyedül maradt idős emberek unokáikkal, vejeikkel²⁴⁴, örökbefogadott²⁴⁵ vagy mostoha gyermekkel,²⁴⁶ végső soron idegennel²⁴⁷ kötötték meg ezeket a szerződéseket.

A tartási szerződés lényegéből következett, hogy az eltartó az idős ember holtáig való tartását, azaz élelemmel, ruházattal való ellátását vállalta és biztosította a „fedelet a feje fölött”. Ennek a kötelezettségnek a megfogalmazása lehetett rendkívül egyszerű: „unokám férje ezután gondomat viselje és tartson”,²⁴⁸ „holtig tisztességesen élelmemről gondoskodni tartozzon”,²⁴⁹ „haláláig való hűséges gondját viselik és más szükségére is gondot viselnek”²⁵⁰ „engemet szükség esetében holtomig megbecsüljön és gondomat viselje.”²⁵¹

Történhetett a kötelezettségek meghatározása részletesebben is, ahogy azt özv. Varga Andrásné valamint veje és leánya tette: „ha magam tehetetlenségéből el nem élhetek, más gondviselése alá nem bocsát, holtom napjáig becsületesen táplál, gondomat viseli.”²⁵²

A megállapodások szövegéből egyértelműen megállapítható, hogy a tartási szerződés következtében az eltartó egyik alapvető kötelezettségévé vált az *eltartott hűséges gondozása és élelmének biztosítása*. Az eltartott szempontjából ez azt jelentette, hogy az eltartott a vele megegyezésre lépőkkel közös háztartásban élt. Arra, hogy a szerződésekben megfogalmazott ellátás pontosan mit jelentett, a mindennapi élelem biztosítását-e, vagy ha még magát jobban bírta az eltartott az évi megélhetéshez szükséges kenyérhez való gabona és más élelmiszer biztosítását-e, csak másodlagos forrásokból következtet-

²⁴² CsMLSz. V.102.o.1.1826.

²⁴³ CsMLM V. A.101. b/1. 1806. január 14.

²⁴⁴ CsMLSz. V.A.102.b/2. 517/1791; CsMLSz. V. 102.o.1. 1826. november 18.; CsMLSz. V. 102.o.1. 1828; CsMLM V.A.101.b/1. 1806. január 14.

²⁴⁵ CsMLSz V.102.o.1. 1813. december 2.

²⁴⁶ CsMLSz V.102.o.1. 1815. október 16.; CsMLSz V.102.o.1. 1826. február 22.; CsMLM V.A.101.b.1. 1805. július 9.

²⁴⁷ BKML. IV A.1504/u.1. 1761. május 28.; 1761. július 6.; CsMLSz V. 102.o.1. 1815.október 16.

²⁴⁸ CsMLSz V.102.o.1.1815. január 7.

²⁴⁹ CsMLSz V.102.o.1. 1815. december 16.

²⁵⁰ CsMLSz V.102.o.1. 1813. december 2.

²⁵¹ CsMLSz V.102.o.1. 1828. november 18.

²⁵² CsMLSz V.102.o.1. 1828. Mindszent hava 25.

hetünk. Ha már magatehetetlen öreg ember volt az eltartott, akkor a napi élelmet kellett biztosítani, ha még képes volt magát ellátni, akkor hasonlóan az özvegyi jog biztosításához, járadék formájában, évente, esetleg félévente járó, meghatározott mennyiségű enni-valóról kellett az eltartónak gondoskodnia.

Az eltartó másik kötelezettsége a *megfelelő lakás biztosítása* volt az eltartott számára. Ez kétféleképpen történhetett. Vagy az eltartó a saját házához vette az öreget és abban biztosították a lakhatást, ez a megoldás szinte alig fordult elő, vagy az eltartott rendelkezett saját házzal, melynek tulajdonjogát ruházta át az eltartás fejében az eltartóra: „mint édesanya a magam házában holtig maradok, a más házára ne szoruljak.”²⁵³ Borza Ádám kötelezi magát, „hogy ör. Veres Gergelyt a maga önnön házában becsületesen tartja.”²⁵⁴

Az eltartó további kötelezettsége volt, bár ezt ritkábban vették be szövegszerűen a szerződés szövegébe, az *eltartott eltemetése*. Ha ez mégis megtörtént, akkor azt a következő módon teheték meg: „ha Isten ez életből kiszólít, az említett vöm engemet illendő módon eltakarítat”;²⁵⁵ „holtáig gondját viseli úgy egészségben, mint beteg korában és el is temeteti.”²⁵⁶

Az eltartók ellenszolgáltatásra tartottak igényt mindazon teljesített kötelezettségekért, melyeket a szerződésben magukra vállaltak. Leggyakoribb volt, hogy az eltartott az élete végéig való gondoskodásért a házát, esetleg más meglévő vagyonát, mint pl. szőlőjét ígérte, vagy ténylegesen át is adta eltartójának. Éppen ezért, mert az eltartási szerződés mögött gyakran ingatlanátruházás húzódott meg, kerültek bejegyzésre ezek a szerződések az egyezségek könyvébe.

Így tette ezt özv. Nagy György Istvánné, aki „megélemedett állapotjában, táplálás és gondviselés nélkül szűkölködve, azon házát, mely Szabó András és Kocsis Mihály szomszédságában vagyon egész ház derékka, portával és istállójával egyetemben, minden kifogás nélkül egészen eladta örök áron 54 forinton Józsa Istvánnak, feleségének és maradékinak, magokra vállalván ezek, azon házban való elszenvedését, eledellel való táplálását, tisztességes eltakarításokat, egészségben, betegségben leendő szükséges gondviselésemet.”²⁵⁷ Hasonló megállapodásra jutott Tarcsik István és Kolni Mihály is, amikor Tarcsik arra hivatkozva, hogy „öreg, erőtlen állapotom miatt az ház birtokára elégtelennek érezvén magamat, Kolni Mihály mostoha fiammal, oly egyezségre léptem, hogy a 3. tizedben lévő házat, a hozzá tartozó épületekkel együtt örökös jussal által engedem bírásába oly feltétellel, hogy nekem holtig való csendes lakást engedjen feleségemmel egyetemben a házban”.²⁵⁸ Sándor István örökből tartott leányával és annak férjével egyezett meg úgy, hogy „hűséges gondviselésemet a 4. tizedben lévő tulajdon szerzemény házam örökösön és megmásolhatatlanul általadom.”²⁵⁹ Makón Egri Mihály „házát mostoha fiának által adja, aki ígéri, hogy őt holtáiglan abban a házban tisztességesen eltartja, ha szinte egy pénzt nem kereshetne is.”²⁶⁰

A fenti példák jól tükrözik, hogy mind a XVIII. században, mind a XIX. század első felében bevett gyakorlat volt a mezővárosokban, hogy azok az emberek, akik idős ko-

²⁵³ CsMLSz V.102.o.1.1828. Mindszent hava 25.

²⁵⁴ CsMLSz V.102.o.1. 1826. március 6.

²⁵⁵ CsMLM V.A.101.b/1. 1805. július 9.

²⁵⁶ CsMLSz V.102.o.1.1828. Mindszent hava 25.

²⁵⁷ BKML. IV.A..1504/u.i 1761. május 28.

²⁵⁸ CsMLSz V.102.o.1.1815. október 16.

²⁵⁹ CsMLSz V.102.o.1.1813. december 2.

²⁶⁰ CsMLM V.A. 101.b/1. 1805. július 9.

rukban házukkal törődni már nem tudtak, az ezután fizetendő adót képtelenek voltak teljesíteni, a tartásért és a gondozásért cserébe a birtokukban lévő házat adták át eltartó-juknak. A házért cserébe vagy csak a holtig való tartást kötötték ki, vagy valamilyen vételárat is. Ez a joggyakorlat arra is jó példa, hogy a jobbágy-paraszság tulajdoni- és birtokviszonyairól pontosabb ismereteket kapjunk. Mivel a tartásra irányuló megegyezések mögött ingatlan átruházása is meghúzódott, ez a szerződési típus is bizonyítja, hogy a jobbágyság szélesebb rendelkezési joggal bírt az általa használt ingatlanok vonatkozásában. Az eltartás, mint szükséges indok jelent meg ezekben a megállapodásokban. Ugyanakkor ezeknek a megállapodásoknak is meg kellett felelniük azoknak a feltételeknek, amelyeket az adás-vétel kapcsán már említettem.

A lakóházon kívül az eltartó az eltartott más ingatlanára is szert tehetett. Mostoha apja tartását Füleki Ferenc úgy vállalta, „hogy mostani lakóházát, két fertály földjét mostoha fiának örökösön általadja, ezért a szívességért holtig tartani, táplálni, ápolni, gondját viselni magát kötelezte.”²⁶¹ Ebben a szerződési szövegben a lakóházon kívül két fertály szállásföldről is szó esik, mely még inkább bizonyítja azt, hogy a dél-alföldi mezővárosokban a jobbágy-paraszság sajátos korlátozott tulajdonnal rendelkezett.

Ami a tartási szerződésekben szembetűnő az az, hogy a szomszédok elővásárlási jogára nem történik utalás. Ezért mondhatjuk azt, hogy ha a tartási szerződés mögött tulajdonátruházás húzódott is meg, ez mégsem tekinthető adás-vételnek, mert a szerződés alapvető jellegét az idős, beteg ember ellátása határozta meg. Ezért a felvállalt kötelezettségért kapta meg az eltartott ingatlanának használatát. Ez az a lényegi elem, amely elhatárolja az olyan adás-vételi szerződéstől, amelyben az eladó lakhatási jogát kötötték ki. A tartásban megnyilvánuló járadék jellege is megjelenik néhány megállapodásban, amikor az eltartott azt kérte, hogy „a Nagyhegyben, három pásztában, 150 útból álló szőlőjét örökösön általadja”, tartásért és gondozásért, valamint „az esztendőnként a szőlő terméséből az öreg szükségére és tetszésére két akó törkölyös mustot fog kiszolgáltatni.”²⁶²

Ugyancsak a járadék jellegű kötelezettség domborodik ki a következő egyezségben is: „Zeke János 3/8 sessio urbáialis földjét és a tanyai épületeket örökösön általadja Bazsó Istvánnak és maradékainak [...] úgy, hogy míg Zeke János és hitvese Bazsó Ilona életben lesznek, ezen földön természetendő minden növényeknek, ide értvén a szénát is egyharmad részét magok erején és költségén feltakarítva, Zeke Jánosnak legkisebb terhe nélkül kezébe szolgáltatják.”²⁶³

A jobbágy-paraszság körében meglévő közszerzeményi vagyon is megjelenik a tartási szerződésekben.

Pólya Andrásné valamint leánya és annak férje között jött létre egy olyan megállapodás, melynek tanúsága szerint, az özvegy férjével együtt kereste a házat, melynek fele része a férj örökösét, azaz leányát illette, a másik fele pedig az özvegy feleség tulajdonában maradt. Az özvegy kötelezte magát, hogy „azt a házat, melyet férjemmel együtt kerestem édes leányomnak és az ő férjének, édes vömnek, Nyíri Istvánnak oly feltétel mellett által adom, birtokába bocsátom és az ő nevét aláírtni akarom, hogy ezen ház felében teljes birtok jussomat holtom napjáig fenntartom, hogy afelett mindenkoron szabad tetszésem szerint rendelkezhessek. A másik felének pedig állandó és teljes birtokába engedem, oly kötelezéssel, hogy engem szükség esetében holtomig megbecsüljön,

²⁶¹ CsMLSz V.102.o.1.1826. február 22.

²⁶² CsMLSz V.102.o.1. 1826. március 6.

²⁶³ CsMLSz. V.102. o.1 1826. Karácsony hava 28.

gondomat viselje és a vőm is kinek a ház felét leányom netalán maradék nélkül lehető kimúlása esetére ezennel által valloam, táplálásomra és gondviselésemre a fent írt módon kötelezem.”²⁶⁴ E megállapodásban nem az a fontos, hogy az özvegy feleség a leányát és annak férjét a ház fele birtokába beengedte és tulajdoni jogukat is bejegyeztette, hiszen az az öröklési szabályoknak így felelt meg, hanem az, hogy az őt megillető közszerzeményi vagyon fele részét ígéri leányának és vejének, ha őt haláláig eltartják. Tulajdonképpen még egy „fenyegetést” is beleírat az özvegy a megállapodásba, amikor a ház fele részére a szabad rendelkezési jogát fenntartja, mintegy azt mondva, ha nem gondoztok hűségesen idegennek adom a házamat.

Ennél is sajátosabb megegyezést jegyeztetett be Varga Andrásné és veje Gyarmati Pál. Férje halála után az özvegyasszonyé lett a lakóház, melyet 500 forintba becsültek. Ezt az értéket tudomásul véve, a vő kötelezte magát anyósa eltartására, biztosította, hogy holtáig a házban lakhat, sőt gondoskodik eltemettetéséről is. Az özvegy asszonynak azonban volt egy vele együtt élő másik leánya, aki szintén özvegy volt. Gyarmati Pál azt is vállalta, hogy anyósa halála után a ház értékének felét, azaz 250 forintot kifizeti sógornőjének, addig viszont anyósával együtt eltartja, sőt ha a sógorasszony özvegyiségben maradt volna, „amíg élek és férjem nevét viselem halálomig özvegy leányom vélem lakhasson, holtom után hat évig lakást kapjon vőmtől, ha holtom után is özvegy és hat esztendőket eltelvén, vőm és gyermekei e háztól el ne tiltsák, sőt gondját viseljék. Ha viszont vőm tartására szorulnék, özvegy leányom a maga táplálásáról gondoskodik.”²⁶⁵ Valójában Gyarmati Pál a házért elvállalta anyósának, sőt sógornőjének az eltartását is addig az ideig, amíg özvegyen maradnak.

A mezővárosok lakói között az is előfordulhatott, hogy nem volt ingatlan jószág, amit a gondozásért cserébe lehetett volna adni. Ilyen esetben valamilyen csekély összeget, pénzt adott az eltartott az eltartójának, mintegy megvásárolta a tartást. „ör. Borzi Mihály 50 forintot oly formán adtam által unokám férjének Bölcskei Molnár Istvánnak, hogy ezután gondomat viselje és tartson.”²⁶⁶

Természetesen a nagy békességben és egyetértésben megkötött egyezségek ellenére az eltartó és az eltartott között gyakran robbant ki veszekedés, mely azzal is végződhetett, hogy a felek az egyezséget felbontották. A törvényszék ilyenkor mindig azt vizsgálta, megszegte-e valamelyik fél a vállalt kötelezettségét? Az eltartó gondoskodott-e az idős ember ellátásáról, az eltartott békességben tűrte-e a házába befogadott másik embert? Ilyen veszekedés elsimítására vállalkozott a törvényszék, amikor Szalatsi Tamás a vejével való szerződés felbontását követelte. A felperes azt állította, hogy megállapodásuk értelmében „házamba fogadtam és egész gazdaságomat 5 lovat, 23 sertést, kocsit, gazdasághoz tartozó minden körülöttem lévő szerszámot becsü szerint neki adtam oly conditio alatt, hogy ha a gazdaságot gyarapítja a szaporulat legyen az övé, csak a tőkét tartsa meg, a jószág használatából engem tartson, házamban csendesen szenvedjen.” Mindezt azonban a vő nem tartja be, sőt prédálja a javakat, ezért a megállapodás felbontását kérte a felperes, mondván a veje adjon neki mindent vissza. A vő elismeri, hogy olyan megállapodást kötöttek, amit az apósa előterjesztett, csak hogy ezért a megállapodásért Túrkevényi lévő gazdaságát eladta, így jött Szentesre, viszont az apósa nemcsak a tőkét csökkenti, hanem a szaporulatot is eladja, melyből semmit nem ad vejének. A törvényszék bizonyítottan látta, hogy az öreg Szalatsi Ferenc nem tartotta magát a

²⁶⁴ CsMLSz V.102.o.l. 1826. november 18.

²⁶⁵ CsMLSz V.102.o.l. 1828. Mindszent hava 25.

²⁶⁶ CsMLSz V.102.o.l. 1815. június 7.

megállapodáshoz, ezért „törvényesen kényszerítették Vasvári Andrást a házban megszenvedni, annyival is inkább, mivel Vasvári most is kötelezi magát, hogy az egyezség szerint el fogja sorsához képest holtig tartani.”²⁶⁷

Míndezek után meg kell jegyezni, hogy a tartásra vonatkozó kikötéseket az adásvételi szerződések is tartalmazták. Az azonban további vizsgálatot igényel, hogy ezek a megállapodások feltételhez kötött adásvételnek tekinthetők-e vagy eltartási szerződéseknek. E kérdés indokoltságát bizonyítja a következő szerződés, melyben Nagy Györgyné „azon házát, melyet első férjével szerzett eladta vejinek Szalai Istvánnak és azon első férjétől való leányának Kis Annának minden épületestül, rész szerént ajándékon, rész szerént 40 forinton, s egyszer-másszor tőlük felvett pénzért, oly conditiokkal, hogy Szt. György napig velek lakik azon házban, sőt ha egymást eltűrhetik, annak utána is megszenvedik a vevők, de szorosan magokat nem kötelezik.”²⁶⁸ E megállapodás rejt magában egy bizonyos tartási kötelezettséget, ugyanakkor a felek lehetőséget adtak maguknak arra vonatkozóan is, hogy ha egymást elviselni nem tudták volna, békében elváljanak útjaik. Hasonló egyezséget kötött egymással özv. Kapros Szabó Jánosné Szabó Istvánnal. Az özvegy „élemedett idejéhez és erőtlenségéhez képest sem házat nem tarthatván sem szőleire gondot nem viselhetvén, mind házát, mind szőleit eladta örök-kepén és ahhoz semmi just fenn nem tartván Szabó Istvánnak 500 forinton. Úgy mindazonáltal, hogy a pitvar mellett rekesztett egy kis szobácskában ötet holtáig tartozik a vevő fél elszenvedni. Nemkülönbén Rideg Baranyi Gyurkát is ugyan holtáig azon háznál tartózkodni ne tiltsa és egy tehénnek való helyet is engedni ne sajnáljon.”²⁶⁹ Az egyezség szövegezéséből egyértelműen kitűnik, hogy a ház és a szőlő tulajdonjogának átruházása a megegyezéskor megtörtént, azt az eladó a szokásjogi normák szerint bejegyeztette, vállalva a „*nil juris*” záradék következményeit is. Ugyanakkor látható, hogy az eladó fenntartott magának egy kis szobát, és élelmére egy tehénnek tartására való helyet. A vevő tehát nem tartozott ellátni az özvegyasszonyt, csak köteles volt eltűrni, hogy ott lakjon. Ezzel lakáshasználati jogot kötöttek ki az eladónak. Egy másik megállapodásban ugyancsak az özvegy adta el „az eleiről maradt házat örökösen 100 forintért, úgy hogy a vevő holtáig békében ott lakni engedje a kis szobában, fűtésre is gondja legyen.”²⁷⁰

Azt a kérdést, hogy tartási szerződésről vagy feltételhez kötött adásvételről van-e szó elsősorban az dönti el, hogy a szerződés mely tartalmi eleme dominál, a tulajdonátruházás-e vagy a tartási kötelezettség? Ebben a vonatkozásban a tulajdonjog átszállása nem elsődleges szempont, mivel a korabeli szabályok értelmében, minden a tulajdon használatával kapcsolatos megegyezéshez szükség volt a földesúr jóváhagyására, illetve a bejegyeztetésre, mely pillanattól az ingatlan után járó terheket annak kellett teljesíteni, akit bejegyeztettek. Ha a szerződésben a fél a tartást, az ellátást, a gondozást, az eltemettetést vállalta magára elsődlegesen, akkor az tartási szerződésnek tekinthető. Ha a vevő az eladó ott lakását tűrte a szerződésben vállalt feltétel következtében, akkor az adásvételnek minősült.

²⁶⁷ CsMLSz V.A.102.b/2.517/1791.

²⁶⁸ BKML. IV.A.1504/u.1. 1768. november 17.

²⁶⁹ BKML IV.A.1504/u.1. 1761. július 6.

²⁷⁰ BKML. IV.A.1504/u.1 1759. november 3.

A szolgálati szerződés (locatio conductio operarum)

A mezővárosok jobbágy-paraszsága körében gyakran előforduló szerződési típus volt a szolgálati szerződés, melyet e közösségekben elsősorban a gazdák kötöttek állataik őrzése végett a pásztorokkal, de hasonló szerződéseket kötöttek a mesterek inasaikkal a gazdák a molnárokkal. E szerződéseket általában egy évre kötötték,²⁷¹ mely idő alatt a szolgálatot vállaló köteles volt a megállapodásban kikötött munkát elvégezni, a béresnek kötelesek voltak a reájuk bízott állatokat őrizni, gondozni, esetleges belegségük esetén az állat tulajdonosát értesíteni. Ha az állatok elvesztek, vagy ellopták azokat, a béres köteles volt azonnal a keresésére indulni, ezzel egyidőben értesítenie kellett a gazdát is. Mivel az állatokat a béres őrzésére bízták, az állatokban vétkeken okozott kárért a béres felelősséggel tartozott. Ezért a munkáért a munkaadó gazda a szokásjog által szabályozott bért, ruhát, egy évre elegendő élelmet kellett, hogy biztosítson.

A szerződéseket általában szóban kötötték, kivéve, ha a mezőváros fogadta szolgálatába a bérest, mert a város, mint munkaadó mindig bejegyeztette a megállapodást az egyezségei könyvébe. E bejegyzésekből ismerjük, hogy egy évi szolgálatért milyen ellenszolgáltatással tartozott a gazda. „Dékány Gergely Balázs Mihály bíró úr és Jenei Mihály esküdt bíró úr által város részére öreg béresnek megállítatott esztendeig mostani Szt. György naptól fogva léssen bére: készpénz 100 forint, egy mázsa szalonna, egy mázsa só, két pár új csizma, egy köből búza vetés a maga magjából, egy köből árpa vetés a maga magjából, tíz köből búza kenyérnek való, három köből árpa kenyérnek való.”²⁷² Egy gyermek éves szolgálatának bére természetesen kevesebb volt, hiszen felelőssége is kisebb volt, mint az öreg béresnek: „a fiú egy esztendeig való bére szegődség szerint volt 4 forint, egy egész ruha, lábbeli bakancs, egy harmadfűre való üsző, egy marha teletetésére egy kocsi szalma, egy véka kendermag.”²⁷³ A bér nagysága akár pénzben, akár természetben fizetődött, mindig a felek akaratától függött és teljes egészében csak akkor járt, ha a szolgálati időt kitöltötték.

Borsos István Grétsi István 9 sertését makkoltatni elvállalta 1790-ben Szt. Mihály naptól Szent György napig, azaz hét hónapra, mely szolgálatért Grétsi előre fizetett neki 20 forint 15 krajcárt. Borsos azonban csak három hónapig makkoltatott, ezért a munkaadó az el nem végzett négy hónapi makkoltatásért járó pénzt visszakövetelte. A városi törvényszék is jogosnak ítélte a gazda követelését, sőt azt is kimondta, hogy „ha Grétsi István sertéseire többet költött maga szenvedje.”²⁷⁴ Miután a szolga szegte meg a szerződést, neki kellett azt a kárt viselnie, ami az esetleges többletköltségből adódott. Szintén a szerződés idejének ki nem töltésével vádolta meg a gazda Csekei Mihály béres szolgát, aki hét hónapot szolgált. Miután gazdája a munkáját rossznak és haszontalannak mondta, ott hagyta, amiért gazdája nem fizette ki a megállapodott bért. A törvényszék ítélete szerint: „a világ előtt ismeretes igazság az, hogy Csekei Mihály csendes dolgú, eképpen dorgálásra érdemes, arravaló nézve, mint bevételt törvény az gazdánál: hagyott szolgának semmi bére. Elégedjen meg, ami fizetést felvett.”²⁷⁵ Ha tehát a béres a megegyezett szolgálati idő előtt ott hagyta gazdáját, ha jó munkát végzett, az elvégzett időre járó bérét megkapta, ha viszont munkájában bizonyítottan hibát találtak, a gazdá-

²⁷¹ Czövek I. II.571.: 1723:66.tc.

²⁷² CsMLM V.A.101. b/2 1808. április 18.

²⁷³ CsMLSz V.A.102.b/4. 805/1800.

²⁷⁴ CsMLSz V.A.102.b/2. 509/1791.

²⁷⁵ CsMLSz V.A.102.b/1. 273/1778.

nak jogában állt a kialakult bér kifizetését megtagadni. Makó városában bevett szokás volt, hogy ha a béres idő előtt felmondta a szolgáltatást a teljesített szolgáltatásért kiadott járandóságot a gazdák bejegyeztették a mindennapok jegyzőkönyvébe, így hárítva el maguktól az esetleges pereskedéseket.²⁷⁶

A *béresek feladatai és kötelezettségei* a fennmaradt peres iratokból állapíthatók meg. 1784-ben az egyik mezővárosi törvényszék az ítéletében a következőket mondta: „mindenütt bevett törvény az, hogy az öreg béresnek áll az, hogy a gondviselése alá adatott jószágának gondját viselje és ha kár történik, arról felelni avagy adózni köteles.”²⁷⁷ Az iratokban olvasható „gondját viselje” kifejezés az *állatok őrzését és gondozását* jelentette. Ennek mikéntjét az akkori szokásjogi normák határozták meg. „Kabai András [béres] tanúi letett hitek után vallják, hogy Kabai Jenik úr marháit mindenkor istállóban, elegendő takarmánnyal táplálván jól teleltette.”²⁷⁸ Ha a szolga teljesítette a vállalt munkát, akkor a gazda köteles volt a kialakult bért megfizetni. Kállai György szolgálgegy azért fordult a törvényszékhez, mert 1782-ben Korona Mihály szolgálatába állt, és gazdája a Szt. György naptól új esztendő napig megígért béréből egy nyári malacot, 3 forintot és 36 krajcárt elfogott. A gazda cselekedetét azzal indokolta, hogy a legény az elvállalt nádvágásban sokat henyélt és az időt vesztegette. Miután a bíróság a gazdának tanúkkal bizonyított állítását fogadta el, indokoltnak tartotta, hogy a gazda a legény béréből 3 forintot visszatartott. Ugyanakkor „a bérben ígért nyári malacot, nem különben három napi betegséggért elfogott 36 krajcárt törvénytelennek lenni találta”²⁷⁹ és ennek megfizetésére kötelezte a gazdát. A szolga betegségét nem lehetett a terhére róni, szándékos mulasztását, henyélését azonban igen, ezért a megalkudott járadék egy meghatározott részét köteles volt a gazda teljesíteni.

A szokásjogi szabályok szerint az állatok gondviselésének kötelezettségébe a *gazda értesítése* is beletartozott, ha az állat megbetegedett vagy elveszett, miközben az állat keresésére is kellett indulni. Azt is mondhatnánk, kárenyhítési kötelezettsége volt a szolgának. Ha az állat még azelőtt megdöglött, hogy megtalálták volna, vagy a gyógyítását elkezdheték volna, a béres köteles volt az elhullott állat bőrét megőrizni, mert ezzel mentesíthette magát azon vád alól, hogy esetleg ő lopta el az állatot, vagy közreműködött az állat elvesztésében. A legtöbb vita a gazdák és béreseik között éppen az állatokban esett kár és annak megtérítése miatt keletkezett.

Kunos András gulyás ártatlanságát azzal tudta bizonyítani, hogy „a marháinknak nagydöge lévén, valósággal a maga dögiben veszett el, melyet a Tarján József csikósbojtár által a disznóhalom eriben a kosok között megtalált egy darab bőre valósággal bizonyítja, s hogy az Korsós Mihálynak [a gazda] üszeje volt, annak bal combján volt billeg most is látható betűje bizonyít.”²⁸⁰ A bíróság elegendőnek tartotta, hogy a gulyás az elhullott állat bőrét felmutatta, s a gazda keresetét, melyben a megdöglött állat árát követelte elutasította. Ugyancsak elutasította a törvényszék annak a gazdának a keresetét bérese ellen, akinek egyik bikáját megsebesítették. A béres azért menekülhetett meg a kártalanítási kötelezettség alól, mert a bíróság bizonyítottan látta, hogy a bikát ért „szerencsétlen szúrás vagy vágás éjjel történt, oly időben, amikor majd lehetetlen oly kemény és szilaj állatot akol nélkül megőrizni, sőt az éjjeli vigyázásra parancsolatja [a

²⁷⁶ CsMLM V.A.101. 1805.

²⁷⁷ CsMLSz V.A.102.b/2.414/1784.

²⁷⁸ CsMLSz V.A.102.b/1.284/1778.

²⁷⁹ CsMLSz V.A.102.b/2. 402/1784.

²⁸⁰ CsMLSz V.A.102.b/2. 582/1793.

béresnek] nem volt, neki vétkeül tulajdonítani nem lehet.”²⁸¹ Lehetetlen dolog teljesítését a szokásjog sem kívánta meg.

A béres gondos magatartásának példáját mutatja az az eset is, amikor a béres észrevette, hogy az egyik ökror beteg, kicsapta azt a szénáskertbe, abban bízva, hogy ott javul az állapota, bár gazdáját elmulasztotta értesíteni. Éjjel azonban megdöglött az állat. A gazda követelte annak az árát. A törvényszék figyelembe vette ugyan, „hogy a béres vétkesnek láttatik, hogy eleve hírt nem adott gazdájának ökre betegségéről, de mivel a gazda maga is tapasztalta az állat elcsüggedését és arról rendelkezést nem tett, a béres pedig oly reménységgel vetette az ökröt a szénáskertbe, hogy meggyógyul,”²⁸² a bérest a kereset alól felszabadították. Nemcsak a béreseket terhelte az a kötelezettség, hogy gondját viseljék a rájuk bízott állatoknak, hanem a gazda is köteles volt figyelni állataira, s ha szükségesnek bizonyult a béreseket figyelmeztetnie kellett. Így a béresnek azt a hibáját, hogy elmulasztotta értesíteni a gazdát nem tekintette olyan jelentőségűnek, amely meghaladta volna a gazda kötelezettségét. Szintén a gazda gondatlansága bizonyosodott be akkor, amikor a legelőről hazahajtott tehenek között Somodi Szabó Mihály nem találta saját tehenét, s elveszéséről csak öt nappal később értesítette számadóbojtárját. A törvényszék természetesen elutasította bojtára ellen benyújtott keresetét.²⁸³ A gazda gondatlanságának megállapítása miatt mentesült a kártalanítási kötelezettség alól Almádi Mihály béres, kinek őrzése alól egy méneses ló és egy tehén veszett el. A béres saját menségére azt hozta fel, hogy a „ló heverő és méneses lévén, magában, nyűgben nem maradhatott. A marhára is gondja volt, de azok Derekegyházára a gróf Károlyi legelőre voltak beszoktatva, azok a szentesi gazdák legelőjén nem maradhattak meg. Éjszaka, havas esőben az egyik marha elszakadt, mivel a gazda éjfél tájban parancsolta a legelőre való kihajtást.”²⁸⁴ A béres azt is bevallotta, hogy mivel a gazda nappal, az esőben istállót építtetett, éjszaka a marhát őriztette, amikor a havaseső esett a béres bement a szállásra megszárfkozni. A béres minden állítását bizonyítani tudta, ezért a bíróság a gazdát marasztalta el: „mivel marháját cselédjének veszedelmével éjszakának idején, havasesőben, tilalmas pusztára hajtani nem tartozott volna, [...] ezért bérese letartóztatta bérét fizesse meg.”²⁸⁵

A fentebbi esetek azt bizonyítják, hogy a mezővárosi joggyakorlat mindig vizsgálta a gazda magatartását is, elkövetett-e mindent állatai egészségéért, azaz a jó gazda gondosságát kellett bizonyítaniuk, ha cselédjeikkel szemben követeléseiket érvényesíteni akarták.

Más volt a helyzet ha a béres elismerte gondatlanságát, vagy azt tagadta ugyan, de bebizonyosodott, hogy vétkes magatartása miatt keletkezett kár, akkor annak megtérítésére kötelezte a törvényszék. Fehér András panaszolta Szabó Gergely gulyásának gondatlanságát, mivel a „gondviselésé alá ajánlotta egy negyedfü üszőjét, mely keze alól elveszett, s mivel azt előadni nem tudta, kéri az üsző árát.”²⁸⁶ A törvényszék ezt megítélte.

A béresnek az értesítési kötelezettsége világosan kitetszik a következő esetből. Négyesi János 1793-ban vásárolt egy fias tehenet és azt „a réten lakó marhák közé haj-

²⁸¹ CsMLSz V.A.102.b/2. 465/1790.

²⁸² CsMLSz V.A.102.b/1. 272/1778.

²⁸³ CsMLSz V.A.102.b/2. 533/1792.

²⁸⁴ CsMLSz V.A.102.b/2.413/1784.

²⁸⁵ CsMLSz V.A.102.b/2.413/1784.

²⁸⁶ CsMLSz V.A.102.b/3 719/1798.

totta Fábán Miska eleibe.” Juhász Jakab bérését pedig kiküldte a rétre, hogy az ökröket hajtsa haza. Juhász azonban kinn maradt a réten és Fábán Miskát küldte haza az ökrökkel. Eközben a fias tehén elveszett, de csak a hatodik napon értesítette gazdáját. A törvényszék ítélete egyértelmű: „Juhász Jakab az ökrök hazahajtására nem pedig az egyéb marhák őrzésére küldetett ki a rétre. Ha az őrzést és a számadást önként magára vállalta, az elveszett tehénért hasonló más tehenet adni köteleztetik, annyival is inkább, minthogy azon tehennek elvesztét hatod napra adta tudtára a gazdájának.”²⁸⁷ Ehhez hasonlóan ítélte meg a törvényszék Szigeti Mihály tehéncsordás magatartását egy elveszett üsző esetében. Kajvera Kis Istvánnak volt egy üszője, mely csavargott; hol Szalai György marhái között találták, hol a szállásra történő kihajtáskor Kuti Ferenc marhái közé ment. Amikor Kuti cselédje az idegen földről el akarta hajtani az állatot Kajvera csordása azt mondta ne zavarják el, nem vész az el. Egyik nap az üsző mégis elveszett. A csordás ugyan azonnal a keresésére indult, sőt a gazdát is értesítette, de az üsző nem lett meg. A törvényszék arra támaszkodva, hogy többen is állították, hogy a csordás azt mondta ne zavarják el, nem veszik az el, „az üsző gondviselését és a számadást magára vállalta, szenvedje az üsző árának a felét.” A gazdát pedig a kár másik felének elviselésére kötelezte, mivel magatartását gondatlannak értékelte, „mert tudta, hogy üszője csavarg, jobban kellett volna arra vigyázni.”²⁸⁸ Ez alkalommal a törvényszék a gazda és a béres gondatlan magatartását vetette össze, s alkalmazta ítéletében a kármegosztást.

A béres értesítési kötelezettségének egy egyedi megnyilvánulását figyelhetjük meg abban az 1762-ben keletkezett vitában, amikor a gazda marháinak teletetését vállalta magára Sós István azzal a kötelezettséggel, hogy „tavaszra kelvén, midőn a barom összezeretett, híradással legyen, amikor a maga marháinak elhajtására gondolna.” A béres ezt elmulasztotta, a legelőre elhajtotta a marhákat, ahol farkas támadás következtében az egyik tehén elveszett. Az értesítés elmulasztása miatt követelte a gazda az elveszett tehén árát. A törvényszék ugyanakkor a gazda hanyagságát is megállapította, mondván „tudván az időnek kinyílását, tartozott volna maga jószágának gondviselésére gondolni, minthogy már szomszédai is készültek a marhák elhajtására.”²⁸⁹ Ebben az esetben is két gondatlan magatartás ütközött, a gazdáé, aki a jó gazda gondosságát mulasztotta el és a béresé, aki elfelejtette értesíteni a gazdát. Így most is a kármegosztás elvét alkalmazta a bíróság.

Az említett példákban is megállapítható, hogy a szolgálati szerződés keretében, melyet a béresek kötöttek a gazdákkal, az állatok a béresek *felelős őrzése* alá kerültek. Mivel a felelős őrzés szabályait is a szokásjog határozta meg, csak a törvényszéki gyakorlatból állapítható meg ennek tartalma. E felelősségi formába tartozott az állatok felügyelete, gondozása, számadás róluk, a gazda értesítése, ha az állatok megbetegedtek vagy elvesztek, ez utóbbi esetben azonnal az állat keresésére kellett indulni. Ha pedig az állat megdöglött bizonyítékként – mint fentebb már említettem – el kellett tenni a bőrért. Ezt a kötelezettséget az egyik ítéletben így fogalmazta meg a törvényszék: „régől fogva gyakoroltatott szokás az, mely törvényül is tartatik, hogy aki elébe számon adatik a jószág, az tartozzon mindenkor számot adni.”²⁹⁰

A számadási kötelezettség ténylegesen azt jelentette, hogy ha a szerződés ideje letelt, a béresnek szám szerint kellett elszámolnia a gazda felé. Kiss György kanász ezt nem

²⁸⁷ CsMLSz V.A.102.b/3. 597/1794.

²⁸⁸ CsMLSz V.A.102.b/2. 408/1784.

²⁸⁹ CsMLSz V.A.102.b/1. 9/1762.

²⁹⁰ CsMLSz V.A.102.b/1. 209/1775.

tudta megtenni, és gazdájának Sós Jánosnak adós maradt hat sertéssel. A hiányt úgy akarta pótolni, hogy a Becse István által az ő őrzésére bízott sertések alatt nevel malacokat, s majd azokból pótolja a hiányt. Okoskodásába azonban hiba csúszott, hiszen a malacok is a gazdát illették, legfeljebb a felnevelésükért kaphatott egyet-egyet közülük a kanász. Kiss György viszont a felnevelt malacok közül kettőt eleve megtartott, a többi átadta Becse Istvánnak, az adósságát viszont változatlanul nem törlesztette. Ezért a bíróság számadási kötelezettségének nem teljesítése miatt, „hibás és ravasz magatartásáért” a sertések árának megtérítésére kötelezte.²⁹¹

A felelős őrzés szabályát tükrözi a következő egyezség is, amelyben Szelecskei Mihály azt vallotta: „Pálovits Ferenc urammal, akinél 1820-ban béres voltam, gondviselésem alól ellopott ötöd magával való lovainak kára megtérítésében, oly módon egyeztünk, hogy a bérembe adott harmadfű üszőt visszaengedem 18 forintba, oly feltétellel, hogy ha az ellopott lovak megkerülnek, gazdám a 18 forintot visszafizesse.”²⁹²

A pásztorok őrzési kötelezettsége a legelő, a kutak állapotának az ellenőrzésére is kiterjedt. Róna István marháit a pápista gazdaság legelőjére hajtotta, ott azonban senki sem figyelt a kút állapotára, emiatt egy negyedfű tinó beleesett és mivel nem tudták kihúzni, bele is döglött. A törvényszék a legelőn lévő három pásztort kötelezte a kár megtérítésére, mert „a gazdaság azért fogadott barma mellé pásztorokat, hogy nem egy, nem kettő hanem több számmal őrizzék az marhákat, de a baleset idején a barom mellett csak egy bojtár volt.”²⁹³

A gazda azonnali értesítése miatt mentesült a felelősség alól Kabai András, aki teletetésre vállalta a marhákat, melyek közül egy megdöglött. A kár nem a szolga gondatlansága miatt következett be, hanem azért, mert az állat beteg lett, ahogy a tanúk állították: „belső nyavalya miatt történt, mert olyan belső része, mint a borjú tartója jött ki belőle, melynek megdagadása miatt el kellett a tehénnek vesznie.” A tehén betegségét látta a béres, „hamar hírt adott, a gazdának, menne ki, de az úr ezt halogatta, majd azt parancsolta hajsák a házához és az állat ott döglött meg.”²⁹⁴ Miután a törvényszék bizonyítottan látta, hogy a béres minden tőle telhetőt megtett, az állat nem az ő gondatlansága miatt veszett el, ezért a gazda keresetét elutasította.

Gondatlanság miatt kötelezte a bíróság kártalanításra a csordást, annak ellenére, hogy a város hadnagya is azt állította, „hogy a tehén olyan gödörbe esett, ahol nem volt könnyű megtalálni.” Csakhogy a bíróság előtt a csordás bevallotta, hogy azon a napon, amikor a tehén elveszett és megdöglött nem ment a csorda után, azaz kötelezettségét megszegte, ezért a törvényszék, „nehogy tovább is alkalmatosságot vegyen az számadása alá bírt jószágának oly gondatlannak és restül való őrzésére”²⁹⁵ a tehén árának megfizetésére kötelezte, de a tehén bőrét megtarthatta, tekintettel a város hadnagyanak állítására.

Az állatok gondozásának szükségességére hívta fel a figyelmet az az ítélet, amely kimondta, hogy „ismeretes igazság az, hogy már mostan az mezei cselédek kegyetlen és az szegény gazdák kárával keveset gondolnak, arra való nézve, jöllehet a béres nem szántsándékkal kívánt kárt tenni, büntetésül és másoknak példájára a tinóban esett kárt megfizetni köteles.”²⁹⁶ Soós Péter gazda két tinójának elvesztéséért perelte öreg béresét

²⁹¹ CsMLSz V.A.102.b/2.542/1792.

²⁹² CsMLSz V.102.o.1. 1822. január 4.

²⁹³ CsMLSz V.A.102.b/1.226/1776.

²⁹⁴ CsMLSz V.A.102.b/1. 284/1778.

²⁹⁵ CsMLSz V.A.102.b/2.510/1791.

²⁹⁶ CsMLSz V.A.102.b/1.265/1777.

Fazekas Istvánt valamint Székely Istvánt és Székely Györgyöt. A Székely testvérek igyekeztek magukról elhárítani a felelősséget azt állítván, hogy a gazda arra kérte őket, hogy a pusztáról hajtsanak be a szállásra 18 tinót, oda ahol az öreg béres is volt. A testvérek ezt elvállalták, de közben Székely István a maguk állatait a saját szállásukra hajtotta, s a gazda állatait György vitte az öreg béres elé, akinek azt mondta: „nézze meg és vegye számba.” A béres erre azt válaszolta: „én most nem megyek, más a dolgom, majd reggel megnézem.” A kisbéres ezután a tinókat behajtotta az akolba, a számolás elmaradt. Miközben a gazda szállásán tartózkodók vacsoráztak, megérkezett a kocsis is, aki azt mondta az ott lévőknek, hogy „két marha ment el a tanya mellett”. Az öreg béresnek legkésőbb ekkor meg kellett volna nézni a csavargó állatokat, mert lehettek a saját gazdájának az állatai, de lehettek máshonnan elcsavargott állatok, melyeket be kellett volna fogni, hogy amint keresésükre jönnek kiadhassa azokat. De a béres ezt sem tette meg, ezért a bíróság kötelezte az elveszett állatok árának megtérítésére, „mivel az lett volna kötelessége, hogy gazdája szállására hajtott marhákat számba vegye, midőn Székely György odahajtotta azokat és kérte, hogy cselekedje azt.”²⁹⁷

A gazda felelősségét bizonyítja a következő eset. Héjja Márton Szt. Márton napkor vásárolt egy tinót, melyet bérese, parancsolatára, a szállására hajtotta. Esteledvén, a szálláson lévő öreg béres azt javasolta, miután új az állat, nem ismeri a szállást, kössék meg. A gazda ezt ellenezte és az akolba, a többi állat közé zárta a kisbéressel együtt. Reggelre a tinó elveszett. A gazda persze béresét vádolta, aki „a szorgalmatos gondviselést és vigyázatot” elmulasztotta. A béres pedig éppen azzal védekezett, hogy ő mondta, hogy kössék meg az állatot, egyébként pedig „a tinónak szorgalmatos gondja viselése és a reá való vigyázás én reám nem lett bízva, sem Héjja János gazda sem pedig az öreg béres által.” A törvényszék úgy ítélte meg az esetet, hogy az állat megkötését maga a gazda tiltotta meg, a tinóra való vigyázást külön nem parancsolta meg, sőt maga rekesztette a többi marha közé az akolba, ezért a bérest a kereset alól felszabadította, „mivel a gazda, akinek legnagyobb kötelessége maga jószágára gondjának lenni, maga is jelen volt a szálláson.”²⁹⁸

Az említett esetek is bizonyítják, hogy a törvényszék a felelősség megállapításánál vizsgálta egyrészt a gazda magatartását, megtett-e mindent annak érdekében, hogy a kárt elhárítsa? Ha a bíróság úgy ítélte meg, hogy a jó gazda gondosságát elmulasztotta, akkor kötelezte vagy a kár egészének vagy egy meghatározott részének a viselésére. Ha a gazda magatartása megfelelő volt, a béres felelősségét vizsgálták, megtett-e mindent, amire az őrzési kötelezettsége kiterjedt. Ha a tőle elvárható gondosságot elmulasztotta, felelőssége megállapításra került. Bár a késő rendi magánjogunkban dogmatikailag nem határolták el egyértelműen a felelősség különböző fokozatait, gyakran csak annyit jegyeztek meg, hogy vétkes. Ha a szándékosságot a törvényszék kizárta, akkor *nem szándékos* magatartásnak minősítették egyik vagy másik fél cselekedetét. Amennyiben gondatlan magatartást állapítottak meg, akkor a *vigyázatlan*²⁹⁹ kifejezés gyakran a súlyos gondatlanságot, a súlyos kötelezettségszegést jelentette. Mind a szándékos, mind a vigyázatlan magatartás esetében a törvényszék a teljes kár megfizetésére kötelezte a vétkes felet.³⁰⁰

²⁹⁷ CsMLSz V.A.102. b/3 621/1794.

²⁹⁸ CsMLSz V.A.102.b/3 668/1797.

²⁹⁹ CsMLSz V.A.102.b/4.855/1801.

³⁰⁰ A korabeli szakirodalom a felelősség kérdését nem tisztázta egyértelműen. Mind Kelemen Imre és Czövek István, mind Frank Ignác a római jogra támaszkodva tett különbséget a szándékos és a gondatlan

Az említett példákban, ha a törvényszék vétkesnek találta a béreseket, akkor az állat megbecsült árának a megfizetésére kötelezte. Ha azonban nem volt képes ennek megfizetésére, akkor adósságát le kellett dolgoznia, ahogy az minden más adósság esetében történt. Árvai Pál panaszkolta, hogy teletetésre elvállalta Szűcs Mihály tehenét. Húsvét előtt néhány nappal azonban Kis István szolga gyerek, amikor itatni vitte az állatokat, úgy megütötte a tehenet, hogy az három hét múlva megdöglött. A keletkezett kár 30 forint volt, melynek megfizetésére a bíróság Árvai Pált kötelezte, hiszen a szolga gyerek tettéért a felelősséget neki kellett vállalnia. Ugyanakkor Árvai, aki a gyereket megfogadta, visszatartotta a gyerek bérét, csak viseltes ruhát adott neki, s „megkívánta, hogy engem szolgáljon amíg a 30 forintot le nem dolgozza.” A gyerek ugyan elismerte hibáját, de bátyja, Kis Mihály nem engedte a gyereket vissza szolgálni. A törvényszék végül úgy ítélte meg az esetet, hogy a gyerek elismerte a hibáját, s mivel egy esztendőig is szolgált Árvai Pálnál, „még egy esztendőig tartozik őt szolgálni hűséggel, Árvai pedig tartozik ezen esztendei munkáért viseltes ruhát adni. Ha viszont a bátyja nem engedi a gyereket Árvainál szolgálni fizessen 12 forintot.”³⁰¹

A mezővárosok jobbágy-paraszsága nemcsak a mezőgazdaságban vállalt munkát és kötött szerződést, hanem a legkülönbözőbb munka elvégzését is vállalták a megállapodásban kikötött bér ellenében. A modern kifejezéssel *munkaszerződésnek* nevezhető megállapodásokban a felek, meghatározott munka elvégzésére kötelezték magukat. A szerződés időtartama pedig addig tartott, amíg a munkát a munkavállaló elkészítette. Ha a munkát jól végezte a munkavállaló, akkor kapta meg a kialakított bért. Ha viszont a munkával nem készült el, vagy azt rosszul, hibásan végezte el, akkor felelősséggel tartozott.

A zsellérek gyakran vállaltak a parasztgazdák szőleiben munkát, elsősorban kapálást. Ezt tette Dudás István és társa is, amikor öreg Kocsis Mihályné szőleijének kapálását elvállalták. Munkájuk végeztével Kocsisné megtagadta a munkabér kifizetését, mert állítása szerint „a szőlőmnek termését lerontották és sok kárt tettek.” Az igazság kiderítésére a törvényszék hozzáértő, becsületes embereket küldött ki az esetleges kár megállapítására. A kiküldöttek jelentésükben arról számoltak be, hogy „a munka nagyon hibás, mert a kapa csak nagyjából járt a földre és utána zöldül a gaz, az új jövésből pedig, melyen sok termés látszik, hogy sok le van törve, amely csak egy akó borra számlálhatik.”³⁰² A törvényszék így jóváhagyta az özvegyasszony azon magatartását, hogy megtagadta kapásai bérének kifizetését. Azt is megállapíthatjuk, hogy a két kapás örülhetett, hogy ezen túlmenően kártalanításra nem kötelezték őket.

Ha valaki egy évre kötött munkaszerződést, addig, amíg azt fel nem mondta, nem állhatott el attól. Más gazdnál munkát, még napszámot sem vállalhatott. Ez okozott háborúságot két szőlősgazda között. Az egyik egy évre fogadta fel szolgálatba kapásait, a másik csak egy alkalomra szeretett volna munkához jutni. Miután kiment a szőlőbe, átkiabált a szomszéd földön dolgozókhöz, akik közül az egyik elvállalta a napi munkát. Lehet, hogy abban bízott, addig nem jön ki munkaadó gazdája a szőlőbe, amíg ő nem

magatartás között, míg a gondatlan magatartásnak három változatát különböztették meg, a culpa lata-t, a culpa levis-t és a culpa levissima-t, mely vétkeességi fokozatokat valójában vétkes hibának minősítették. A mezővárosi joggyakorlat ugyanakkor vigyázatlanságról, hanyagságról beszél. Erre tekintettel az elkövetkezendő kutatások feladata lesz a felelősség kérdésének, megítélésének tisztázása. CZÖVEK: II.412.; 519.; FRANK IGNÁC: 600.

³⁰¹ CsMLSz V.A.102.b/4. 765/1798.

³⁰² CsMLM V.A.101.b/1. 1805. június 11.

végez a szomszédos szőlőskertben. Nem így történt. A munkaadó gazda megérkezett, haragra gerjelt kapása magatartásán, és káromolta a szomszédot is. A törvényszék, mivel kár nem keletkezett a mocskolódásért a gazdát, a kapást pedig, aki erre okot szolgáltatott szintén 15 pálcára büntette.³⁰³

A malomtulajdonos gazdáknak is meggyűlt a baja időnként a molnárokkal, különösen ha a malom épületében vagy berendezésében keletkezett kár. Tóth János követelte, hogy a molnára, Vas János az általa szándékosan okozott kárt térítse meg. A molnár az egyik malomban a „felső követ úgy elcsákányozta, hogy azt alkalmatlan volta miatt körül keríteni kellett, az alsó követ pedig úgy megszorította, hogy az ketté tört. A másik malomban pedig a szándékos szorítás miatt az alsó kő kettéesett.”³⁰⁴ A molnár bíróság előtt tett vallomásából kitűnt, hogy szándékosan törte el, tette tönkre a malomköveket, ezért a törvényszék az okozott kár megfizetésére kötelezte. Érdeemes megemlíteni, hogy bár ebben az esetben a bíróság szántszándékos magatartás miatt kötelezte a molnárt a kár megtérítésére, ugyanakkor a malomkövek kijavításán kívül mást, esetleg a kiesett munka ellenértéket nem állapította meg.

A szolgálati szerződések körébe tartoznak azok a szerződések, melyeket a gazdák, mesterek az inasokkal és a legényekkel kötöttek. Általános szabályként legalább egy évre, adott esetben hosszabb időre kötötték ezeket a szerződéseket, melyektől kellő indok nélkül elállni nem lehetett, az inas a szerződés ideje alatt más mesterhez nem szegődhetett el.

Anélkül, hogy a mester és legénye, a mester és inasa kapcsolatot részletesen elemeznénk, e jogviszonyokat mégis jól jellemzi Ladányi József asztalos mesternek és inasának Koczka Sámuelnek a szerződése. Sámuel másfél évig szolgált az asztalosnál, amikor ott hagyta és átment Szalai János mesterhez. Ladányi tiltakozott, hiszen a szolgálatot négy évre vállalta a gyerek, s ezzel a feltétellel állította a mester őt a vásárhelyi asztalosok inasául. Sámuel árva gyermek volt, képviselőtét sógora látta el, aki azt állította, hogy Sámuel azért hagyta ott mesterét, mert az „rútul szidta, mocskolta, verte, a kenyeret elzárta előle.” Mindezek ellenére a törvényszék kötelezte a gyermeket, hogy a négy évre kötött szerződésből még hátralévő két és fél évet töltsse el Ladányinál, azonban a mester köteles évente egy pár fehér ruhát, egy pár csizmát adni, két ládának való materiát, eltelvén az idő szabadíttassa fel illendőképpen, ne káromolja, mocskolja, szidja és a kenyeret se zárja el.”³⁰⁵ Ez az eset is bizonyítja, hogy az inasok jóval kiszolgáltatottabb helyzetben voltak mesterüknél, mint pl. a kisbéresek a gazdáiknál, és ők kötelesek voltak a megállapodásban meghatározott időt mesterüknél kitölteni.

A szolgálati szerződéshez hasonló módon kötötték meg a jobbágy-parasztok az ún. *részes szerződéseket*. A két szerződési típus között az egyik különbség abban mutatkozott meg, hogy míg a szolgálati szerződést általában egy évre kötötték, a részes szerződések tartamát rövidebb időszakban is meghatározhatták. Ilyen részes szerződést kötött Makó városa a „szállásán lévő gabonavetés, u.m. búza, árpa és zab résziből való takarására. A részes feladata volt a gabonát a magok eleségén feltakarni, vontatóba rakni és a város részéről adandó lovakon magok által elnyomattatni.” Ha ezt megtették, akkor a szerződés értelmében a részeseké lett „minden nyolcadik vontató és adódott részükre 18 véka búza, szalonna és 6 mázsa só.”³⁰⁶

³⁰³ CsMLSz V.A.102.

³⁰⁴ CsMLSz V.A.102.b/1. 178/1774.

³⁰⁵ CsMLM V.A.101.b/1. 1805. szeptember 26.

³⁰⁶ CsMLM V.A.101.b/3. 1810. június 29.

A másik lényeges különbség abban mutatkozott meg, hogy a jól végzett munkáért a megtermett gyümölcs szerződésben meghatározott részét kapták, ezáltal a részesek bére mindig függött attól, hogy ténylegesen mennyi gyümölcs termett.³⁰⁷

A szolgálati szerződés nagyon sajátos példájával találkozhatunk Kecskemét városában. 1762-ben Sütő János csecsemő gyermekének ellátására éves szerződést kötött Sarkadi Istvánnéval, akit „szoptatós dajkának” alkalmazott. A megállapodásuk értelmében „1762. böjtmás hava 19. napjától fogva, akár ma, akár holnap, akármely nap fél esztendeig meghalna, én magam költségén takarítatom el, ha pedig ezután hal meg az apja takarítatja el. Ez időtől fogva pedig egy pászta szőlő, azon lévő szüretelő helyet ő kegyelmétül örökségül kaptam.”³⁰⁸ A megállapodás szerint tehát a szoptatásnak az ellenértékeként kapta a dajka az apától tulajdonba a szőlőt, függetlenül attól, hogy a gyermek életben marad-e vagy sem.

A vállalkozási szerződés (locatio conductio operis)

A mezővárosok mindennapi életében a szolgálati szerződés mellett gyakran előfordult a vállalkozási szerződés is, melynek keretében egy pontosan meghatározott, vagyoni értékkel bíró munkát kellett a vállalkozónak a megrendelő számára előállítani. Lehetett ez ház, malom vagy más ingó dolog is. A szerződés jellegéből következett, hogy mindig a felek megállapodásán alapult, hogy mit kellett a vállalkozónak és mit a megrendelőnek teljesítenie. E szerződésnek a szabályait is a mindennapi élet alakította ki, miközben jogtudásaink, nevesített formában nem tesznek erről említést. Megrendelő akár természetes személy, akár a mezőváros, mint közösség is lehetett.³⁰⁹ Vállalkozó pedig az a mesterember lehetett, akit a szerződésben meghatározott munka elvégzésére alkalmaznak ítéltek: „Boros Pál, mint faragó mester az újonnan építendő cédula háznak tetejéhez szükséges faragói munkát, három ajtót és ajtófélfát, három ablakfélfát és a padlását deszkával a legjobb állapotban el fogja készíteni.”³¹⁰

A munka elvégzését a vállalkozó a szerződésben rögzített időpontig köteles volt teljesíteni. A teljesítés idejét vagy fix időpontban határozták meg: „1805-ben Szt. György napra elkészíti,”³¹¹ de előfordulhatott, hogy a munka jellegétől függően nem határozták meg pontos időpontot a munka befejezésére. Ebben az esetben a megrendelő kötelessége volt ellenőrizni, hogy a vállalkozó időben elkezdte-e a munkát, és a tőle elvárható módon végezte-e? Barta Mihály könyvkötő megbízta Barna János és Német János kőműveseket, hogy „házát felrakják és azt kimeszelésig elvégzik. Német János azonban csak kilenc napig dolgozott, majd elment Nagylakra,”³¹² amiért a megbízó nem fizette ki a megállapodott teljes bért. Ugyancsak hanyag munkavégzés miatt fordult a törvényszékhez Ludvig József kötélverő, aki Lakatos Pállal „másfél évvel ezelőtt megalkudott, hogy

³⁰⁷ CZÖVEK: II.572. „ha a gyümölcsöknek valami hányadrésze ígértetik és a fundus uraival a kár és a haszon az arányúság szerint elosztódik... a melyre egyik fundust, a másik munkát téznek össze; és ezt részes jobbnak nevezik.”

³⁰⁸ BKML.IV.1504/u.1. 1762. január 23.

³⁰⁹ CsMLM.V.A.101. b/1. 1805. május 16.; b/2. 1808. május 8., 1808. május 22.;

³¹⁰ CsMLM.V.A.101. b/2. 1808. május 22.

³¹¹ CsMLM.V.A.101. b/1. 1805. május 16

³¹² CsMLM.V.A.101. b/1. 1805. augusztus 20.

kötélverő mesterséghez kívántató vas szerszámot elkészíti, de ezideig több és több sürgetésre sem készítette el.”³¹³

A szerződés megkötésekor a *teljesítés* biztosítására bejegyeztették megállapodásukat az egyezségek könyvébe, mely által írásos bizonyíték is volt a megegyezésről. Az is előfordult, hogy a nagyobb megerősítés érdekében áldomást ittak a szerződő felek, ahogy ez történt Kis János és Varga Péter valamint Gombos József kerékgyártó mester között, s melyre emlékeztették is a megrendelők a vállalkozót: „akkoron mindjárt 6 itze bort per 10 krajcárért áldomást ittak.”³¹⁴

A vállalkozási szerződések biztosítékaként a megrendelők leggyakrabban *foglalót* adtak a vállalkozónak. „Balajtsi István szíjgyártó felvett foglalóba esküdtbíró kezéből 30 forintot.”³¹⁵ „Boros Pál faragó mester 5 forintot foglalóul felvett.”³¹⁶ „Szilágyi János téglamester téglarakásra foglalóul felvett 60 forintot.”³¹⁷ A szerződést akkor teljesítették a felek, ha a munkát a szerződésben meghatározott időre a mester jól elkészítette, a megrendelő pedig a kialakult díjat megfizette.

A felek között a legtöbb vita azért keletkezett, mert a vállalkozó vagy késedelembe esett, és a kikötött időre nem készítette el a munkát, vagy az elkészült dolog hibás volt. A vállalkozó késedelme esetén a megrendelő akaratától függött, hogy elfogadja-e a vállalkozó magyarázatát a késedelem miatt, ahogy tette azt Ludvig József kötélverő, amikor a megbízott lakatos azzal védekezett, hogy „a felvállalt munkát azért nem csinálhatta meg, mert legénye nem volt, de fogadja, hogy egy holnap múlva, minden kifogás nélkül megcsinálja,”³¹⁸ vagy nem fogadta el a kifogást, ahogy tette Barta Mihály könyvkötő, amikor az egyik kőműves azzal védekezett, hogy „a gazda hite és akarata nélkül azért ment el, mert pajtása Barna János őt kunírozta, melyet nem állván, félbehagyta a munkát.”³¹⁹ A megrendelő a város törvényszékéhez fordult, mely ítéletében megerősítette azt, hogy a fent említett indok nem elegendő arra, hogy valaki az elvállalt munkát félbehagyja, ezért a foglalóba felvett pénzből csak az elvégzett 9 napi munka árát tarthatta meg a vállalkozó, a többi társának kellett visszafizetnie, mert az a teljes munkát elvégezte. E példa is bizonyítja, hogy ha valaki foglalót vett fel és a munkát nem teljesítette a mezővárosi joggyakorlatban nem a foglaló kétszeres összegét kellett visszafizetnie. Ebben az esetben a munkát mind a két kőműves elkezdte, az egyik azonban abbahagyta, míg a másik társa munkáját is magára vállalva, felépítette a házat. A bíróság ezért a vétkes felet kötelezte, hogy az el nem végzett munkáért kapott összeget annak fizesse meg, aki azt megvalósította: „Német János 9 napi munkája licitáltatott 9 forintra, Német pedig már felvett 22 forint 30 krajcárt a munkára, a 9 forintot magánál tartván 13 forint 30 krajcárt tartozik Barna Jánosnak visszafizetni, mivel az egész munkát ő végezte.”³²⁰

Az is előfordult, hogy a vállalkozó elismerte késedelmét, nem védekezett és vállalta, hogy befejezi a munkát. Torontál vármegyében lakó Kis János és Varga Péter makai kerékgyártó mesterrel Gombos Józseffel alkut kötöttek 1805. január 22-én, hogy Szt. György napra, 70 forintért két kocsit készít a számukra. A szükséges vasakért 60 forintot

³¹³ CsMLM.V.A.101. b/3. 1810.szeptember 3.

³¹⁴ CsMLM.V.A.101. b/1. 1805. május 16.

³¹⁵ CsMLM.V.A.101. b/1. 1805. november 9.

³¹⁶ CsMLM.V.A.101. b/2. 1808. május 22.

³¹⁷ CsMLM.V.A.101.b/1.1805. június 7.

³¹⁸ CsMLM.V.A.101.b/3. 1810. szeptember 3.

³¹⁹ CsMLM.V.A.101.b/1. 1805. augusztus 20.

³²⁰ CsMLM.V.A.101.b/1. 1805. augusztus 20.

át is adtak a vállalkozónak. A két megrendelő 1805. májusában vissza jött Makóra a kocsikért, azok azonban nem készültek el. A kerékgyártó elismerte késedelmét és a tanács előtt „kötelezte magát, hogy Pünkösöd után 3. hétre mind a két kocsit elkészíti és a megrendelők lakhelyére viszi.”³²¹

A mindennapi élet során az is előfordulhatott, hogy sem a vállalkozót nem találták a megrendelők és az elvállalt munka nyomára sem bukkantak, ilyenkor a város előljáróságát hívták segítségül, „kérve, hogy ha a téglamester vasárnap hazajön, aki a kenderföldök mellett lévő utcában bal felől kimenvén második házban lakik, megszólíttasson és a felvállalt munkára utasíttasson.”³²² Ez valójában a megrendelő részéről az első lépés volt, hogy a vállalkozót az elvállalt munka teljesítésére kötelezze, vagy ha azt mégsem tette volna, a törvényszék segítségével kötelezzék a foglalt visszafizetésére.

A vállalkozási szerződés lényeges tartalmi eleme, hogy a vállalkozó jól teljesítse az elvállalt munkát. Ezt fogalmazta meg Makó városának előljárósága, amikor Balajti István szíjgyártó mesterral oly megállapodást kötött, „hogy 4 lóra való hámok, kantárok és gyeplő eránt a Török János kocsis keze alá, amelyeket maga által adandó jó bőrből emberül elkészíteni magát kötelezi úgy, hogy azon szerszámok minden része jó legyen, de zabolákat a város ad, és ha akarja hogy a hámok posztóval béleltessenek, posztót is a város ad, a többi megkívántató matériát pedig maga adja a szíjgyártó, melyért leszen fizetése 60 forint.”³²³

Ha a vállalkozó a munkát elkészítette ugyan, de nem az alkuban kikötöttek szerint, a *hibás teljesítésért* szavatossággal tartozott, ahogy azt Frank Ignác a szerződések teljesítésének általános szabályainál megemlíti.³²⁴

Székely János Ambrus József molnárral sódaráló készítésében egyezett meg. A szóbeli megállapodásuk szerint a molárnak olyan darálót kellett készítenie, amilyen Verse Gergelynek is volt. Székelynek, mint megbízónak a sódarálóhoz szükséges fája a Kurcán volt, ezért abban egyeztek meg, hogy amíg azt ki nem vontatják, a vállalkozó saját fáját használja fel, majd a munka végeztével a megrendelő visszaadja a felhasznált fát. A megrendelő kifizette előre az anyagköltséget és a munka díját. Amikor a vállalkozó az elkészült darálót átadta a megrendelő azonnal tiltakozott: „nem jót és nem is abban az alkuban valót csinált.” A vállalkozó ígéretet tett, hogy kijavítja a hibát, de a megrendelő állítása szerint, „úgy sem dolgozott, mint az előbb, csak az elsőt élezte, toldozta, foldozta, még sem lett semmi belőle.” Miután a megrendelő a javított munkát sem fogadta el, a vállalkozó visszavitte a darálót a portájára, a felvett pénzt viszont nem adta vissza a megrendelőnek, azzal védekezvén, hogy már csak a kovács munka hiányzott, ha azt a megrendelő megcsináltatta volna, a munka is jó lett volna, különben is későn szólt arról, milyen legyen az a daráló. Miután a városi törvényszék meghallgatta a feleket, a bizonyítást „ahhoz értő, tudós és hiteles mesteremberekre” bízta, kiknek egybehangzó állítása szerint, „azon sódarálóknak, melynek árában alku szerént Ambrus és Székely meg egyezett hibás és haszontalan”. Mivel a munkát már nem lehetett kijavítani, a vállalkozó pedig a saját fájából készítette el, a törvényszék úgy ítélte, „hogy azon hibás munkáját

³²¹ CsMLM V.A.101.b/1. 1805. május 16.

³²² CsMLM V.A.101.b/1. 1805. június 7.

³²³ CsMLM V.A.101.b/1. 1805. november 9.

³²⁴ FRANK: 600. „a kötések bizodalmas természete kívánja, hogy az ígérő minden vállalkozásban és annak teljesítésében nemcsak tiszta jó szándékkal, hanem oly figyelemmel is eljárjon, minő a vállalatban illik és hogy különben az okozott rövidséget pótolni tartozik.”

megtarthatja, a felvett pénzt pedig visszafizetni köteles.³²⁵ A vállalkozó felelősséggel tartozott azért, hogy az elkészített munka hibátlan legyen. Ha hibásan teljesített a vállalkozó kérhette annak kijavítását – ahogy azt a fentebbi példa is bizonyította –, ha viszont nem lehetett már kijavítani, akkor kártérítéssel tartozott.

A vállalkozó és a megrendelő között fennálló felelősségi viszonyokat jól tükrözi a következő eset is. Az alkut Csontos Mihály csizmadia mester és Bodatz János kötötte, mely szerint a vállalkozó elkészíti Csontos leánya számára, „egy selyem közepű paplant, alá varva lévő recés végű szép gyolcs lepedővel.” A megrendelt áru időre elkészült, a csizmadia kifizette a kialkudott 18 forintot és anélkül, hogy megnézte volna mit vesz át, hazavitte és a ládába rakta. Csak amikor a leány számára néhány nappal később az ágy is elkészült, akkor terítették fel a paplant, s állapították meg, hogy „a paplan keskeny is rövid is lett, az alá varrott szép gyolcs lepedő pedig elváltozott annyira, hogy sem én sem mások alkalmasnak és helyesnek nem ítélik.” Ezért visszavitte a paplant a vállalkozónak, aki azt visszavette, de azt állította, annak nincs hibája, s a felvett pénzt sem adta vissza: „házaamtól elvitték, két hétig nálok volt, fel is volt a leány ágyára terítve, holott akármely jószágot is ha hibát találnak benne az ország közönséges bé vett szokása szerint három napnál tovább tartani nem szabad, hanem azt vissza kell adni.” A csizmadia pénzét követelve fordult a törvényszékhez, mely bíróság igazat adott a vállalkozónak abban, hogy a megrendelő köteles lett volna átvételkor az árut megtekinteni, de legkésőbb otthon meg kellett volna vizsgálnia, de mégis kötelezte a paplanost a díj visszafizetésére azért, mert visszavette az árut és azt állította, hogy az hibátlan.³²⁶

³²⁵ CsMLSz. V.A.102.b/2 442/1787.

³²⁶ CsMLSz. V.A.102.b/3. 712/1798.

MÁRIA HOMOKI-NAGY

EINIGE VERTRAGSTYPEN IN DER RECHTSPRAXIS DER
KLEINSTÄDTE DER SÜDUNGARISCHEN TIEFEBENE

(Zusammenfassung)

Der Aufsatz untersucht einige Vertragstypen, die von dem leibeigenen Bauerntum in den Städten der südungarischen Tiefebene im 18. Jahrhundert abgeschlossen waren. Im Mittelpunkt des Interesses stehen vor allem die Charakteristika der Kaufverträge, des Lehens, die Besonderheiten der Pfandverträge und die unterschiedlichen Typen der Dienstverträge bei der landwirtschaftlichen Dienerschaft. Die Verfasserin untersucht insbesondere die gewohnheitsrechtlichen Regeln der verantwortlichen Aufbewahrung in dem damaligen Privatrecht. In dem alltäglichen Leben des 18. Jahrhunderts spielte das Unternehmen eine wichtige Rolle. Der Unternehmer sollte einen wertbeständigen Gegenstand herstellen. Bei den entsprechenden Verträgen erschienen die Elemente der Garantie.

Die Verfasserin untersucht schliesslich die Pflegeverträge, die in der Fachliteratur des 19. Jahrhunderts unerwähnt sind. Sie waren aber in der Rechtspraxis der Kleinstädten der südungarischen Tiefebene im 18. Jahrhundert sehr gut bekannt.

Der Aufsatz versucht darauf hinzudeuten, dass das ungarische auf dem Gewohnheitsrecht beruhende Privatrecht des 18. Jahrhunderts, trotz des Mangels eines einheitlichen privatrechtlichen Gesetzbuches, eine bedeutende Entwicklung aufgewiesen hat. In dieser Hinsicht ist das Kennenlernen der Rechtsbeziehungen des leibeigenen Bauerntums äusserst wichtig. Im 18. Jahrhundert hatten die Kleinstädte der südungarischen Tiefebene bereits selbständige Gerichte, die den grundherrlichen Gerichten untergeordnet waren. Die Verträge der Kleinstädte der südungarischen Tiefebene sind teilweise in dem Buch der Vereinbarungen auf uns geblieben. In diesen Verträgen sind gewisse formale Regeln gut zu beobachten. Es stehen uns ferner die Gerichtsakten zur Verfügung, die in bezug auf die damalige Rechtspraxis viele Auskünfte geben. Das Kennenlernen des ganzen Systems der Verträge wird erst dann möglich, wenn diese Materialien mit denen der grundherrlichen Gerichte ergänzt werden.